

”Ryssän heilat ja pikku-livanat”

Sanomalehti- ja muistitietotutkimus suhtautumisesta neuvostoliittolaisten sotavankien kanssa seurustelleisiin naisiin ja heidän lapsiinsa

Itä-Suomen yliopisto

Yhteiskunta- ja kauppätieteiden
tiedekunta

Historian oppiaineryhmä

Suomen historian Pro gradu -tutkielma

Tammikuu 2010

Noora Aleksandra Wilms

ITÄ-SUOMEN YLIOPISTO, TUTKIMUSTIEDOTE

Tekijä: Noora Wilms

Opiskelijanumero: 161668

Tutkielman nimi: ”Ryssän heilat ja pikku-livanat”. Sanomalehti- ja muistitietotutkimus suhtautumisesta neuvostoliittolaisten sotavankien kanssa seurustelleisiin naisiin ja heidän lapsiinsa.

Tiedekunta/oppiaine: yhteiskunta- ja kauppatieteiden tiedekunta, Suomen historia

Sivumäärä: 83 + 1 liite

Aika ja paikka: tammikuu 2010, Joensuu

Pro gradu -tutkielma käsittelee suomalaisten naisten ja neuvostoliittolaisten sotavankien jatkosodan aikaisia suhteita. Työssä tutkitaan sanomalehti- ja muistitietoaineiston avulla sitä, millaista ihmisten suhtautuminen kyseisiin suhteisiin on ollut vuosien saatossa. Miten suhteista sanomalehtiin sota-aikana kirjoittaneet ihmiset suhtautuivat sotavankien kanssa seurustelleisiin naisiin ja toisaalta millaista kyseisistä suhteista syntyneet lapset sekä asiaa myöhemmin muistelleet, sota-aikana eläneet ihmiset, muistavat suhtautumisen olleen myöhäisemmästä näkökulmasta käsin. Työssä selvitetään myös sitä, millaista muistelijoiden suhtautuminen oli asiaa kohtaan muisteluhetkellä. Samalla tutkitaan myös sitä, miten neuvostoliittolaisten sotavankien ja suomalaisten naisten välisistä suhteista syntyneet lapset muistavat omaa lapsuuttaan ja myöhempää elämäänsä. Miten heidän elämäänsä on vaikuttanut se seikka, että heidän isänsä on ollut sotavanki.

Tutkimustehtävään vastataan kolmen erilaisen lähdeaineiston avulla. Jatkosodan aikaista suhtautumista tarkastellaan kahden sota-aikana ilmestyneen sanomalehden välityksellä, jotka ovat Pohjolan Sanomat ja Rovaniemi. 1980-luvulla vallinneita muistoja ihmisten suhtautumisesta tarkastellaan ”Naisten elämä ja työpanos sotien 1939–1944 aikana” -nimisestä kyselystä löytyneiden muistitietojen avulla. Suomalaisten naisten ja neuvostoliittolaisten sotavankien välisistä suhteista syntyneiden lasten muistoja ja kokemuksia taas tutkitaan haastatteluaineiston avulla.

Sota-aikana keskustelu sanomalehdissä suhtautui hyvin kielteisesti suomalaisten naisten seurusteluun sotavankien kanssa. Kirjoituksissa katsottiin, että sotavankien kanssa seurustelleet naiset olivat häpäisseet isänmaansa niin oman kansansa kuin vieraidenkin edessä. Samalla he olivat pettäneet myös rintamalla sotineet suomalaismiehet. Kyseisiä naisia nimiteltiin ja pilkattiin. Myös 1980-luvun lopussa suurin osa Naisten elämä ja työpanos sotien 1939–1944 aikana -kyselyyn vastanneista muisti suhtautumisen suomalaisten naisten ja neuvostoliittolaisten sotavankien väliseen seurusteluun olleen erittäin kielteisestä. Vaikka sodasta oli jo kulunut vuosia, katsottiin seurustelun sotavankien kanssa olevan yhä edelleen arka asia käsiteltäväksi. Parisuhteessa olleiden ja Lotta Svärd -järjestöön kuuluneiden naisten suhteet tuomittiin erityisen jyrkästi. Muistitiedon mukaan sotavankien kanssa seurustelleita naisia saatettiin rankaista suhteistaan. Suomalaisten naisten suhteisiin saksalaisten sotilaiden kanssa suhtauduttiin paheksuen. Oli kuitenkin paljon pahempi, jos seurustelukumppani oli neuvostoliittolainen sotavanki. Suhteista on myös syntynyt lapsia ja ilmeisesti heihin on suhtauduttu positiivisemmin kuin heidän äiteihinsä, vaikka negatiivisiakin mielipiteitä heitä kohtaan ilmeni. Joiltakin ihmisiltä löytyi kuitenkin myös ymmärtäväisempää asennetta sotavankien kanssa seurustelleita naisia kohtaan. Sotavankien lasten haastatteluiden perusteella heimosotavankien kanssa seurustelleisiin naisiin suhtauduttiin myönteisemmin kuin muihin kansoihin kuuluneiden sotavankien kanssa seurustelleisiin naisiin. Myös heidän lapsena ovat kasvaneet avoimemmassa ilmapiirissä. ”Tavallisten” vankien kanssa seurustelleet naiset kärsivät ympäristön paineesta ja syyllisyydentunteista. Kukaan sotavankien lapsista ei kuitenkaan muistanut koskaan kärsineensä isänsä taustoihin liittyvistä kysymyksistä tai kiusauksesta. Osa haastateltavista kuuli totuuden isästään vasta nuoruudessaan ja se oli heille täysi yllätys. Selkeitä vihjeitä totuudesta ei ollut ilmennyt aiemmin: isäkysymys oli vaiettu salaisuus, josta ei puhuttu.

Sisällys

1 Johdanto.....	1
1.1 Neuvostoliittolaiset sotavangit Suomessa jatkosodan aikana	1
1.2 Oma nainen – vieras mies – avioton lapsi.....	2
1.3 Tutkimuskysymys ja lähteet.....	6
1.4 Tutkimusmenetelmät.....	9
1.5 Muistitieto historiantutkimuksen lähteenä	11
1.6 Tutkimusperinne	13
2 Sodan aika – kiihkeät kirjoitukset sanomalehdissä	16
2.1 Keskustelu alkaa ohjeilla oikeanlaiseen käytökseen.....	16
2.2 Kirjoitukset muuttuvat nimittelyksi ja pilkaksi.....	21
3 Sodan jälkeen – muistot yhteisön paheksuvasta suhtautumisesta	27
3.1 Halveksitut naiset.....	27
3.2 Parisuhteessa olevat naiset erityisen kritiikin kohteina.....	30
3.3 Mieluummin saksalainen sotilas kuin neuvostoliittolainen sotavanki	33
3.4 Hiustenleikkuu ja muut rangaistuskeinot	34
3.5 Sotavangeille syntyneet lapset	38
3.6 Ymmärtävämpi suhtautuminen	40
4 Nykypäivä – menneisyys ja nykyisyys sotavangin lapsen näkökulmasta	45
4.1 Haastateltavien taustojen esittely	45
4.2 Vaiettu salaisuus paljastuu	47
4.3 Vaikeneminen jatkuu	51
4.4 Käsitykset yhteisön suhtautumisesta sodan aikana	56
4.5 Muistot yhteisön suhtautumisesta lapsuudessa	62
4.6 Lapsen suhde äitiin.....	66
4.7 Identiteetti rakentuu ja yhteiskunta muuttuu.....	69
5 Johtopäätökset.....	74
Lähteet ja kirjallisuus	78

1 Johdanto

1.1 Neuvostoliittolaiset sotavangit Suomessa jatkosodan aikana

Jatkosodan aikana kärsittiin Suomessa metsäteollisuuden ja maatalouden alalla työvoiman puutteesta, sillä suurin osa työikäisestä miesväestöstä oli rintamalla. Tilanteen korjaamiseksi alettiin korvaavana työvoimana käyttää noin 40 000:tta neuvostoliittolaista sotavankia¹, jotka Suomi oli vanginnut puna-armeijan joukoista. Vankeja hyödynsivät niin sotilasviranomaiset, siviiliviranomaiset kuin yksityiset työnantajatkin. Tämän seurauksena vankeja sijoitettiin asumaan ja työskentelemään kansan pariin. Tyypillisimmäksi sotavangin sijoituspaikaksi muodostui alle 15 hehtaarin pienviljelystila, jossa isäntäväkenä oli yleensä vanha isäntä tai emäntä, koska työikäinen miesväki oli rintamalla.²

Vaikka sotavankien joukossa oli ihmisiä 76:sta eri kansallisuusryhmästä, kutsuttiin heitä kaikkia yhteisellä yleisnimikkeellä neuvostoliittolaisiksi sotavangeiksi tai venäläisiksi sotavangeiksi. Osa vangeista oli kotoisin aivan rajan läheisyydestä, ja he osasivat usein suomea, mikä helpotti olennaisesti yhteisiä keskusteluja ja ystävystymistä suomalaisen isäntäväen kanssa. Toki toimeen tultiin myös niiden kanssa, jotka eivät suomea osanneet. Sukulaiskansoihin kuuluneita vankeja suosittiin yleisesti parempia työtehtäviä jaettaessa. Esimerkiksi karjalaista syntyperää olleita ja muita kauempaakin tulleita Suomen sukulaiskansoihin kuuluneita vankeja kutsuttiin heimosotavangeiksi. Vuosina 1941–1944 heitä lasketaan olleen Suomessa noin 3500 henkilöä.³

Virallisten ohjeiden mukaan työnantaja ja hänen kotiväkinsä eivät saaneet antautua minkäänlaiseen seurusteluun tai asiattomaan keskusteluun sotavankien kanssa. Esimerkiksi Tasavallan presidentin, Risto Rytin, 29.1.1943 antama asetus kielsi jyrkästi kaikenlaisen ylimääräisen seurustelun sotavankien kanssa:

”Älköön kukaan ilman asianomaisen sotilasviranomaisen lupaa puhutelko tai muuten seurustelko hänen kanssaan, älköönkä antako mitään vangeille. Joka

¹ Miesvankeja otettiin jatkosodan aikana yhteensä noin 64 000 ja naisia hieman yli 200 henkilöä.

² Mikkola 1976, 2, 78, 160, 167, 170.

³ Mikkola 1976, 194; Virolainen 1999, 29, 108–109.

rikkoo I momentissa olevan kiellon, tuomittakoon, jollei ankarampaa rangaistusta ole muualla säädetty, sakkoon tai vankeuteen.”⁴

Esimerkiksi naista vastaan voitiin nostaa syyte luvattomasta seurustelusta sotavangin kanssa, jos hänet todettiin syylliseksi sotavangin kanssa seurusteluun. Sotavankeja tuli vartioida ja heidät oli määrä pitää erillään muusta työvoimasta, vapaa-aikana heidän tuli olla eristetyllä alueella. Yön ajaksi vangit oli sijoitettava lukittuun ikkunattomaan huoneeseen ja kesällä vaihtoehtoisesti salvattuun aittaan.⁵

Sotavankien sijoitukset kestivät tyypillisesti melko pitkiä aikoja, eivätkä esimerkiksi muutamia vuosia kestäneet sijoitukset olleet poikkeuksellisia. Tästä johtuen vankien suhteet talon isäntäväkeen saattoivat muodostua lämpimiksi, eikä sotavankisopimuksen sijoitusmääräyksiä noudatettu tiukasti, jos ollenkaan. Sotavankien valvonta jäi käytännössä isäntävään tehtäväksi, sillä sotavankeinhallinnon organisaatiolla ei ollut mahdollisuuksia laajoihin ja säännönmukaisiin tarkastuksiin. Vangit kävivät yksin asioilla, kyläilemässä ja jopa iltamissa. Taloissa heidät miellettiin jopa perheenjäseniksi ja heidän kanssaan ystävästyttiin. Pikkuhiljaa sotavankien ja suomalaisnaisten välille alkoi myös muodostua seurustelusuhteita ja lapsiakin syntyi.⁶

1.2 Oma nainen – vieras mies – avioton lapsi

Vieraan sotaväen seurustelu oman maan naisten kanssa on ilmiö, joka on ajoittain herättänyt paljon ankaraa paheksuntaa useissa eri maissa. Toisen maailmansodan aikaan 1940-luvulla tämäntyyppisiä suhteita esiintyi esimerkiksi saksalaisten sotilaiden miehittämällä alueilla, kuten Tanskassa, Norjassa, Ranskassa ja Belgiassa, joissa sotilaat solmivat lukuisia suhteita paikallisten naisten kanssa. Kyseisiä suhteita ei hyväksytty, ja vierasmaalaisen kanssa

⁴ Asetus kiellosta seurustella sotavangin kanssa (97/1943).

⁵ Kujansuu 2004, 60; Palmunen 1995, 435; Virolainen 1999, 111.

⁶ Hokkanen 2004, 76–78, 82; Palmunen 1995, 436–437.

seurustelleet naiset joutuivat yhteisönsä silmätikuiksi ja maansa häpeän kantajiksi. Heidät katsottiin tyhmiksi ja likaisiksi, lähes prostituoiduiksi, jotka olivat yhteiskunnan pohjasakkaa.⁷

Myöskään suomalaisnaisten seurustelua vierasmaalaisten, eli yleisimmin Lapissa olleiden saksalaisten sotilaiden tai neuvostoliittolaisten sotavankien kanssa ei jatkosodan aikana hyväksytty, vaan yleinen mielipide oli jyrkästi kielteinen sen suhteen. Vieraiden miesten kanssa seurustelleista naisista tuli suomalaisuuden huonoja naisia ja kevytkenkäisiä hempukoita, sillä heidän katsottiin hylänneen isänmaansa ja rintamalta palanneet suomalaiset sotilaat. Yleisesti ajateltiin, että naisten siveyteen kohdistuneet epäilykset vaaransivat kansakunnan kunnian ja moraalisen ryhdin.⁸

Saksalaisille sotilaille syntyi Suomessa noin 500–1000 lasta. Näiden useimmiten aviottomien lasten syntyminen saattoi vaikea asia sekä äidille että lapselle; äidille häpeän ja lapselle häpeän sekä kaiken sen hämäräperäisyyden vuoksi, joka vallitsi hänen syntymänsä ympärillä. Äärimmäisissä tapauksissa nuori nainen saattoi joutua aviottoman raskauden vuoksi suureen ahdinkoon, perheensä ja läheistensä hylkäämäksi – äiti ja lapsi saatettiin jopa häätää pois perheestä. Varsinkin Lapissa saksalaisten sotilaiden lapsista tuli sijaiskärsijöitä koko väestölle, joka häpesi aseveljeyttä natsi-Saksan kanssa. Lasten kohtaloissa oli monia muitakin yhteisiä tekijöitä, joista yksi tärkeimmistä oli äidin vaikeneminen. Koska äiti ei pystynyt puhumaan asioista avoimesti, lapsi sai yleensä tietää totuuden sattuman kautta. Hän kuuli vahingossa aikuisten puhuvan asiasta tai naapurin lapset kertoivat siitä hänelle. Silti asiasta ei alettu vielääkään puhua avoimesti. Lapset tunsivat itsensä vähempiarvoisiksi ja häpesivät, usein itsekään tietämättä miksi.⁹

Neuvostoliittolaisten sotavankien ja suomalaisten naisten suhteisiin suhtauduttiin siis myös erittäin kielteisesti, ehkä jopa kielteisemmin. Saksalaiset taistelivat sodassa aseveljinä suomalaisten kanssa, joten he olivat Suomessa huomattavasti paremmassa asemassa kuin neuvostoliittolaiset, jotka olivat vihollisia ja tämän lisäksi myös sotavankeja. Koska seurustelu oli toimintaa vastoin lakia, eikä yleinen mielipide sitä hyväksynyt, pyrittiin suhteet salaamaan. Huhuja kuitenkin liikkui.

⁷ Karemaa 1998, 59; Warring 1994, (1.12.2009).

⁸ Heiskanen 2004, 179; Junila 2000, 164.

⁹ Junila 2006, 244, 253–254; Wendisch 2006, 15–17, 19.

Suomalaisten naisten ja neuvostoliittolaisten sotavankien suhteita tutkittaessa on tärkeä huomioda se seikka, että kyseiset suhteet merkitsivät symbolisella tasolla muille ihmisille paljon muutakin, kuin pelkkää kahden ihmisen välistä seurustelusuhdetta. Voidaankin puhua eräänlaisesta kansallisesta ajattelumallista, joka korostui erityisesti juuri sota-aikana. Kansallisen ajattelumallin mukaan miehen kuului olla kunniallinen, rohkea ja aktiivinen – miehen tehtävä oli olla toimija ja päättävä. Miehen toiminta-alueeksi muodostui julkinen alue, jossa miehen maskuliinisuus mitattiin miehen kyvyllä puolustaa feminiiniä, joka saattoi käytännössä tarkoittaa naisia ja lapsia tai koko kansakuntaa. Naiset taas toimivat moraalien, perinteen, perinteisen järjestyksen ja kunnian vartijoina yksityisellä alueella, eli perheissä ja kodeissa. Keskeisiä olivat mielikuvat naiseudesta siveänä, vaatimattomana äitiytenä ja tradition säilyttäjänä.¹⁰

Perheen keskeiseksi tehtäväksi määriteltiin lasten kasvattaminen siveellisiksi kansalaisiksi – ainoastaan näin voitiin taata myös yhteiskunta- ja valtioelämän menestys. Nainen sidottiin kiinni kotiin ja perheeseen äitinä, vaimona ja perheenemäntänä. Niin Suomessa kuin muuallakin sodan syttyminen muutti perheiden käytäntöjä huomattavasti, kun aviomiehet, isät ja veljet lähtivät rintamalle. Vertaus kansallisvaltiosta puolustettavana kotina nousi entistä enemmän esille, ja naisen tehtävät kansakunnan uusintajina, ydinperheen vaalijoina ja perheen koossa pitävinä voimina korostuivat entistä enemmän. Naisten harteille annettiin vastuu sekä kotirintaman aineellisesta hyvinvoinnista että kansakunnan henkisestä ja moraalista ryhdistä. Naisten tehtäväksi muodostui näin kotirintaman puolustaminen. Jos kodit ja perheet kestivät ja jaksoivat, taisteleva isänmaakin jaksoi.¹¹

Kansallisessa ajattelumallissa nainen symboloi koko kansakuntaa. Sen lisäksi, että naisruumis oli symboli ja metafora, se oli myös kansakunnan biologisena uusintajana ja jatkajana sen etnisen puhtauden ylläpitäjä, rajojen vartija. Naisruumis oli ikään kuin rajana Meidän ja Heidän välillä. Naisten kontakteja Toista edustavien miesten kanssa pyrittiinkin rajoittamaan etnisen puhtauden takaamiseksi – naisruumis oli eräänlaista kansallista aluetta, jota oli suojeltava ja kontrolloitava. Jos yksi nainen ”päästi vihollisen sisään kansakuntaan”, joutui käytännössä koko kansakunta alttiiksi tälle vieraille. Kun oma nainen oli päätynt vihollisen syliin, katsottiin koko isänmaan joutuneen eräällä tapaa tämän vihollisen haltuun.¹²

¹⁰ Blom 2000, 16; Hagemann 2000, 192; Marttila 2003, 29–30.

¹¹ Heiskanen 2004, 180; Nevala 2002, 94, 97.

¹² Karemaa 1998, 104; Marttila 2003, 27, 31–32; Yuval-Davis 1997, 7–10, 45.

Ajalle tyypillinen käsite oli siveellisyys. Siveellisyydellä oli vahva seksuaalinen merkityssisältö, johon se ei kuitenkaan pelkästään rajoittunut: siveellisyys kattoi koko elämänpiirin. Siveellisyydessä oli kyse oikeanlaisesta, hyveellisestä ja kunniallisesta käyttäytymisestä. Eri asiayhteydestä riippuen siveellisyys saattoi tarkoittaa mitä vain moraalisesti oikeaa. Toisaalta sanaa siveellisyys voitiin käyttää, kun haluttiin välttyä sanan seksuaalisuus käytöltä – seksuaalisuus puettiin siveellisyyden kaapuun. Naisten siveellisyys yhdistyi koko kansakunnan moraaliseen hyvinvointiin, sillä se nähtiin modernin ja sivistyneen kansakunnan moraalisenä tukipylväänä. Sen myötä naissukupuoli asetettiin eräänlaiseksi kansakunnan moraalinvartijaksi.¹³

Suomessa naisten moraalisen puhtauden vaaliminen näkyi erityisen hyvin Lotta Svärd -järjestön käyttäytymisnormeissa, jotka olivat hyvin tarkkaan määritellyt. Tavallisten naisten kohdalla äitiyden suojeleminen ja uuden elämän turvaaminen olivat sodan jälkeen useiden aktiivisten ja politiikkaankin osallistuneiden naisten intresseinä ja pyrkimyksinä. Naisen oikeudesta omaan ruumiiseensa ei keskusteltu julkisesti. Tämä näkyi esimerkiksi toimissa, jotka kohdistettiin äidin moraalisiin ihanteisiin sopimattomiin naisiin. Tällaisia olivat naiset, joiden katsottiin vieroksuvan työtä tai viettävän pahennusta herättävää elämää. Vuonna 1941 perustettu Väestöliitto valjastettiin edistämään väestön kasvua ja kohottamaan kansallista itsetuntoa. Väestöliitto ihannoiti äitiyttä ja valjasti sen kansallisiin tarpeisiin.¹⁴

Suomalaisten naisten seurustelusta neuvostoliittolaisten sotavankien kanssa on muodostunut aihe, joka on pysynyt vuosikymmenien ajan piilossa. Sota-aikana seurustelun salaaminen oli ymmärrettävää, sillä se oli vastoin lakia. Nyt sodasta on kuitenkin kulunut jo vuosia, eikä pelko rangaistuksesta voi enää olla vaikenemisen taustalla. Silti asiasta ei vielä kukaan puhuta juuri lainkaan, vaikka esimerkiksi suomalaisten naisten suhteet saksalaisiin miehiin ovat olleet paljon esillä. Ilmiöstä on muodostunut eräänlainen salassa pidettävä asia, josta ei puhuta, vaikka siitä tiedettäisiinkin. Sama koskee näistä suhteista syntyneitä lapsia, joiden määrää on erittäin vaikea arvioida.

Miksi sotavankien ja suomalaisten naisten välisistä suhteista ei vielä kukaan puhuta? Ehkä yksi syy tähän pitkään jatkuneeseen hiljaisuuteen on ehkä se, että menneisyys luo vieläkin

¹³ Vehkalahti 2000, 141, 144.

¹⁴ Nätkin 1994, 129–130, 133–134; Satka 1994, 92.

häpeällisen varjon nykyisyyden ylle, ja pelko tulla uudelleen yhteisön leimaamaksi varjostaa edelleen sotavankien kanssa seurustelleita naisia, samoin ympäristön paine ja häpeä. Nyt asia on kuitenkin jollakin lailla unohdettu ja sivuutettu, eikä koko seurustelua juuri muisteta edes tapahtuneen – tai sitten sitä ei vain haluta muistaa. Seurustelu vankien kanssa on varmasti edelleen hyvin arka asia.

Kun yksilö haluaa torjua kielletyt yhteydet ja kieltää oman menneisyytensä, syntyy taakka, jonka paljastumista pelätään ja josta muodostuu salaisuus. Menneisyyttä ei käsitellä, vaan se torjutaan. Jos ihminen kerran erotetaan yhteisöstään julistamalla hänet ulkopuoliseksi, huonoksi tai pahaksi, ei hänellä enää ole mahdollisuuksia liittää itseään takaisin sen jäseneksi – yksilö leimautuu. Syyllisyys liittyy tekoihin, mutta häpeä olemukseen. Häpeän alkuperä on yhteisössä. Siksi häpeä onkin paljon pahempi, sillä siihen yksilö ei voi itse vaikuttaa.¹⁵

1.3 Tutkimuskysymys ja lähteet

Tutkimuksessani tarkastelen sanomalehti- ja muistitietoaaineiston avulla suomalaisten naisten ja neuvostoliittolaisten sotavankien jatkosodan aikaisia suhteita. Tutkin sitä, miten suhteista sanomalehtiin kirjoittaneet ihmiset suhtautuivat sotavankien kanssa seurustelleisiin naisiin sota-aikana, mutta myös sitä, millaista kyseisistä suhteista syntyneet lapset sekä asiaa myöhemmin muistelleet, sota-aikana eläneet ihmiset, muistavat suhtautumisen olleen myöhäisemmästä näkökulmasta käsin – toisaalta miten he itse suhtautuivat asiaan muisteluhetkellä. Samalla selvitän myös sitä, miten neuvostoliittolaisten sotavankien ja suomalaisten naisten välisistä suhteista syntyneet lapset muistavat lapsuuttaan ja myöhempää elämäänsä. Miten vankien lapset muistavat yhteisön suhtautuneen heihin sekä heidän äiteihinsä ja tiesikö yhteisö ylipäättänsä äidin ja lapsen menneisyydestä? Toisaalta tutkin myös sitä, miten lapset itse suhtautuivat äiteihinsä ja onko tässä suhtautumisessa tapahtunut muutosta vuosien aikana. Tiesikö lapsi itse omista taustoistaan jo lapsuudessaan, milloin hän siitä kuuli ja kuka hänelle siitä kertoi? Pohdin myös sitä oliko isäkysymys vaiettu salaisuus vai oliko se aihe, josta puhuttiin ilman varauksia. Miten lasten elämään on vaikuttanut se, että

¹⁵ Virolainen 1999, 163, 182.

heidän isänsä on ollut sotavanki ja miten he ylipäättänsä itse asiaan suhtautuvat ja muistavat aiemmin suhtautuneensa?

Tutkimuksessani pohdin myös syitä siihen, miksi niin sanomalehtiin kirjoittaneet ihmiset kuin myöhemmin asiaa muistelleet ihmiset suhtautuivat suhteisiin niin kuin suhtautuivat ja käsittelen myös sitä, miten käsitteet seksuaalisuus, sukupuoli ja kansakunta, nivoutuvat tutkimusaiheeseen. Toistiko yhteisö todella ”kansallista” tapaa eli neuvostosotavankien kanssa seurustelleiden naisten tuomitsemista? Tämän lisäksi pyrin vertaamaan Suomen tilannetta muuhun Eurooppaan eri maissa tehdyn tutkimuskirjallisuuden perusteella – löytyykö suomalaisten suhtautumisesta yhtäläisyyksiä esimerkiksi siihen, miten ympäri Eurooppaa on suhtauduttu saksalaisten miehittäjien kanssa seurustelleisiin naisiin. Samalla pohdin myös sitä, miten suomalaisten yleinen suhtautuminen Neuvostoliittoon ja Venäjään, sekä maiden välinen poliittinen kehitys ovat vaikuttaneet tilanteeseen.

Tarkastellessani ihmisten suhtautumista suomalaisten naisten ja neuvostoliittolaisten sotavankien suhteisiin jatkosodan aikana, käytän lähteenäni kahta Lapin alueella ilmestynyttä sanomalehteä, jotka ovat Rovaniemi ja Pohjolan Sanomat (heinäkuu–marraskuu 1941). Valitsin nämä kaksi lehteä siksi, että niissä on julkaistu närkästynyttä ja huolestunutta keskustelua suomalaisnaisten ja saksalaisten aseveljien suhteista, mutta tämän ohella jonkin verran myös suhteista neuvostovankeihin. Näiden kirjoitusten avulla pyrin kartoittamaan miten suhteista sotavankeihin lehdissä puhuttiin, sekä mitkä olivat yleisiä suhteisiin liittyneitä huolenaiheita ja analysoin miksi. Vaikka molemmat lehdet ovat ilmestyneet Pohjois-Suomessa, oletukseni on, että niissä käyty keskustelu kuvaa hyvin koko Suomen näkemyksiä aiheesta. Aloitan tarkasteluni heinäkuusta vuonna 1941, sillä tuolloin keskustelu käytännössä alkoi, ja lopetan sen marraskuun loppuun. Noihin aikoihin sensuuri kielsi asiaan liittyvän kirjoittelun, eikä sitä ilmeisesti enää sen jälkeen esiintynyt.

Toisena lähteenäni käytän Museoviraston keruuarkistosta löytyvää kyselyä numero 34, jonka otsikko on Naisten elämä ja työpanos sotien 1939–1944 aikana. Tämä Maija-Liisa Heikinmäen ja Naisten sodanaikaisen työtutkimusprojektin vuonna 1988 yhdessä laatima muistitietoaineisto sisältää yhteensä 112 kysymystä erilaisilta aihealueilta liittyen naisten jokapäiväiseen elämään sodan aikana. Kyselyyn vastasi yhteensä 2612 ihmistä. Rajasin tarkastelun kahteen vastaajille esitettyyn kysymykseen, jotka katsoin olennaisimmiksi työni kannalta. Ensimmäinen on kysymys numero neljä, joka kuuluu seuraavasti: ”Oliko tilallanne

työssä sotavankeja? Millä tavoin heitä saatiin? Kuka heidät neuvoi talon töihin? Miten heidän työtään valvottiin?”. Toinen tarkastelemani kysymys on kysymys numero 78, joka puolestaan kuuluu näin: ”Jos paikkakunnallanne oli saksalaisia sotilaita tai venäläisiä sotavankeja¹⁶, miten heihin suhtauduttiin? Miten suhtauduttiin naisiin, jotka seurustelivat heidän kanssaan?”. Kyselyn avulla selvitän sitä, miten kyselyyn vastanneet ihmiset muistavat yhteisön suhtautuneen sotavankien ja suomalaisnaisten seurustelusuhteisiin. Miten he itse suhtautuivat asiaan ja millaista heidän suhtautumisensa oli muisteluhetkellä. Kyselyä tehdessä sodasta oli kulunut jo yli 40 vuotta, joten samalla pohdin myös sitä, vaikuttiko ajan kuluminen ihmisten mielipiteisiin.

Neuvostoliittolaisten sotavankien ja suomalaisten naisten välisistä suhteista syntyneiden lasten muistoja tarkastelen syksyn 2009 aikana kokoamani haastatteluaineiston avulla. Haastattelin neljää neuvostoliittolaisen sotavangin ja suomalaisen naisen suhteesta syntynyttä lasta, joista kolme oli naisia ja yksi mies. Koska haastateltavien joukko on melko suppea, ei työssä ole tarkoitus tehdä laajoja yleistyksiä kokoamieni tulosten perusteella. Tarkastelen haastateltavien kertomaa heidän henkilökohtaisina kokemuksinaan, jotka ovat arvokkaita sellaisinaan. Vaikka haastateltavien muistoista löytyisikin yhteneväisyyksiä, ei se välttämättä tarkoita, että enemmistö neuvostoliittolaisten sotavankien lapsista olisi kokenut samanlaisia asioita – toki tämäkin mahdollisuus on olemassa.

Haastateltavat muistelevat ja kertovat myös äitiensä kokemuksia ajalta, jolloin he eivät vielä itse olleet syntyneet tai olivat hyvin pieniä lapsia. Näin ollen heidän kertomansa ei välttämättä ole absoluuttinen totuus siitä mitä oikeasti tapahtui. Tätä työssä ei tavoitellakaan: tarkoituksena on selvittää millainen käsitys lapsille on muodostunut heidän äitiensä kokemuksista sen perusteella, mitä heidän äitinsä ovat heille kertoneet ja mitä he ovat muualta kuulleet. Sama koskee lasten omaan elämäään liittyviä muistoja: tavoitteena on saada haastateltavien henkilökohtainen näkemys siitä, miten he itse kokevat niin menneisyytensä kuin nykyisyytensäkin.¹⁷

¹⁶ Venäläinen sotavanki -termi kattaa myös muut kansat kuin venäläiset, eli kaikki neuvostoliittolaiset vangit.

¹⁷ Katso liite 1.

1.4 Tutkimusmenetelmät

Tutkiessani sanomalehtiä ja Naisten elämä ja työpanos sotien 1939–1944 aikana -kyselyä, kirjasin ylös kaikki löytämäni tutkimusaihetta koskeneet kirjoitukset. Kyselyyn vastasi vuonna 1988 kaikkiaan 2612 vastaajaa ja vastausliuskoja saapui yhteensä 68 401 kappaletta. Suurin osa vastaajista oli naisia, 2218 henkilöä, mutta myös 270 miestä oli vastannut kyselyyn. Ruotsinkielisiä vastaajia oli 124 kappaletta. Vanhin vastaajista oli syntynyt vuonna 1894 ja nuorin vuonna 1970. Sodan jälkeen syntyneiden vastaajien kohdalla kyse oli poikkeuksesta siitä, että vastaaja oli toiminut jonkun iäkkäämmän henkilön haastattelijana ja koonnut tämän muistoja ylös. Viisi yleisintä vastaajien ilmoittamaa ammattia tai tointa olivat emäntä (767), rouva (214), maanviljelijä (207), opettaja (200) ja ompelija (49).

Vastaukset oli kirjoitettu käsin tai kirjoituskoneella A5-kokoisille paperiliuskoille, jotka oli talletettu arkistoon vastaajien sukunimien mukaiseen aakkosjärjestykseen. Vastausten laajuudet vaihtelivat aina yhden sivun vastauksista lähtien useiden kymmenien liuskojen laajuisiin vastauksiin. Osa vastaajista oli vastannut järjestelmällisesti kaikkiin esitettyihin kysymyksiin, kun taas monet olivat vastanneet vain tiettyihin teemoihin. Itselleni hankaluksia aiheuttivatkin erityisesti sellaiset vastaukset, joissa ei noudatettu minkäänlaista numerointia – pitkien tarinoiden seasta oli työlästä etsiä omiin intresseihini liittyviä kysymyksiä, varsinkin, kun useimmiten niistä ei oltu kirjoitettu mitään. Myös vaikeaselkoisemmat käsialat hidastivat aineiston läpikäyntiä.

Tutkimustani varten kävin läpi kaikki 2612 kyselyyn saapunutta vastausta. Noin viidesosalla kyselyyn vastanneista oli jonkinlaisia kokemuksia sotavangeista, esimerkiksi sellaisia, että omalla kotitilalla oli työskennellyt vankeja. Itseäni eniten kiinnostavaa teemaa, eli suomalaisnaisten ja neuvostoliittolaisten sotavankien seurustelusuhteita, oli kommentoinut hieman yli sata vastaajaa. Vastauksia käsitellessäni noudatin Museoviraston keruuarkiston antamia ohjeita, enkä ilmoittanut vastaajien nimiä tai muita henkilötietoja työssäni. Suorissa lainauksissa poistin niissä mahdollisesti esiintyneet nimet kokonaan ja muutin ne toisiksi. Lähdeviitteissä käytin vastaajille annettuja diaarinumeroita.

Sotavankien lasten haastattelut tapahtuivat haastateltavien omissa kodeissa, joten ympäristö oli rauhallinen, eikä ylimääräisiä häiriötekijöitä ollut. Haastattelut toteutettiin puolistrukturoituina haastatteluina ja kaikille haastateltaville esitettiin likipitäen samat ennalta

laaditut kysymykset. Annoin kuitenkin runsaasti tilaa myös vapaalle puheelle ja tartuin samalla myös keskustelun aikana esiin nousseisiin kysymyksiin. Pyrin kuitenkin käymään läpi kaikki ennalta suunnitellut teemat jokaisen haastateltavan kanssa, lukuun ottamatta sellaisia aihealueita, joista haastateltavilla ei ollut kokemuksia. Haastattelut tallennettiin haastateltavien luvalla digitaalisella nauhurilla, jonka jälkeen ne litteroitiin.

Osa haastateltavista toivoi yksityisyyden vuoksi, ettei työssä paljastettaisi nimiä tai muita henkilötietoja, joiden perusteella haastateltava olisi tunnistettavissa. Tästä syystä työssä ei paljasteta kenenkään haastatellun oikeita nimiä tai tarkkoja asuinpaikkakuntia, vaan kutsun haastateltavia summittain valituilla etunimillä Anja, Liisa, Ritva ja Tapio.

Aloitin kokoamani aineiston analyysin syventymällä tarkasti keräämiini sanomalehtikirjoituksiin sekä kyselyn ja haastattelun avulla kerättyihin muistitietoihin. Tarkastelin tutkimusaineistoani kolmelta eri näkökannalta: sanomalehdet kuvasivat sodan aikaista näkökulmaa, kun taas muistitietokyselyn aineisto 1980-luvun lopun ja haastatteluaineisto nykypäivän näkökulmaa. Tämän jälkeen ryhdyin etsimään kustakin eri ryhmästä niiden sisältä löytyviä eroja ja yhteneväisyyksiä ja kokosin samantyyppiset materiaalit yhteen. Näin sain muodostettua sanomalehtikirjoitusten, muistitietoaineistojen kuin haastatteluidenkin pohjalta alalajeiksi erilaisia teemoja, joiden sisältöjä ja merkityksiä aloin edelleen avaamaan käyttämällä apunani aiheeseen liittyvää aiempaa tutkimusta.

Tutkimusaineistoa tutkin diskurssianalyttisiä tutkimusmenetelmiä hyödyntäen. Diskurssitutkimuksen kenttä on hyvin laaja ja on olemassa lukuisia diskurssin määritelmiä. En kuitenkaan katsonut työni kannalta tarpeelliseksi näiden avaamista laajemmassa määrin, vaan tein tämän hyvin tiivistetysti, oman työni tarpeita ajatellen. Diskurssilla tarkoitetaan tiettyihin tilanteisiin ja asiayhteyksiin liittyviä puhe- ja ajattelutapoja. Diskurssia voidaan pitää verrattain eheänä säännönmukaisten merkityssuhteiden systeeminä, joka rakentuu sosiaalisissa käytännöissä ja samalla rakentaa sosiaalista todellisuutta. Diskurssianalyysillä tutkitaan sitä kuinka kieltä käytetään. Aineistosta etsitään eroja ja yhtäläisyyksiä ja kiinnitetään huomiota myös poikkeustapauksiin. Se kuinka kieltä käytetään, riippuu taas vahvasti yhteiskunnallisista rakenteista ja vallitsevasta arvomaailmasta. Diskurssianalyysi ei ole objektiivista asioiden ylöskirjaamista ja laskemista, vaan tutkijan oma tulkinta aineistosta. Diskurssianalyysin tutkimusalaksi voidaan asettaa kaikki merkitysvälitteinen toiminta, jota analysoimalla saadaan tietoa siitä, kuinka sosiaalista todellisuutta tuotetaan erilaisissa

sosiaalisissa käytännöissä – se on siis vahvasti aineistolähtöinen tapa tulkita maailmaa. Tarkoitukseni onkin löytää työssäni kielen käytön, tässä tapauksessa sanomalehtikirjoituksia ja muistitietoa koskevien kirjoitusten ja vastausten, taustalla vaikuttavia arvoja, ajatuksia ja yhteiskunnallisia asenteita. Pohdin sitä mitä sanotaan ja toisaalta mitä jätetään sanomatta.¹⁸

Diskurssianalyysiprosessi käynnistyy esimerkiksi siten, että syvennyn yksitellen yksittäisiin sanomalehtikirjoituksiin ja muistitietovastauksiin. Pohdin sitä miten suomalaisten naisten ja neuvostoliittolaisten sotavankien suhteet representoidaan yksittäisissä tarinoissa – minkälaista suhtautumista niissä esiintyy ja minkälaisia argumentteja ja tietoja niissä kerrotaan, mitä yksittäiset henkilöt olivat halunneet kirjoituksillaan tai vastauksillaan sanoa. Yksittäiset tarinat ovat moniulotteisia: eroavaisuuksia ja yhtäläisyyksiä etsimällä niistä voidaan eritellä erilaisia diskursseja analysoitavaksi ja hakea niille merkityksiä. Useampia vastauksia tarkastelemalla alkaa hahmottua säännönmukaisuuksia. Yksittäisestä vastauksesta voi siis löytää merkkejä siitä, millainen on yleinen vallitseva ajatusmaailma.

1.5 Muistitieto historiantutkimuksen lähteenä

Koska työssäni muistitietoaineisto on erittäin keskeisessä asemassa, katsoin aiheelliseksi avata hieman sitä, millainen tiedonlähde muistitieto tutkimusta tehtäessä on. Käsitettä muistitieto voidaan käyttää yleisterminä kaikenlaiselle muistelutapahtuman yhteydessä tuotetulle tiedolle. Usein käsite viittaa menneisyyttä käsittelevään muistelupuheeseen, mutta toisaalta muistitieto voi olla myös kirjallista muistitietoa, esimerkkinä muistelmat. Muistitiedon avulla voidaan tutkia muistetun tai kerrotun takaista menneisyyttä sinänsä, mutta myös sitä, miten asioita palautetaan mieleen ja minkälaisia tulkintoja niistä esitetään. Muistellessaan muistelijat välittävät tietoa menneisyydestä, mutta toisaalta pyrkivät myös vaikuttamaan nykyisyydessä. Sen lisäksi, että muistelija kuvaa ja jäsentää muistelutilanteessa minuuttaan ja menneisyyteen, hän myös samanaikaisesti rakentaa niitä edelleen.¹⁹

¹⁸ Hirsjärvi & Hurme 2001, 155; Jokinen, Juhila & Suoninen 9–10, 17–18, 28.

¹⁹ Fingerroos 2004, 90–92; Ukkonen 2000, 15.

Muistitietohistorian kiinnostuksen kohteita ovat erityisesti niin kutsutut tavalliset ihmiset ja sellaiset yhteisöt, joiden olemassaolosta ei ole jäänyt kirjallisia dokumentteja. Monet muistitietohistoriaan syventyneet tutkijat ovat korostaneet sitä seikkaa, että on tärkeää, että tutkijoiden ohella myös tavalliset ihmiset tuottavat ja tutkivat omaa historiaansa, joko omin voimin tai yhteistyössä ammattilaisten kanssa.²⁰

Menneisyyden voidaan katsoa olevan sosiaalisesti rakentunutta, tietyssä historiakontekstissa tuotettua tulkintaa. Muistelijä pohtii menneisyyttä ja käsittelee sekä henkilökohtaisia kokemuksia että yleisiä, yhteisesti koettuja ja historiallisiksi miellettyjä tapahtumia. Muistellessa kuva menneisyydestä rakentuu nykyisyydestä käsin. Näin ollen muistitiedon tulkinta onkin eräänlaista liikettä menneisyyden ja nykyisyyden välillä. Muistelijat eivät siis toimi tyhjiössä – muistelu on sidoksissa sen vuorovaikutuksellisiin, kollektiivisiin ja yhteiskunnallisiin funktioihin. Muistelu on sidoksissa muistelijan subjektiivisiin mieltymyksiin ja tarpeisiin sekä senhetkisen muistelutilanteen olosuhteisiin, mutta myös ylipäättään vallitsevaan kontekstuaaliseen todellisuuteen. Haastattelutilanteessa muistelijan lisäksi myös haastattelija tuottaa osaltaan tietoa ja merkityksiä.²¹

Muistitietohistorian yhteydessä puhutaan sosiaalisesta tai kollektiivisesta muistista. Näillä käsitteellä tarkoitetaan jonkin tietyn yhteisön, yhteiskunnallisen ryhmän tai kansakunnan ylläpitämiä historiantulkintoja sekä niitä yhteisöllisiä ja jopa rituaalisia tapoja, joilla näitä tulkintoja ylläpidetään. Yksilöllinen ja kollektiivinen ovat toisistaan riippuvaisia eikä niitä voida kaivertaa muistiin erillisinä ominaisuuksina. Yhteisö antaa muistelemiselle yleisiä ohjenuoria. Se sekä säätelee muistelu- ja muistamistapoja että määrittää, mitkä asiat ovat muistamisen arvoisia – muisteleva yksilö on siis riippuvainen yhteisöstä. Muistelu voi ulottua kauas menneisyyteen ja sisältää sekä yksilöllistä että jaettua tietoa kokemuksista. Yksilö saattaaakin muistaa myös sellaista, mikä ei ole alun perin liittynyt hänen omaan henkilökohtaiseen kokemuspäiriinsä; julkinen muisteluperinne voi elää omiin muistoihimme sekoittuneena. Muistoille on tyypillistä kiteytyminen ja yksinkertaistuminen, mutta toisaalta muisti toimii myös valikoiden, jolloin se saattaa jättää jotain muistin ulkopuolelle. Vastaavasti muistelijä voi muistaa menneestä myös sellaisia asioita, joita ei oikeasti koskaan tapahtunut.²²

²⁰ Ukkonen 2000, 13–14.

²¹ Fingerroos 2004, 90–92, 398; Saarenheimo 1997, 207; Ukkonen 2000, 15.

²² Fingerroos 2004, 94, 240, 398; Peltonen 1996, 23–24; Ukkonen 2000, 35.

Historiantutkimuksen piirissä muistitietoon suhtauduttiin pitkään skeptisesti ja sitä pidettiin toissijaisena, jopa hyödyttömänä, lähdemateriaalina. Sitä käytettiin lähinnä vain kirjallisia dokumentteja täydentävänä ja elävöittävänä aineistona silloin, kun muuta materiaalia ei yksinkertaisesti ollut saatavilla. Taustalla vaikutti perinteinen lähdekritiikki – muistitietoa ei pidetty tarpeeksi luotettavana lähteenä.²³

Toisaalta monet tutkijat, kuten Ulla-Maija Peltonen (1999), ovat sitä mieltä, että muistitietohistoria ja kansanperinnevastaavat vastaavat jopa parhaiten tietynlaisiin kysymyksiin. Voidaan esimerkiksi ajatella, että subjektiivisten muistojen avulla päästään lähemmäs todellista historiankuvaa, kuin mihin pelkkien näkyvien faktojen, kuten asiakirjalähteiden tai tilastojen, tarkastelun avulla on mahdollista päästä. Muistitieto palvelee siis historian moniäänisyyttä. Tutkijan tulee vain pitää se seikka mielessään, että muistamisen tutkimisessa olennaisinta ei ole se, miten täsmällisesti jokin mennyt todellisuus palautuu muistelijalle mieleen tai mitä todellisuudessa todella tapahtui. Tärkeintä on se, mitä ihminen nimenomaan itse kokee menneisyydessä tapahtuneen ja mitkä ovat hänen omat kokemuksensa tästä. Näin on mahdollista pohtia edelleen sitä, miksi tietyt historialliset tekijät rakentuvat muistiin tietyllä tavalla tiettyyn aikaan.²⁴

1.6 Tutkimusperinne

Neuvostoliittolaisten sotavankien ja suomalaisten naisten välinen kanssakäyminen ja siihen liittyvä mahdollinen seurustelu on täysin tutkimaton ilmiö. Kirjallisuudessa ei siitä juuri merkkejä ole, vaan aihetta sivuavissa tutkimuksissa on lähinnä tyydytty toteamaan, että kyseistä seurustelua on esiintynyt. Tästä syystä minulla ei ole käytettävissäni tutkimukseni tueksi suoraan suomalaisten naisten ja neuvostoliittolaisten sotavankien suhteisiin liittyvää kirjallisuutta. Sen sijaan suomalaisnaisten ja saksalaisten sotilaiden välisiä suhteita on tutkittu jonkin verran, ja tätä tutkimusta aion käyttää myös oman pohdintani taustalla. Vaikka

²³ Peltonen 1999, 115; Ukkonen 2000, 13.

²⁴ Fingerroos 2004, 93; Peltonen 1996, 23–24; Peltonen 1999, 115.

saksalaiset olivatkin Suomessa aivan toisenlaisessa asemassa kuin neuvostoliittolaiset vangit, voi näiden molempien suhteita suomalaisnaisiin silti verrata, koska tapahtuma-aika oli sama ja miehet olivat suomalaisten näkökulmasta vierasmaalaisia. Materiaalina käytän ensisijaisesti Marianne Junilan teosta *Kotirintaman aseveljeyttä* (2000) sekä Kari Virolaisen teosta *Elinikäinen taakka* (1999).

Muualla Euroopassa, esimerkiksi Tanskassa, Ranskassa ja Norjassa, on tutkittu jo melko paljon toisen maailmansodan aikaisia paikallisten naisten suhteita vieraisiin miehiin, eli saksalaisiin miehittäjiin. Tunnettuja ovat esimerkiksi tanskalaisen Anette Warringin *Tyskerpiger - under besættelse og retsopgør* (1994) ja ranskalaisen Fabrice Virgilin *Shorn Women* (2002). Teoksissa tarkastellaan esimerkiksi sitä, minkälaisia tunteita saksalaisten sotilaiden ja paikallisten naisten seurustelu yhteisössä herätti ja toisaalta kuinka nämä tunteet lopulta purkautuivat. Warringin artikkelit *War, Cultural Loyalty and Gender: Danish Women's Intimate Fraternization* (2005) sekä *Intimate and Sexual Relations* (2006) ovat myös hyödyllisiä työni kannalta.

Viimeisen kymmenen vuoden aikana myös paikallisten naisten ja saksalaisten sotilaiden suhteista syntyneitä lapsia ja heidän kokemuksiaan on alettu tutkimaan useissa Euroopan maissa, mutta myös meillä Suomessa. Marianne Junila on kirjoittanut artikkelin *Isä: "Saksalainen sotilas"* (2006), jossa hän pohtii esimerkiksi sitä, mitä merkitsi äidille ja lapselle sodan aikaisessa ja sen jälkeisessä Suomessa lapsen isän saksalaisuus. Nähtiinkö nainen näissä tapauksissa moraalittomana ja oliko hän tuomittu syrjinnän ja häpeän kohteeksi ja edelleen miten nämä asiat vaikuttivat lapsen elämään. Myös Irja Wendischin teos *Salatut lapset* (2006) kertoo kuuden elämäntarinan avulla saksalaissotilaiden lasten kohtaloista Suomessa niin lasten, äitien, isien kuin sukulaistenkin näkökulmasta. Kansainvälistä näkökulmaa aiheeseen tuo Kjersti Ericssenin ja Eva Simonsenin toimittama teos *Children of World War II: The Hidden Enemy Legacy* (2005).

Työssäni on kuitenkin kyse paljon muustakin, kuin oman maan naisen seurustelusta neuvostoliittolaisen sotavangin kanssa. Siihen miten ihmiset ovat näihin suhteisiin suhtautuneet, on vaikuttanut hyvin moni asia, kuten venäläisviha sekä seksuaalisuuden, sukupuolen ja kansakunnan käsitteiden kytkeytyminen toisiinsa. Näin tutkimukseni linkittyikin esimerkiksi lukuisiin naistutkimuksen ja gender-historian piiristä tehtyihin tutkimuksiin. Seksuaalisuus, sukupuoli ja kansakunta -teemaa pohdin esimerkiksi Nira Yuval-

Davisin ajatusten pohjalta. Tässä hyvä teos on myös Anne-Maria Marttilan *Ruumiin politiikkaa* (2003), kuten myös teos *Gender & Nation* (2000), jonka ovat toimittaneet Ida Blom, Karen Hagemann ja Catherine Hall. Venäläisvihaa on myös tutkittu paljon, esimerkkinä Outi Karemaan *Vihollisia, vainoojia, syöpäläisiä* (1998). Suomalaisten Venäjä-kuvaa hahmottavat myös Kari Immosen *Ryssästä saa puhua...* (1987) ja Timo Vihavaisen toimittama *Venäjän kahdet kasvot* (2004). Muistitiedon käyttöä historian tutkimuksen lähteenä havainnollistavat esimerkiksi Ulla-Maija Peltosen *Punakapinan muistot* (1996) ja Outi Fingerroosin *Haudatut muistot* (2004).

Toisaalta tutkimukseni linkittyy vielä tätäkin laajempaan tutkimusperinteen kenttään. Se on osa niin muistitietotutkimusta kuin sota-ajan tutkimustakin, mutta myös osa mentaliteettien ja toiseuden tuottamisen kenttää. Tutkimus kuuluu myös niin sanotun uuden sotahistorian piiriin, jolle on tyypillistä tutkia sotaa uudelta näkökulmasta käsin, inhimillisenä kokemuksena. Siihen voivat kuulua esimerkiksi sodan arki ja kokemukset sekä naiset ja lapset – näkökulmat, jotka perinteisessä historian tutkimuksessa on jätetty huomioimatta. Lapsuus sota-aikana onkin noussut tutkimuskohteena vahvasti esiin kuluneina vuosina. Tästä esimerkkinä *Historiallisen Aikakauskirjan* teemanumero ”Lapset ja sota” (2/2006) sekä Sari Näreen toimittaman *Sodassa koettua* –kirjasarjan (2007-2008) kaksi ensimmäistä osaa, jotka keskittyvät lapsen näkökulmaan. Esiin ovat nousseet saksalaisten lasten ohella niin sotaorvat kuin sotalapsetkin. Kyseiset ryhmät ovat itse aktivoituneet perustamalla yhdistyksiä ja tulleet julkisuuteen – he ovat halunneet historiaansa tutkittavan. Oma tutkimukseni linkittyy siis myös tähän perinteeseen tutkittaessa suomalaisten naisten ja neuvostoliittolaisten sotavankien välisistä suhteista syntyneitä lapsia.

2 Sodan aika – kiihkeät kirjoitukset sanomalehdissä

2.1 Keskustelu alkaa ohjeilla oikeanlaiseen käytökseen

Huoli suomalaisten naisten kiinnostuksesta saksalaisiin sotilaisiin ja neuvostoliittolaisiin sotavankeihin käynnisti aiheesta keskustelun useissa sanomalehdissä. Kirjoittelun aloitti heinäkuussa 1941 nimimerkki Valentin²⁵, jonka pakinan sanomalehdille toimitti Valtion tiedotuslaitos²⁶. Kyseinen propaganda-artikkeli julkaistiin 42 lehdessä, kuten Lapin läänin kolmessa suurimmassa sanomalehdessä (Rovaniemi, Lapin Kansa ja Pohjolan Sanomat). Kirjoituksella haluttiin estää naisten löyhän moraalien syntymistä, joka saattaisi uhata myös kestävyyttä rintamalla. Näin valtio alkoi valvoa ja kahlehtia naisten seksuaalisuutta.²⁷

Kirjoituksessaan Valentin kantoi huolta naisten liian helposta viehättymisestä vieraisiin miehiin, erityisesti saksalaisiin sotilaisiin, joiden kimpussa naisten katsottiin suorastaan roikkuneen: *”Ei ole kaunista nähdä naisia riippumassa vieraan miehen kainalossa varsinkin, kun tietää, etteivät taida edes toistensa kieltä. Eikä ole vaikea arvata mitä tämä vieras kavaljeeri loppujen lopuksi ajattelee meikäläisestä naisesta.”*

Valentin pelkäsi myös, että liian helppo antautuminen miehen syliin saisi tämän halveksimaan kyseistä naista, mutta samalla myös koko maata, josta nainen oli kotoisin: *”Jokainen mies halveksii naista, jonka hän liian helpolla valloittaa, se on totuus. Voisiko lisäksi olla mahdollista, että hän halveksii sitä maatakin, joka nämä naiset on kasvattanut.”*²⁸ Samanlaisia huolenaiheita esiintyi myös eräässä toisessa kirjoituksessa: *”Ei sovi, että samaan aikaan kun miehemme rintamalla taistelevat elämänsä hinnalla kaikkien pyhien arvojemme puolesta, kotirintamalla elämä suistuu sellaiseksi, että se herättää arvostelua jo muidenkin taholla eikä vain omassa keskuudessamme.”*²⁹ Katsottiin siis, että jo se oli liikaa, että suomalaisten naisten käytös herätti arvostelua oman maan rajojen sisällä, saati muissa maissa. Valentinin kirjoituksessa kritisoitiin myös sitä, että tietyt naiset häpäisivät omansa, ja samalla myös koko Suomen maineen samaan aikaan, kun suurin osa väestöstä yritti parhaansa

²⁵ ”Valentin” oli kirjailija Ensio Rislakin nimimerkki.

²⁶ Valtion tiedotuslaitos johti julkista propagandaa ja kansalaisten mielialojen seurantaan vuosina 1941–1948.

²⁷ Heiskanen 2004, 181; Junila 2000, 147; Tuompo 1994, 81.

²⁸ ”Eräistä ystävällisistä naisista. Kirje vihaiselle serkkutytylölle.” Rovaniemi 12.7.1941; Pohjolan Sanomat 12.7.1941.

²⁹ Rovaniemi 7.10.1941.

mukaan antaa maasta mahdollisimman hyvän kuvan vieraille. Suomen mainetta tuli pitää korkealla:

”Samaan aikaan kun valtaosa Suomen naisista ja miehistä koettaa tehdä kaikkensa, jotta täällä olevat vieraat sotilaat ja liittolaisemme saisivat meistä niin edullisen kuvan kuin suinkin, samaan aikaan tahrivat nämä ”ystävälliset” naiset maamme mainetta ja ennen kaikkea suomalaisen naisen mainetta.”³⁰

Valentinin kirjoituksen ilmestyminen Lapin lehdissä onkin ymmärrettävää, kun ottaa huomioon alueella olleiden saksalaisten sotilaiden määrän ja heidän seurustelunsa suomalaisten naisten kanssa. Toisaalta artikkeli ilmestyi myös sellaisilla paikkakunnilla, joissa saksalaisia ei juuri ollut ja joissa naisten käytös ei muutenkaan ollut erityisen silmiinpistävää. Ehkäpä näillä alueilla oltiinkin huolissaan erityisesti naisten suhtautumisesta sotavankeihin.

Jo syyskuussa Rovaniemi julkaisikin kirjoituksen, jossa aiheena olivat erityisesti juuri sotavangit. Huolena oli se, että siviilit olivat hetyneet antamaan vangeille esimerkiksi makeisia:

”Olemme kuulleet kerrottavan, että sotavangit ovat joillakin asemilla saaneet siviiliväestöltä vastaanottaa kaikenlaista pientä suuhunpantavaa karamelleja, tupakkaa yms. Suuressa hellyydessään ja armeliaisuudessaan voi jonkun naisihmisen sydän värähtää näitä vankeja katsellessaan, mutta ainoa oikea menettely on säästää kaikki lahjat omille pojillemme.”³¹

Mahdollisesti lahjojen säästämällä omille pojille viitattiin aineellisten lahjojen lisäksi myös romanttisiin tunteuksiin: myös ne tuli säästää omille suomalaisille miehille, eikä missään tapauksessa vangeille.

³⁰ ”Eräistä ystävällisistä naisista. Kirje vihaiselle serkkutytölle.” Rovaniemi 12.7.1941; Pohjolan Sanomat 12.7.1941.

³¹ ”Ai, ai, sitä hellyyttä...” Rovaniemi 17.9.1941.

Elo-syyskuun vaihteessa sekä Rovaniemi että Pohjolan Sanomat julkaisivat kirjoitukset, joissa kerrottiin tohtori Rakel Jalaksen³² mielipiteitä naisten kevytkenkäisestä seurustelusta. Jalas oli pitänyt Rovaniemellä naisille eräänlaisen tiedotustilaisuuden, jossa hän varoitteli kevytkenkäisyyden vaaroista ja korosti naisten oikeanlaisen käytöksen merkitystä. Tilaisuuden sanomasta kertoneissa kirjoituksissa naisten koulutus nähtiin erityisen merkittävänä, jotta naiset ymmärtäisivät, että yksilön tuli asettaa omat tarpeensa taka-alalle ja ajatella ensisijaisesti yhteiskuntaa ja sen menestystä:

*”Meidän tulee nyt suunnata katseemme eteenpäin: koulutus, joka annetaan lapsista neidoiksi nousevalle naissukupolvelle on järjestettävä siten, että heissä herätetään käsitys siitä, että yksilön tarpeiden edellä on yhteiskunta, yksilön onnen edellä yhteiskunnan menestys.”*³³

Kirjoituksessaan Jalas toi esiin oikeanlaisen käytöksen ja yksinkertaisen pukeutumistavan merkityksen. Sen ohella, että näitä noudattamalla nainen teki itsensä kunnialliseksi, katsottiin oikeanlaisen toiminnan jopa lisäävän myös koko kansan kunniaa: *”Nuoret naiset, joiden käytös on arvokasta ja moitteetonta, joiden pukeutumistapa on yksinkertainen ja asiallinen, tuottavat kansalleen kunniaa ja lisäävät kunnioitusta sitä kohtaan.”* Naisten tuli pitää kiinni tapojen puhtaudesta ja uskollisuudesta, sekä osoittaa kunnioitusta sekä itseään että kotiaan kohtaan. Näin suomalaisen naisen katsottiin toimineen kautta aikojen – ne olivat hänen perusominaisuuksiaan. Kurittomuus omassa elämässä, höltyneet elintavat ja edesvastuuttomuus taas nähtiin kotirintamaa vahingoittaviksi tekijöiksi.³⁴

Naisten tehtävää äitinä ja tulevan kansakunnan rakentajana korostettiin myös. Heidän ensisijainen tehtävänsä oli kasvattaa lapsia – kasvattaa heistä yhtä jaloja ja vahvoja kansalaisia kuin parhaillaan sodassa sotineet miehet olivat:

”Ja juuri te olette vastuussa siitä, että tulevat sukupolvet ovat samaa lujaa, ruumiillisesti, henkisesti ja siveellisesti tervettä ainesta, kuin nyt ovat miehenne, isänne, veljenne tai sulhasenne, jotka suurta ääntä pitämättä tekevät

³² Rakel Jalas (1892–1955) oli psykiatri, joka kehitti mm. sosiaali- ja väestöpolitiikkaa.

³³ ”Tuleva naiskasvatus.” Pohjolan Sanomat 27.8.1941; Rovaniemi 4.9.1941.

³⁴ Pohjolan Sanomat 27.8.1941; Rovaniemi 4.9.1941, 7.10.1941.

sankaritekoja tai kuolevat sankarillisesti kaukana kotoa meidän kaikkien hyväksi.”³⁵

Pohjolan Sanomien ja Rovaniemen kirjoituksissa painotettiin vahvasti suomalaisten miesten lujuuutta ja heidän sankaruuttaan. Miesten uhrauksia ja suurtekoja korostamalla yritettiin herättää naisissa tunne, että myös heidän on vastaavasti pyrittävä samanlaiseen toimintaan ja käytökseen omassa elämässään. Kirjoitusten mukaan rintamalla maataan puolustavat miehet olivat jo todistaneet olevansa todella suomalaisia. Tästä syystä katsottiin, että heillä oli oikeus odottaa samaa myös naisilta. Naisten tuli osoittaa suomalaisuutensa ja näyttää, että heidän ajatuksissaan oli vain suomalainen mies, ei missään tapauksessa vieras: ”Myöskin tämän ajan Suomen naiset ovat vastuussa siitä, että tulevat sukupolvet ovat samaa lujaa ainesta joka suhteessa kuin ovat rintamalla taistelevat miehemme. Jokainen todella suomalainen nainen ajattelee vain heitä, – ei vieraita.”³⁶

Suomalaiset miehet tarvitsivat kannustimen siihen, että he jaksoivat taistella henkensä uhalla sodassa ja yksi noista syistä oli se, että he puolustivat sodassa naisia, jotka odottivat heitä kotiin. Kirjoitusten taustalla vallitsikin luultavasti pelko siitä, että suomalaisen miehen into puolustaa maataan vihollista vastaan murenisi, jos huhut naisten lämpimistä väleistä saman vihollisen kanssa leviäisivät rintamalle. Miehet taistelivat isänmaan, naisten ja lasten puolesta. Heille antoi voimaa tieto siitä, että heidän paluutaan jaksettiin odottaa kotona:

*”Nämä miehet odottavat ja heillä on oikeus odottaa, että suomalainen nainen, tyttö, on heidän vertaisensa, heidän kunnioituksensa ja rakkautensa arvoinen. [...] Heitä kannustaa kestävästi tietoisuus siitä, että kotirintamalla sykkii joku sydän lämpimästi heille, ei vieraille. [...] Näitä miehiä, meidän poikiamme, ei vieras korvaa.”*³⁷

Miesten rinnalla myös naisten tehtäväksi katsottiin isänmaan puolustaminen. Tätä heidän ei tietenkään odotettu tekevän rintamalla taistellen, vaan monin eri tavoin kotirintamaa puolustaen. Naisten tuli pitää huoli henkisen rintaman kestävydestä. Pohjolan Sanomat kirjoittikin suomalaisen naisen ”asevelvollisuuteen” kuuluvan puolustautuminen kaikilta

³⁵ Rovaniemi 7.10.1941.

³⁶ Rovaniemi 7.10.1941.

³⁷ Rovaniemi 7.10.1941.

hänen rintamaansa uhkaavilta vihollisilta – ja kukapa olisi ollut pahempi vihollinen torjuttavaksi kuin sotavanki. Suomen tulevien äitien selkärankaa uhkaavia vaaroja tuli torjua ja naisten tekemää syntiä pidettiin koko kansakunnan häpeänä. Näin kansan kunnia oli yhtä lailla niin miesten kuin naistenkin varassa:

*”On käynyt selväksi näissä suurissa ”talkoissa”, että maan puolustaminen ei ole yksinomaan miesten velvollisuus. Se kuuluu yhtä hyvin naiselle. Vaikka naiset eivät suorastaan ase kädessä lähde vihollista vastaan, voivat he suorittaa asevelvollisuuttaan monilla muilla tavoilla. [...] Heidän on myös – ja suurimmaksi osaksi nyt juuri – pidettävä huolta henkisen rintaman kestävydestä. [...] Suomen naisen asevelvollisuuteen kuuluu sillä paikkakunnalla, jossa kunkin vaikutus tulee näkyviin, puolustautua kaikkia hänen rintamaansa uhkaavia vihollisia vastaan, koettaa torjua nuorten naisten, Suomen tulevien äitien moraalista selkärankaa uhkaavat vaarat.”*³⁸

Ulkomaalaisen kanssa seurustelevilta kiellettiin oikeus kutsua itseään suomalaiseksi. He olivat pettäneet maansa, eivätkä ansainneet oikeutta kutsua itseään sen jäseniksi. *”Joka pyhimpiä tunteitaan tuhlaten jakaa, hänet leimataan arvottomaksi ja tähän luokkaan ei kukaan todella suomalainen nainen halua eikä voi kuulua”*³⁹

Aluksi keskustelu lehdissä oli kuitenkin yleisesti ottaen melko rauhallista, ja erityisen kriittisiä kirjoituksia julkaistiin vain harvakseltaan. Kirjoitukset olivat etupäässä naisille suunnattuja ohjeita, joissa korostettiin naisten oikeaa käytöstä ja naiselle kuuluvia tehtäviä. Samalla tuotiin esille huoli vaaroista, jotka olivat uhkana sekaantumisesta vieraaseen mieheen. Kirjoitusten tarkoituksena oli varmasti estää naisten ajautumista vieraiden syliin ennen kuin asia riistäytyisi käsistä. Sotavangithan olivat juuri tulleet taloihin, joten heidän kanssaan seurustelu ei varmasti ollut vielä päässyt kunnolla alkuun. Saksalaisten kanssa tilanne oli toki saattanut jo edetä pidemmälle.

³⁸ Pohjolan Sanomat 24.9.1941.

³⁹ Rovaniemi 7.10.1941.

2.2 Kirjoitukset muuttuvat nimittelyksi ja pilkaksi

Loka- ja marraskuun aikana kirjoittelu siirtyi lehtien pääkirjoituksista ja pakinoista yleisönosastoihin, ja huolestuneita kirjoittajia oli koko ajan enemmän. Kirjoituksia alkoi olla lehdissä lähes päivittäin, ja asioista alettiin puhua suoremmin. Kirjoitusten tyyliässä on siis huomattavissa selkeä muutos ja samalla vankeja alettiin nimitellä iivanoiksi, vanjoiksi, kotiryssiksi ja venäläisiksi musikoiksi. Naisia vastaavasti ryssän hempukoiksi ja ryssän ystäviksi.⁴⁰

Naisten suhteet saksalaisiin sotilaisiin olivat olleet jo aiemmin selkeästi esillä sanomalehdissä. Nyt kirjoituksissa alkoivat nousta esiin erityisesti suhteet sotavankeihin:

”Vieläpä on kerrottu, että naisemme ovat osoittaneet aivan silmiinpistävää huomaavaisuutta ja ystävällisyyttä maataloustöissä oleville venäläisille sotavangeillekin. Tämä on jo jotain sellaista, jota yksikään kunnan kansalainen ei voi vaieten sivuuttaa. Niinpä sanomalehdissäkin on kiinnitetty siihen huomiota.”⁴¹

Useissa kirjoituksissa ärsytystä herätti liian hyvä kohtelu, jota naiset osoittivat vangeille. Kirjoittajat katsoivat, että vankeja helliteltiin ja että heille annettiin liikaa vapauksia, mikä oli väärin suomalaisia sotilaista kohtaan: *”Kotiryssien lellittely on siivoton rikos omia rintamajoukkoja vastaan. Siviilihenkilöt eivät saa olla missään tekemisissä iivanoitten kanssa.”⁴²* Närää herätti myös se, että vankien nähtiin nauttineen hyvistä oloista samalla, kun miehet kärsivät puutteesta rintamalla. Vankien katsottiin saavan parempaa ruokaa, kuin rintamalla taistelleet suomalaiset sotilaat⁴³. Samalla kirjoituksissa tuotiin esiin intiimit suhteet suomalaisten naisten ja sotavankien välillä – ne olivat ongelma ja uhka: *”Meillä on nyt tullut paljon ”vieraita miehiä taloon”, ja nämä vieraat miehet ovat meille vaarana, tämän ajankohdan suurena siveellisenä vaarana.”⁴⁴*

⁴⁰ Esimerkiksi Rovaniemi 21.10.1941; Rovaniemi 12.11.1941.

⁴¹ Rovaniemi 21.10.1941.

⁴² Rovaniemi 31.10.1941.

⁴³ Rovaniemi 18.10.1941.

⁴⁴ ”Kotirintaman vaaroja” Pohjolan Sanomat 21.10.1941.

Kirjoituksissa on huomattavissa se, että naisten kontaktit sotavankeihin nähtiin siveellisyyttä ajatellen vielä uhkaavampana tekijänä kuin lämpimät suhteet saksalaisiin. Oli paha asia, kun nainen häpäisi itsensä vieraan miehen edessä, mutta vielä pahempi oli, jos tuo mies oli kaiken huipuksi oma vastustaja. Kansan oli yhdistyttävä ja näytettävä, että Suomeen oli vaarallista hyökätä. Naisten tuli muistaa, että he ovat suomalaisia, ja heidän tuli käyttäytyä sen arvoisesti. Vaikka vankeja tulikin kohdella asiallisesti, ei saanut unohtaa, että he olivat vihollisia:

:

”Mutta vielä murheellisempaa on, jos saadaan aihetta sanoa, että suomalainen nainen häpäisee itsensä niittenkin edessä, jotka ovat olleet vastustajiamme. Saakoon sotavankimme havaita ja kokea, että täällä on kansa, jota vastaan on vaarallista hyökätä, mutta joka osoittaa voitettua vihollista kohtaan kyllä kristillistä suopeutta, mutta myös lujaa siveellistä ryhtiä.”⁴⁵

Mahdollisesti kirjoittaja pelkäsi, että Neuvostoliitossa ajateltaisiin, että Suomeen ei ollut vaarallista hyökätä, kun naisetkin ottivat vieraat miehet niin suopeasti vastaan. Kirjoituksissa oltiin siis edelleen huolissaan Suomen maineesta. Sotavankien kanssa seurustelleiden naisten katsottiin aiheuttaneen maalleen kansallista häpeää: *”Kunnia oli mennyt. Ei hänen – miehen. Hänessä oli ollut miestä kunnian mittaa, mutta nainen, suomalainen nainen ei ollut sodan kiroja kestänyt. [...] Häpeä! Kansallinen häpeä.”⁴⁶* Edelleen korostettiin suomalaisen miehen jaloa toimintaa ja painotettiin, että vankien kanssa seurusteluun ei tulisi ryhtyä. Olihan tämä väärin myös urheasti sotivia miehiä kohtaan:

”Pitäkäämme ikuisesti kiinni kansallisesta ylpeydestämme, niin ettemme toki alentuisi seurusteluun ryssän vankien kanssa, vaikkakin heidän joukossaan olisi oikeitakin ihmisiä, sillä sellainen on todella rikos kansaamme ja miehiämme kohtaan.”⁴⁷

Kiihkeimmissä kirjoituksissa jopa muisteltiin autonomian aikaa, jolloin muistettiin esiintyneen samankaltaista suomalaisnaisten hullaantumista venäläisiin. Tuo tilanne oli kirjoittajan mukaan saatu korjattua vuoden 1918 sisällissodan aikana, kun kyseiset naiset oli

⁴⁵ ”Kotirintaman vaaroja” Pohjolan Sanomat 21.10.1941.

⁴⁶ Rovaniemi 5.11.1941.

⁴⁷ Rovaniemi 8.11.1941.

lähetetty rajan toiselle puolelle: *”Venäläisvallan aikana meidän maassamme tosin myös oli joukko suomalaisia naisia, mutta vapaussodan puhjettuausealla paikkakunnalla pantiin ”ryssän hempukat” iivanoiden kanssa samoihin vaunuihin ja lähetettiin samassa joukossa rajan toiselle puolelle”*⁴⁸ Mahdollisesti saman käytännön ajateltiin olevan ratkaisu myös senhetkiseen tilanteeseen. Samalla tavalla ajatteli myös eräs toinen kirjoittaja: *”Tällaisten neitosten olisi syytä mennä Uralin taakse, jotta saisivat nauttia ryssän rakkautta mielin määrin. Ja sittenkin se olisi lievä tuomio.”*⁴⁹ Kirjoituksissa esitettiin, että kyseisiltä naisilta tulisi myös kieltää oikeus suomalaisuuteen:

*”Me Suomen naiset pahoitlemme ja häpeämme näiden lysähtäneiden puolesta ja toivomme, ettei heitä nimitettäisi Suomen naisiksi, sillä meidän Suomen naisten armeija ei suuresti vähene, vaikka heidät siitä erotettaisiinkin.”*⁵⁰

20.11.1941 päämajan sensuuritoimiston antamat ohjeet kielsivät suomalaisten naisten ja vieraiden miesten suhteisiin liittyvän keskustelun sanomalehdissä. Ilman kieltoa kirjoituksia olisi varmasti julkaistu paljon pidempään, olihan sota vasta aluillaan ja monet suomalaisnaisten ja neuvostosotavankien väliset suhteet vasta kehittymässä, jos ne olivat ylipäättänsä edes ehtineet alkaa. Kiellon jälkeen keskustelu ei kuitenkaan päättynyt, vaan se jatkui siviiliväestön keskuudessa ja rintamalla.⁵¹

Yksi syy miksi suomalaisten naisten ja neuvostoliittolaisten sotavankien välisiin suhteisiin suhtauduttiin lehtikirjoituksissa jyrkän kielteisesti, on Suomen ja Venäjän – myöhemmin Neuvostoliiton – välinen pitkä yhteinen historia ja sen aikana rakentuneet negatiiviset venäläiskuvat. Niiden määräytymiseen ovat vaikuttaneet niin yhteiskunnalliset ja kansalliset eroavaisuudet kuin historialliset tapahtumakulutkin. Suomalaisten ja venäläisten keskinäissuhteen tuhatvuotisessa historiassa ovat toistuneet yhä uudelleen hävittävät rajasodat, sotajoukkojen tunkeutumiset syvälle naapurin alueelle ja miehitykset kaikkine kauhuineen. Suomalaisten ja venäläisten kohtaaminen on hyvin harvoin tapahtunut samalla tasolla; itäisen rajan takana on aina ollut venäläinen vihollinen. Kansoja ovat erottaneet kielen ja yhteiskuntamuodon lisäksi vieläkin suuremmissa määrin uskonto ja myöhemmin

⁴⁸ Rovaniemi 21.10.1941.

⁴⁹ Rovaniemi 12.11.1941.

⁵⁰ Rovaniemi 12.11.1941.

⁵¹ Vilkuna 1962, 98; Virolainen 1999, 130.

poliittinen ideologia. Suomalaisia ja venäläisiä on siis erottanut toisistaan raja-aita, joka on vaikuttanut monilla tasoilla.⁵²

Suomen ja Venäjän välisen rajan molemmin puolin on kautta aikojen sitouduttu vahvasti omaan, tavalla tai toisella rakentuneeseen identiteettiin, jonka on katsottu olevan olleen rajantakaiseen Toiseen nähden erilainen, parempi ja myös sen kanssa sovittamattomassa ristiriidassa. Kansan oman identiteetin luominen on edellyttänyt kuvaa Toisesta, ja tämä kuva on tyypillisesti ollut melko negatiivinen. Negatiiviset mielikuvat ovat yksilöille annettuja ja historian saatossa syntyneitä. Ne eivät siis ole riippuvaisia yksilöiden subjektiivisesta mielikuvituksesta. Mikäli kansojen välisiä suhteita leimaa poliittinen vihollisuus, projisoidaan omat paheet ja synnit kerkeästi viholliseen ja siten ikään kuin pyritään pääsemään niistä eroon. Toiseen kansallisuusryhmään kohdistuvia vihan tunteita herätettäessä voidaan hyödyntää jo olemassa olevia pelkoja ja ennakkoluuloja toista kansaa ja ryhmää kohtaan. Halu ottaa vastaan kielteistä informaatiota voi näin olla jo valmiiksi suuri, ja tällaisessa tapauksessa vihan kasvattaminen on helppoa ja viholliskuvan todistaminen vääräksi voi olla todella vaikeaa.⁵³

Jo ennen Suomen itsenäistymistä suomalaisten naisten kiinnostus venäläisiä kohtaan herätti ihmisten keskuudessa hiukan närää. Suomessa, erityisesti Kannaksella, Helsingissä, Viipurissa ja muissa varuskuntakaupungeissa, olleiden venäläisten yläluokkaan kuuluneiden miesten ja suomalaisten naisten välillä kerrotaan olleen jonkin verran ”vipinää”, vaikka avioliittojen solmiminen ei ollutkaan yleistä. Suhtautuminen kyseisiin suhteisiin vaihteli paljon poliittisen kannan mukaan. Jyrkimmillä suomenmielisillä ”ryssänmorsiamien” tuomitsemiseen liittyi kuitenkin suoranaista kansallisuusvihaa, etenkin aivan itsenäistymistä edeltäneinä vuosina. Työväestön suhtautuminen venäläisten ja suomalaisten välisiin suhteisiin oli kuitenkin vielä autonomian aikana sivistyneistöä luonnollisempi ja positiivisempi, eikä venäläisten kanssa seurustelevia naisia vielä halveksittu.⁵⁴

Suoranainen rasistinen venäläisviha eli ”ryssäviha” sai nykyaikaisen muotonsa vuosina 1917–18. Tuolloin syntyi todellisten kokemusten, mutta suurimmaksi osaksi tietoisien lietsonnan tuloksena rasistinen venäläisviha ja suoranainen rotuvihan kultti, joka hyväksyttiin yleisesti

⁵² Vihavainen 2004a, 8–10.

⁵³ Immonen 1987, 64; Karemaa 2004, 227; Vihavainen 2004a, 8–11.

⁵⁴ Karemaa 1998, 22–23.

suomalaisessa julkisuudessa leviten yleiseksi mielipiteeksi. Kommunismin pelko oli vahva. Samalla pystyttiin hyödyntämään jo 1900-luvun alun sortovuosien aikana vahvistuneita negatiivisia venäläiskuvia: Venäjä oltiin koettu imperialismin, uhkan ja sorron ruumiillistumana. Nyt kuitenkin koko venäläisyys muuttui vastenmielisyyden kohteeksi hallitusjärjestelmän ja yksittäisten virkamiesten sijaan.⁵⁵

Erityisen rajusti suhtautuminen muuttui vuoden 1918 sodan myötä varsinkin suojeleuskuntalaisten keskuudessa. Valkoiset alkoivat syvästi halveksia ”ryssänmorsiamia” – punaisiin naisiin kohdistui erityistä vihaa. Yleinen mielipide oli muuttunut koko ajan yhä enemmän venäläisvastaiseksi, mikä lisäsi myös suomalaisten naisten ja etenkin venäläisten sotilaiden välisten suhteiden paheksumista voimakkaasti. Sodan punainen osapuoli ja venäläisten sotilaiden kanssa seurustelleet suomalaiset naiset, joita ei vielä autonomian aika ollut paheksuttu, saivat epänormaalin Toisen ja sitä kautta vihollisen leiman. Kyseisistä naisista sanottiin, että heiltä puuttui isänmaanrakkaus, siveudentunne ja käsitys sopivuudesta. Heidät samaistettiin venäläisiin ja suljettiin oman ryhmän ulkopuolelle ja heidän katsottiin liittyneen pahuuden voimiin. Venäläisvihaan kytkeytyi venäläisten kanssa seurustelleiden ”ryssänmorsiamiksi” kutsuttujen naisten kautta myös mustasukkaisuuden tunteita. Naisten väitettiin tekevän aloitteita ja vetoavan venäläisiin keikistelemällä. Suomalaisia miehiä neuvottiin olemaan ottamatta vaimoksi näitä ”ryssän huoria”.⁵⁶

Venäläisvastaisuutta lietsottiin julkisuudessa melko näkyvästi, jotta saataisiin aikaan kansakunnan yhtenäisyyttä. ”Suomalainen isänmaallisuus” ja ”saastainen venäläisyys” asetettiin vastakkain. Veljessodan järkyttävä todellisuus pyrittiin psyykkisistä syistä verhoilemaan läntisen kulttuurin puolustamistaisteluksi perivihollisiksi leimattuja venäläisiä vastaan. Isänmaallisuuden ohella kyse oli kuitenkin voimakkaasti sodan oikeuttamisesta syntipukin avulla. Valkoisten rasistinen venäläisviha oikeutettiin kuvaamalla sota lännen taisteluksi itää vastaan, yksinkertaistetuksi hyvän ja pahan taisteluksi. Suomi taisteli kommunismin uhkaa vastaan. Vastustajaksi kuvattiin myyttinen venäläinen, joka edusti irralleen päässyttä pahuutta. Edes sisällissodan päätyttyä ei venäläisten kanssa suhteissa olleiden naisten syntiä haluttu unohtaa. Valkoinen väestö näki kyseiset naiset kansallisen itsetunnon alennustilana ja seurustelun syvästi alentavana riettailuna. Nuoren itsenäistyneen maan identiteetin rakentaminen ja sodassa jakautuneen maan yhdistäminen vaati yhtenäisen

⁵⁵ Immonen 1987, 108–109, 431; Karemaa 1998, 102, 191; Karemaa 2004, 229, 238; Valenius 2004, 151.

⁵⁶ Karemaa 1998, 24, 58. Karemaa 2004, 229, 238.

mytologisen vihollisen löytämistä. Tästä syystä venäläisyys haluttiinkin kitkeä maasta perusteellisesti. ”Venäläisvaaraa” pidettiin yleisesti uhkaavana.⁵⁷

Talvi- ja jatkosodan aikana kuva Neuvostoliitosta ja venäläisyydestä muodostui laadultaan sellaiseksi, että se täydensi ihanteellisesti ennen sotia venäläisistä luotua viholliskuvaa. Talvisodasta seuranneeseen katkeruuteen yhdistyi välirauhan aikana pelko aggressiivisesti ja ylimielisesti käyttäytyvää naapuria kohtaan. Pelko siitä, että bolševistinen hirmuvalta tuhoaisi kodin, uskonnon ja isänmaan, oli varsin yleinen. Näin psykologinen pohja sodalle oli luotu. Ajankohtaiset tapahtumat lisäsivät ryssävihaa ja termi alkoi olla sopiva kuvaamaan koko kansan enemmistön tunteita. Sotapropaganda piti yllä dehumanisoidun vihollisen kuvaa, sillä pahan vihollisen surmaaminen oli taistelussa helpompaa kuin vihollisen, joka olisi ollut aivan tavallinen ihminen. Sotien viholliskuva oli likimain ideaalinen esimerkki tapauksesta, jossa kansalle annettiin ”lupa vihata”.⁵⁸ Ilmeisesti lupa antoi oikeutuksen myös vihata neuvostoliittolaisten sotavankien kanssa seurustelleita naisia – tästä esimerkkinä narkästyneet sanomalehtikirjoitukset.

⁵⁷ Immonen 1987, 16, 64; Karemaa 1998, 104–105, 134, 191. Karemaa 2004, 236.

⁵⁸ Immonen 1987, 19, 22; Kujala 2008, 140; Vihavainen 2004b, 332, 337–338, 342

3 Sodan jälkeen – muistot yhteisön paheksuvasta suhtautumisesta

3.1 Halveksitut naiset

1980-luvun lopussa Naisten elämä ja työpanos sotien 1939–1944 aikana -kyselyyn vastanneet muistelivat suhtautumisen vankien kanssa seurusteluun olleen enimmäkseen kielteistä. Jotkut vastaajat kielsivät seurustelua edes esiintyneen: *”Ystävällisesti suhtauduttiin sotavankeihin, vaikka ei heidän kanssaan seurusteltu. [...] En tiedä kenenkään naisen seurustelevan ainakaan meidän vankien kanssa. [...] Sitä paitsi heidän huoneensa lukittiin yöksi.”*⁵⁹

*”Sotavankeja oli. He tekivät töitä maataloissa. Heihin suhtauduttiin aivan asiallisesti puolin ja toisin. Seurustelua en tiedä kenenkään. Eivät kai uskaltaneet siihen. Naapurikuri ja arvostelu oli kovaa.”*⁶⁰

Todellisuudessa seurustelua kuitenkin esiintyi, vaikka ei tietenkään joka talossa. Kukaan vastaaja ei kertonut seurustelleensa itse vangin kanssa, vaan kertomukset liittyivät tuttavien kokemuksiin. Ehkä omakohtaisia kokemuksia ei yksinkertaisesti ollut tai sitten ne olivat vielä liian arkoja jaettavaksi.

Lukuisissa vastauksissa suomalaisnaisten ja sotavankien seurustelusuhteiden muisteltiin herättäneen halveksuntaa⁶¹. Kyseisiä naisia pidettiin epämoraalisina ja vailla ymmärrystä olevina. Naisten katsottiin joutuneen naurun alaisiksi. Eräs vastaaja muisteli, että seurustelusuhteita paheksuttiin jo periaatteen vuoksi.⁶² Eräs vastaaja arvioi naisia seuraavalla tavalla: *”Kyllä näitä naisia arvioitiin alimmalta hyllyltä. Olivat surkeita otuksia, muuta ei voi sanoa. Yleensä he sentään täyttivät paikkansa kiitoksella ja kunnialla.”*⁶³

1980-luvun lopulla kootun muistitietoaineiston mukaan suhtautuminen sotavangin kanssa seurustelleita naisia kohtaan oli siis pääosin kielteisiä; aivan kuten se oli ollut sanomalehtikirjoitusten valossa jo sota-aikanakin. Tässä kohtaa onkin syytä muistaa se, että

⁵⁹ MV:K34/1666.

⁶⁰ MV:K34/538.

⁶¹ Esimerkiksi MV:K34/1135, MV:K34/1883, MV:K34/2136.

⁶² MV:K34/202, MV:K34/1585, MV:K34/2428.

⁶³ MV:K34/583.

enemmistö 1980-luvulla kyselyyn vastanneista ihmisistä oli elänyt sota-aikana ja näin kokenut vahvan ryssävihan ajan. Samat tekijät, jotka olivat muokanneet ihmisten mielipiteitä 1940-luvulla, olivat varmasti edelleen ihmisten mielissä 1980-luvulla. Näin myös muistot olivat edelleen hyvin negatiivisia sotavankien kanssa seurustelleita naisia kohtaan.

Negatiivista suhtautumista esiintyi sota-aikana myös muualla Euroopassa. Esimerkiksi norjalainen vastarintaliike kuvasi saksalaisiin sekaantuneet naiset siveettömiksi, naiiveiksi ja tyhmiksi. Vastarintaliikkeen propagandan mukaan he tekivät seurustelullaan itsensä halpahintaisiksi ja naurunalaisiksi, eikä kyseessä voinut missään tapauksessa olla tavanomainen suhde nuoren naisen ja nuoren miehen välillä. Naisia ei hyväksytty, sillä he eivät olleet noudattaneet heiltä odotettuja moraalisia vaatimuksia paljastamalla seksuaalisuutensa. He eivät olleet suojelleet kansakunnan puhtautta ja täyttäneet tehtävänsä naisena. Samalla he pettivät oman maansa miehet valitessaan mieluummin vieraan. Tanskassa aiheesta oli jopa kirjoitettu laajasti levinnyt pilkkaruno: ”*Sinä nainen, joka annat suosiosi vieraalle, joka petät häpeilemättä maasi, joka niin julkeasti näytät kaikille kiimasi, sinä olet uhka meidän kunniallemme.*”⁶⁴

Myös sotavankien kanssa seurustelleet suomalaisnaiset saattoivat leimautua vahvasti: ”*Kyllä venäläiset sotavangit teki myös tepposia täällä. Ovat ”merkittyjä” naiset.*”⁶⁵ Samantapaisia muistikuvia on myös eräällä toisella vastaajalla:

*”Sattuipa sitten niin, että kyläsuutarin nuorenlainen vaimo ihastui Iivanaan. Hän kävi Iivanalle pitämässä seuraa. Tämä kun tuli kylällä tietoon, merkittiin hänet heti ryssän h:ksi. Hänestä tuli elämänsä loppuun saakka toisenluokan kansalainen. Ei edes päivää sanottu, jos vastaan tuli. Yleensä miehet vain hymyilivät hänen aatteilleen ja käytökselleen. Oma aviomies oli rintamalla.”*⁶⁶

Vastauksessa sotavangin kanssa seurustellut nainen jätettiin siis kokonaan huomioimatta. Kyseinen toimintamalli on ollut yleinen Suomen ohella myös monissa muissa maissa. Puhutaankin sosiaalisesta eristämisestä, joka oli tyypillinen tapa rankaista saksalaisten miehittäjien kanssa seurustelleita naisia. Tämä tarkoitti käytännössä sitä, että vieraan miehen

⁶⁴ Junila 2000, 162–163; Warring 1994, (1.12.2009).

⁶⁵ MV:K34/412.

⁶⁶ MV:K34/1770.

kanssa seurustelusta epäillyt naiset suljettiin yhteisönsä ulkopuolelle: ihmiset pysyivät heistä kaukana, eivätkä keskustelleet heidän kanssaan. Tämä oli melko yksinkertainen ja helppo tapa osoittaa yleistä paheksuntaa.⁶⁷

Paheksunnan osoittamiseen oli kuitenkin myös muita yleisiä tapoja. Esimerkiksi Tanskassa kadulla vastaan tulleet ihmiset saattoivat huudella naisille loukkauksia, nimitellä heitä pilkkanimillä, tönä ja sylkeä heidän päälleen. Heille saatettiin lähettää pilkkaavia ja uhkaavia kirjeitä ja heihin kohdistettiin myös fyysistä väkivaltaa. Saksalaisten kanssa seurustelleista naisista saatettiin myös laittaa liikkeelle juoruja ja heidän nimistään koottuja listoja julkaistiin.⁶⁸

Kaikkialla, missä esiintyi paikallisten naisten seurustelua saksalaisten miehittäjien kanssa, annettiin kyseisille naisille halventavia pilkkanimiä, jotka leimasivat heidät kevytkenkäisiksi⁶⁹. Kyseisiä suhteita ei voitu mieltää normaaleiksi kahden ihmisen väliseksi seurustelusuhteiksi, vaan niiden nähtiin olevan merkki siveettömyydestä ja petturuudesta. Usein nämä naiset kuvattiin vähä-älyisiksi, rumiksi ja sosiaalisesti vähäosaisiksi. Tällaisen kuvan alulla yritettiin selittää, sitä, miten naiset olivat voineet ryhtyä seurustelusuhteisiin miehittäjän kanssa.⁷⁰ Ilmeisesti myös Suomessa sotavankien kanssa seurustelleista naisista saatettiin ajatella samalla tavalla ja naisten miellettiin jo ennen sota-aikaa olleen ”huonoja” naisia: *”Täällä oli kyllä Isi vanhapiika joka otti heitä vastaan mutta ei hänestä ollut enenkään oikein hyvää puhuttu.”*⁷¹ Eräs toinen vastaaja taas selittää sotavangin kanssa seurustelleen sukulaisensa toimintaa heikkojen sosiaalisten ja fyysisten taustojen avulla: *”Tämä sama vanki sitten kuulemma seurusteli serkkuni kanssa, joka oli orpo, epilepsiaa sairastava, lähellä 30 ikävuottaan.”*⁷²

Tanskassa toteutettiin vuosina 1943–1945 yhteiskunnallis-lääketieteellinen tutkimus, *The Girls They Left Behind*, jossa pyrittiin selvittämään saksalaisten sotilaiden ja tanskalaisten naisten seurustelusuhteita erilaisista näkökulmista käsin. Tutkimus osoitti suurimman osan naisista olleen iältään 17–25 -vuotiaita, joiden seksuaalinen herääminen oli tapahtunut

⁶⁷ Warring 2006, 115.

⁶⁸ Warring 2005, 36–38.

⁶⁹ Esimerkkejä pilkkanimistä: *tyskerpiger* ja *tyskertøser* (Norja ja Tanska); *femmes à boche* (Ranska); *moffenhoer* ja *moffenmeiden* (Hollanti).

⁷⁰ Warring 2006, 95.

⁷¹ MV:K34/743.

⁷² MV:K34/972.

keskimääräistä aiemmin. Tutkimuksen mukaan suurin osa saksalaisten kanssa seurustelleista naisista oli työskennellyt prostituoituina, heillä oli huono koulutustaso ja he tulivat yleisesti sosiaalisesti heikommassa asemassa olevista ryhmistä. Monet näistä naisista luokiteltiin jälkeenjääneiksi, selkärangattomiksi ja psykopaattisiksi.⁷³

Tutkimuksen julkaisun aikaan vuonna 1946 sitä pidettiin luotettavana ja objektiivisena, mitä se ei tosin todellisuudessa ollut. Tutkimuksiin oli nimittäin valittu sellaisia naisia, joilta saksalaiset miehet olivat ilmoittaneet saaneensa sukupuolitaudin. On luultavaa, että tässä joukossa prostituoidut ja sosiaalisesti vähäosaiset nousivat erityisesti esille, eivätkä tulokset näin vastanneet totuutta. Tutkimus kertoikin enemmän yhteiskunnan suhtautumisesta saksalaisten kanssa seurustelleisiin naisiin, kuin naisista itsestään. Todellisuudessa saksalaisten kanssa seurustelleet naiset olivat lähtöisin hyvin monenlaisista yhteiskuntaluokista. Muuta yhteistä nimittävää tekijää naisten kesken on hankalaa löytää kuin se, että he seurustelivat saksalaisen miehittäjän kanssa.⁷⁴

3.2 Parisuhteessa olevat naiset erityisen kritiikin kohteina

Joistakin vastauksista kävi selvästi ilmi, että parisuhteessa olevien tai juuri leskeksi jääneiden naisten seurustelusuhteet sotavankien kanssa herättivät erityisen paljon pahennusta:

”Useat naiset seurustelivat sotavankien kanssa. Ja kyllä arvostelu oli ankaraa. Jos nainen oli naimaton, ei juurikaan arvosteltu, mutta jos naisen mies oli rintamalla ja oli lapsia. Oli arvostelu hirveän julmaa, että ryssän sellainen. Kaksi paria tiesin eronneen. Toisella oli 2 lasta. Lapset jäi miehelle. Toinen lapseton pari erosi heti alkuvuodesta 1945. [...] Ei siellä [käräjillä] todistajia tarvittu. Kyseessä oli ”aviorikos”. Jos en muista väärin, niin naisen kohdalla oli ehdonalainen tuomio.”⁷⁵

⁷³ Warring 2006, 95–96.

⁷⁴ Warring 2006, 95–96.

⁷⁵ MV:K34/1046.

Viranomaisten puuttumisesta seurustelusuhteisiin on merkkejä myös muissakin vastauksissa: *”Tiedossani on yksi tapaus, että oma mies tapasi vaimonsa heillä työssä olevan vangin kanssa, jotenki rakastelemassa koska siitä oli oikein poliisi kuulustelu.”*⁷⁶

Naisten seksuaalisuhteet ja voimakas kansallistunne yhdistyvät usein kriisiaikoina. On ollut suunnaton rikos seurustella viholliseksi koetun Toisen kanssa. Tähän saattaa vaikuttaa vanha käsitys naisesta miehen omaisuutena, jolloin vihollisen syliin menneet naiset ovat poissa omilta miehiltään. Samalla mies epäonnistuu tehtävässään suojella nasta. Toki asiaan liittyy myös symbolisia merkityksiä. Koska nainen kuvaa käytännössä kokonaista kansakuntaa, voi yhden naisen menetys vieraille miehelle tarkoittaa koko kansakunnan menetystä tälle samalle vieraille.⁷⁷

Muistelijoiden mukaan seurustelu sotavangin kanssa olisi aiheuttanut jonkin verran avioeroja:

*”Oli niin aktiivisia naisia seurustelemassa vankien kanssa, että muistoksi ilmestyi jo pikku-Iivanoita tällaisten talojen emännille, joilla ei ollut aviomies kotona, joko rintamalla tai kuollut hiljattain. Tällaisia tapauksia halveksittiin yleisesti, eikä mielestäni suotta! Moisen seurustelun jälkeen tuli avioerojakin.”*⁷⁸

*”Hyvin heitä [sotavankeja] täällä kohdeltiin, ei mitenkään vainottu. Pahalla jäi muistamaan vain edellä mainitun talon isäntä, kun perheen nuorimmiksi jääneet kaksoistytöt ovat aivan eri näköisiä kuin muut lapset, jotka ovat kaikki isän näköisiä. Toisen vangin ja emännän romanssi sai tämän aikaan. Avioerohan siitä tuli.”*⁷⁹

Muutaman vastauksen perusteella parisuhteessa olleiden naisten seurustelusuhteista sotavankien kanssa seurasi vielä avioeroja ikävämpiä ja järkyttävämpiä seurauksia:

”Sellainen sotavankijuttu olisi, se on ollut oikeudessakin se asia. Empä tiedä voisko kertoa vaikka koko [kylä] tiesi silloin. Muistavatko enää. [...] yhdessä talossa oli sotavanki. [Anna] emäntä hankki lapsen sen venäläisen sotavangin

⁷⁶ MV:K34/440.

⁷⁷ Karemaa 1998, 104.

⁷⁸ MV:K34/1721.

⁷⁹ MV:K34/1956.

kanssa. Kun lapsi syntyi isäntä surmasi sen ja pani uuniin. Minulla on sellainen muistikuva, että palavaan leivinuuniin. Mutta siitä en ole aivan varma. Se vanki piti luovuttaa sitten Vaasaan. Se oli kai [paikkakunta matkan varrella], kun vanki pyysi ”asialle” halkopinojen väliin. Isäntä ampui sen vangin sinne. Vaasassa selitti vangin karanteen. Taisi olla puolen vuoden kuluttua, kun vanki löydettiin sieltä halkopinojen välistä.”⁸⁰

”Eräiseen kartanoon oli otettu vanki. Talossa oli komea frouva, nuori, (elää vieläkin) miesväki, mieskin rintamalla, (kuoli joku vuosi sitten) Heti rouvan ja vangin suhteet lämpenivät, rakkauden ”hedelmät” alkoivat näkyä emännän rinnan alta. [...] Sotakin loppui mies palasi kotiin. Vanki renki oli vielä kartanossa, häntä ei ollut vielä palautettu ”naapuriin”. Kolmen kopla talon isäntä, yks poliisi (elää) ja eräs [paikkakunta] henkilö. Olivat suunnitelleet vangin lähettämisen kotimaahansa ja läksivät häntä viemään Lahteen, Mutta hän jäikin ennen [paikkakunta] johonkin josta ei ole paluuta. Näin kävi rouvan rakastajalle.”⁸¹

Kummankin tarinan mukaan rintamalta palannut aviomies olisi siis tappanut vaimonsa kanssa seurustelleen vangin ja toisessa tapauksessa myös aviottoman lapsen. Toinen tarina antaa myös ymmärtää, että tekoa olisi suunniteltu useamman hengen voimin. Tarinoiden todenperäisyydestä ei ole todisteita, mutta on toki mahdollista, että niiden antama kuva on tosi. Ainakin Hollannissa esiintyi toisen maailmansodan seurauksena tapauksia, joissa saksalaisotilaiden aviottomia lapsia tapettiin heti syntymän jälkeen⁸². Ehkä tämä olisi voinut olla mahdollista myös Suomessa. Sama koskee myös sotavankien tappamista. Tapettiinhan sotavankeja laittomasti niin kiinniottotilanteissa kuin vankileireilläkin, mutta myös kotirintamalla.⁸³ Näin ollen on mahdollista, että tarinoiden kertoma on totuuden mukainen. Olihan katkeruus sotavankeja kohtaan herännyt jo siinä vaiheessa kun selvisi, että vastoin odotuksia sota venyi venymistään ja kävi ilmeiseksi, että miehet joutuivat viettämään talvenkin rintaman ankeissa oloissa. Katkeruus kohdistui erityisesti heihin, jotka olivat saaneet työskennellä maataloilla korvaamassa sotaan lähteneen isännän työpanosta.⁸⁴ Kotiin

⁸⁰ MV:K34/701.

⁸¹ MV:K34/590.

⁸² Diederichs 2005, 157.

⁸³ Kujala 2008, 22, 160–165; 235–238.

⁸⁴ Vihavainen 2004b, 345.

tullessaan miehille oli varmasti järkytys saada tietää oman puolison seurustelleen sotavankien kanssa – samojen miesten, joita vastaan he olivat taistelleet rintamalla isänmaan, naisten ja lasten puolesta.

Toisaalta muutamissa vastauksissa suomalaisten miesten kerrottiin reagoineen vastaavassa tilanteessa myös aivan päinvastaisin tavoin:

”21 v. [Maija] pienen pojan äiti, – [Antti] miehensä sodassa, sai n. 9kk:n päästä pojan, joka, jos [Antin] olisi ollut olisi [Maijan] raskaus kestänyt 7 kk tai 11 kk. Kyllä [Antti] aivan omanaan lastaan rakasti – hyvä isä oli. Kuinka pojan vartuttua, – en tiedä, – ilmetty [Sergei] hän oli – tuo poika, [Antin] vaaleitten, sinisilmien joukossa!”⁸⁵

Aina varatun naisen seurustelu sotavangin kanssa ja tämän paljastuminen rintamalta palanneelle aviomiehelle ei siis johtanut avioeroon tai muihin toimenpiteisiin. Tällaisissa tapauksissa mies saattoi myös ottaa sotavangin lapsen omakseen ja kasvattaa tämän aivan kuin lapsi olisi ollut hänen omansa.

3.3 Mieluummin saksalainen sotilas kuin neuvostoliittolainen sotavanki

Monissa vastauksissa verrattiin suomalaisnaisten seurustelua sotavangin kanssa seurusteluun saksalaisen sotilaan kanssa. Lähes poikkeuksetta seurustelu neuvostoliittolaisen kanssa nähtiin pahempana asiana kuin seurustelu saksalaisen kanssa: *”Muistan kerran kuulemani tokaisun, joka oli mielestäni suorasukainen tiivistelmä tilanteesta että saksalaiselle saa antaa, mutta menee tukka, jos tekee saman palvelun venäläiselle.”⁸⁶*

Yleinen mielipide oli hyvin ankara ja tuomitseva naisia kohtaan, jotka seurustelivat joko saksalaisten tai venäläisten kanssa. Etenkin viime mainittujen kanssa.⁸⁷

⁸⁵ MV:K34/2086.

⁸⁶ MV:K34/963.

⁸⁷ MV:K34/1905.

Sotavankeja ystävinä kohtelevat henkilöt tai heidän kanssaan seurustelleet naiset ottivat suuremman riskin ja saivat osakseen suuremman julkisen häpeän kuin saksalaisten kanssa seurustelleet naiset. Saksalaisten kanssa seurustelleet saatiin leimata moraalittomiksi, mutta sotavankien kanssa yhteyksissä olleita voitiin lisäksi syyttää isänmaanvastaisesta toiminnasta.⁸⁸ Samalla naisen katsottiin menettäneen kunniansa:

”Paikkakunnalla ei ollut saksalaisia sotilaita, seurustelua saksalaisen kanssa ei kaikki hyväksyneet, mutta ei kuitenkaan pidetty kovin pahana. Seurustelusta sotavangin kanssa nainen kyllä kuuli kunniansa menneen.”⁸⁹

Yksi syy siihen, miksi neuvostoliittolaisten sotavankien ja suomalaisten naisten suhteita ei hyväksytty, oli luonnollisesti se, että miehet katsottiin Suomen vihollisiksi ja kaiken huipuksi he olivat vielä vankeja. Toisaalta asiaan vaikutti myös maailmansotien välisenä aikana erityisen voimakkaana esiintynyt ryssäviha, jolla on ollut Suomessa pitkät perinteet. Vuosien ajan Suomessa oli luotu negatiivisia mielikuvia venäläisistä, jotka varmasti vaikuttivat paljon, kun kysymys naisten seurustelusta sotavankien kanssa heräsi esiin. Ehkä monet ihmiset rinnastivat kyseiset naiset sisällissodan punaisiin naisiin tai muuten vain katsoivat heidät venäläismielisiksi, eli naisiksi, jotka pettivät oman maansa. Luultavasti suurimmalla osalla vankien kanssa seurustelleista naisista ei kuitenkaan ollut toimiensa taustalla mitään poliittista vakaumusta. He itse katsoivat seurustelunsa tavalliseksi kahden nuoren väliseksi seurusteluksi, ilman mitään sen suurempia merkityksiä.⁹⁰

3.4 Hiustenleikkuu ja muut rangaistuskeinot

On mielenkiintoista, että 15 vastaaja mainitsi, että joiltakin sotavankien kanssa seurustelleilta naisilta olisi leikattu tai ainakin uhattu leikata hiukset pois. Tämä ei toki kerro varmasti sitä, että hiustenleikkuuta olisi todellisuudessa tapahtunut Suomessa. Asiasta on keskusteltu paljon muualla Euroopassa ja on mahdollista, että tämän surauksena suomalaiset muistelijat ovat

⁸⁸ Virolainen 1999, 113.

⁸⁹ MV:K34/1757.

⁹⁰ Vihavainen 2004b, 345.

alkaneet tulkitsemaan menneisyytensä muistikuvia uudella tavalla, ja näin muistaneet nähneensä tai kuulleensa vastaavista tapauksista myös Suomessa. Toisaalta tutkimastani aineistosta löytyi melko monta esimerkkiä hiustenleikkuutapauksista – mielestäni niiden valossa voisi pitää melko todennäköisenä sitä, että kyseisiä tapauksia on todella esiintynyt myös Suomessa. Hiustenleikkauksista kertovat esimerkiksi seuraavat vastaajat:

”Mutta siellä toisella puolella pitäjää (en sano nimeä) oli ollut niin raukkamaisia naisia että olivat seurustelleet sotavankien kanssa. Toinen oli saanut lapsenkin. Tukat näiltä naisilta oli ajettu kuliksi siitä häpeästä. En tiedä rangaistiinko Heitä muuten.”⁹¹

”Isän erään sisaren kotona (myös maalaistalo) [paikkakunta] oli työssä nainen, jolta oli tukka ajeltu ihan kokonaan – hän piti huivia tiukasti päässään kesäkuumallakin. Kun me lapset ihmetellen tiedustelimme, miksi, meille vastattiin, että hän on ollut ryssän kanssa. Hyvä on. Mutta silti oli vaikeata käsittää, että KUKA se sitten oli sen tukan ajellut – me kiltit hyvät suomalaisetko.! Toiselta suomalaiselta! Tälle naiselle ei edes puhuttu mitään. Lasta ei kuulunut – tokko se oli edes ehtinyt oikea sukupuoliyhteys edes olla – mutta ”todisteet” oli hankittu kyllä jollakin tavoin.”⁹²

Hiustenleikkuutapauksia esiintyi toisen maailmansodan aikana ympäri Eurooppaa, esimerkiksi Ranskassa, Belgiassa, Alankomaissa, Italiassa, Norjassa, Puolassa ja Tshekkoslovakiassa. Naisia rankaistiin hiustenleikkuulla siitä, että he olivat veljeilleet intiimisti miehitysjoukkoihin kuuluneiden sotilaiden kanssa. Suurin osa tapauksista tapahtui vasta miehitysjoukkojen poistuttua, mutta jonkin verran niitä esiintyi jo aiemmin. Hiustenleikkuu oli laajalle levinnyt ja yleisesti käytetty rangaistusmuoto. Rangaistuksena se oli näkyvä ja tietyn ajan verran se osoitti selkeästi muille ihmisille kyseisen naisen petturuuden. Samalla se toimi myös varoittavina esimerkkeinä muille naisille. Hiustenleikkuiden toteutuksessa esiintyi kuitenkin kansallisia ja paikallisia eroja. Esimerkiksi Norjassa ja Tanskassa se kohdennettiin seksuaalisissa suhteissa olleisiin naisiin, kun taas

⁹¹ MV:K34/391.

⁹² MV:K34/490.

Ranskassa siitä kärsivät myös kaikenlaisesta muusta yhteistyöstä vihollisen kanssa syytetyt naiset.⁹³

Hiustenleikkuulla oli symbolinen merkitys. Leikkaamalla hiukset naiselta riistettiin hyvin keskeinen naisellisuuden tunnusmerkki ja heistä yritettiin tehdä vähemmän viehättäviä, sillä hiuksia on perinteisesti pidetty naisten kauneuden kruununa ja naiseudellisuuden symbolina. Tämä symbolinen kastraatio oli samalla osoitus maskuliinisesta vallasta, sillä enemmistö hiuksia leikanneista oli miehiä. On myös teoretisoitu, että hiustenleikkuussa vihollishahmo siirrettäisiin ”maansa pettäneisiin” naisiin.⁹⁴

Esimerkiksi erään tarinan mukaan Kööpenhaminassa vuonna 1945 seitsemän vastarintaliikettä edustanutta miestä tunkeutui väkisin kahden naisen kotiin, sillä näitä naisia syytettiin seurustelusta saksalaisten miehitysjoukkojen edustajien kanssa. Naiset vietiin pommisuojaan, jossa heiltä lyhyen kuulustelun jälkeen leikattiin hiukset pois. Paikalle kerääntyi yhä enemmän miehiä ja nämä repivät naisilta vaatteet pois ja maalasivat heidän paljaisiin selkiinsä ja rintoihinsa hakaristejä. Tämän jälkeen naiset pakotettiin ulos, eikä heille annettu mahdollisuutta pukeutua. Tällöin kadulle kerääntynyt ihmisjoukko alkoi huutaa ja pilkata naisia.⁹⁵

Alankomaisessa tutkimuksessa on havaittu, että hiustenleikkuuseen otti osaa kaikenlaisia miehiä. Tekoihin syyllistyivät niin naapurit, murrosikäiset pojat, aikuiset miehet kuin vastarintaliikkeen edustajatkin. Hiustenleikkuun kohteiksi taas on havaittu joutuneen enemmän alemmista sosiaalisista luokista tulleita naisia, kuin yläluokkaan kuuluneita. Hiustenleikkuu ei aina ollut spontaani tapahtuma, vaan sitä saatettiin suunnitella pitkään.⁹⁶

Hiustenleikkuuta oli esiintynyt Suomessa ilmeisesti jo aiemminkin. Vuoden 1918 sisällissodan aikana sodan punainen osapuoli ja erityisesti venäläisten sotilaiden kanssa seurustelleet suomalaiset naiset, ”ryssänmorsiamet”, saivat kärsiä seurustelustaan venäläisten kanssa erilaisilla julkisilla häpeärangaistuksilla, muun muassa hiustenleikkuulla ja vaatteiden repimisillä. Monella paikkakunnalla suunniteltiin myös heidän merkitsemistään polttorautoilla. Naisiin kohdistui raakuuksia, joita puolustettiin laajalti lehdistössä moraalisiin,

⁹³ Warring 2006, 89, 120, 122.

⁹⁴ Pierson 2000, 49; Warring 2006, 121.

⁹⁵ Warring 2006, 88.

⁹⁶ Diederichs 2005, 157.

terveydellisin ja poliittisin syin sekä vedottiin siihen, että venäläisten kanssa seurustelleiden naisten rankaisu- ja puhdistamistoimenpiteillä päästäisiin käsiksi ”mätäpaiseen juuriin”.⁹⁷

Seuraavan muistelun mukaan hiustenleikkuuta ei erään tapauksen kohdalla toteutettu, vaikka sitä oltiin jo suunniteltu: ”*todistettavasti eräs [Kyllikki] ”antoi pyllyäkin” venäläiselle sotavangille, siitä oli tositteet olemassa ja [paikkakuntalaiset] naiset yrittivät ajaa [Kyllikin] päästä tukan pois mutta Is-komppanianpäällikkö [Virtanen] kielsi sen työn jyrkin sanoin: [Kyllikki] on nyt jo kuollut.*”⁹⁸ Ilmeisesti kyseistä naista ei siis katsottu enää edes hiustenleikkuun arvoiseksi, sillä yhteisön silmissä hän ei ollut enää edes olemassa.

Löytämieni hiustenleikkuutapausten kuvauksien joukosta nousee esiin muutama tapaus, joissa vastaaja mainitsee kyseisestä rangaistuksesta kärsineen olleen Lotta Svärd -järjestön jäsen:

*”Kerran junassa näin ”puliksi” ajetun lottapukuisen naisen ja minulle kerrottiin, että hän oli ollut ”ryssän heila”. Näinkö lie, en tiedä!”*⁹⁹

*”Yleisesti halveksuttiin tyttöjä, jotka seurustelivat näitten [sotavankien] kanssa. Tukka ajettuna ”muliksi” tuli naapurin tyttö pois lottatöistä.”*¹⁰⁰

Sota-aikana Lotta Svärd -järjestön jäseniltä odotettiin korkeampaa sukupuolimoraalia ja suurempaa pidättyväisyyttä, kuin järjestöön kuulumattomilta naisilta. Lottien tuli olla esikuvina muille naisille niin oikeamielisyydessä, puhtaudessa kuin raittiudessa. Tyypillistä oli myös kuvata lotta siveänä, uhrautuvana ja urhoollisena isänmaanpuolustajana. Heidän kohdallaan odotettiin moitteetonta käytöstä ja sitä että aatteellisuus olisi heillä vahvempi kuin esimerkiksi kiinnostus seurusteluun ja miehiin. Miesten kanssa poikkeusoloissa työskennelleiden naisten odotettiin siis olevan erityisen tarkkoja sukupuolisesta siveydestään, jotta heidän maineensa olisi säilynyt.¹⁰¹

Ainakin seuraavat muistelut antavat sellaisen kuvan, että lotilta olisi odotettu korkeampaa moraalia, kuin muilta naisilta. Näin ollen he olisivat myös olleet muita naisia alttiimpia

⁹⁷ Karemaa 2004, 238–239.

⁹⁸ MV:K34/158.

⁹⁹ MV:K34/2326.

¹⁰⁰ MV:K34/1239.

¹⁰¹ Olsson 2005, 67, 70–71; Virolainen 1999, 99.

kärsimään hiustenleikkuusta rangaistuksesta, jos he olisivat pettäneet nämä yhteisön asettamat odotukset.

”Yhdestä tapauksesta kuulin kerrottavan, en tiedä onko sekään totta. Kerrottiin että jos lotta olisi sotavangin kanssa seurustellut, hänen tukkansa olisi ajettu millillä koneella ja se olisi ollut julkinen häpeä. Ja hänet olisi työpaikaltaan palautettu kotiinsa. Huh huh ajatuskin tuollaisesta ystävydestä kammottaa.”¹⁰²

”Sotavanki sairaalassa yksi sairaanhoitaja ihastui komeaan Aljoosaan, sitä sanottiin henkilökunnan keskuudessa sielujen sympatiaksi, jos olisi lotta ollut kysymyksessä, seurauksena olisi ollut kotiutus.”¹⁰³

Lottien tekemät moraaliset rikkeet herättivät keskustelua Lotta Svärd -järjestön sisällä jatkosodan aikana. Käytössä oli niin kutsuttu Musta kirja, johon kirjattiin ylös tiedot kotiutettujen lottien rikkeistä ja rangaistuksista. Teon vakavuudesta riippui millaisen rangaistuksen lotta rikkeestään sai. Lotta voitiin joko kotiuttaa sopimattomana kotialueen ulkopuoliseen komennukseen tai häntä voitiin kehottaa eroamaan. Vakavammista rikkomuksista lotta joutui yleensä kenttäoikeuteen, mistä seurasi automaattisesti kotiuttaminen. Periaatteena oli tarkastella jokaista rikettä omana tapauksenaan rangaistusta määrättäessä. Sotavankien kanssa seurusteluun ”alentuminen” oli ainoa rike, jonka kohdalla harkinnanvaraa ei ollut, vaan seurauksena oli aina erottaminen. Vuosina 1942–1944 tästä syystä johtuen erotettiin yhteensä seitsemän lottaa. Näistä yhdessä tapauksessa seurauksena oli erottamisen lisäksi ollut myös vankeusrangaistus.¹⁰⁴

3.5 Sotavangeille syntyneet lapset

Tutkimani kyselyn vastaajista yhteensä 33 henkilöä piti joko varmana tietona, tai oli kuullut huhua, että suomalaisten naisten ja neuvostoliittolaisten sotavankien suhteista olisi syntynyt

¹⁰² MV:K34/1166.

¹⁰³ MV:K34/307.

¹⁰⁴ Olsson 2005, 148.

lapsia. Eräs vastaaja oli jopa sitä mieltä, että eräässä 3500 asukkaan paikkakunnassa olisi sotavangeille syntynyt varmuudella ainakin 30 lasta¹⁰⁵. Yleensä vastaajat kuitenkin mainitsivat tietävänsä korkeintaan muutamia kyseisistä suhteista syntyneitä lapsia.

Lapsen saantia sotavangin kanssa paheksuttiin yleisesti, aivan kuten seurustelusuhteitakin. Vastaajat muistelivat asian herättäneen paheksunnan lisäksi myös kauhistusta.¹⁰⁶ Erään vastaajan mukaan sotavangeille lapsen tehneet naiset pelkäsivät yhteisön suhtautumista ja näin yrittivät pitää asian muilta salassa¹⁰⁷. Toisen vastaajan mukaan sotavangin kanssa lapsen saanut nainen saattoi kokea häpeää vielä kauan sodan jälkeenkin: *”Ei suhtauduttu suopeasti kun talon tytär naapuri kylän oli tehnyt tytön sotavangille. Sai hävetä lopun ikänsä.”*¹⁰⁸

Koska naisruumis on biologisen jatkuvuuden tae, merkitsee ”vieraan siemenen” istuttaminen siihen symbolisesti kansakunnan uusintamisen mahdollisuuksien ja sen elinkyvyn rajoittamista. Esimerkiksi vieraan lasta odottava nainen on arvotonta omaisuutta. Koska naisen identiteetti ja kansalaisuus määrittyvät äitiyden kautta, ei hän enää voi olla yhteisönsä puhdas jäsen odottaessaan Toisen lasta. Koska naiseuteen kuuluu odotus puhtaudesta, on samalla uhkana myös likaisuus. Samalla tavoin kuin naisen ruumis kantaa koko yhteisön puhtautta ja neitseellisyyttä, merkitsee saastunut ruumis koko yhteisön. Ruumiin likaannuttua nainen ylittää naiseudelle asetetut rajat, minkä vuoksi hänet on pidettävä yhteisön ulkopuolella.¹⁰⁹

Toisen maailmansodan aikana ja sen jälkeen vieraille sotilaille, esimerkiksi saksalaisille ja amerikkalaisille sotilaille, syntyi lapsia varsin monessa maassa. Esimerkiksi saksalaisille sotilaille arvellaan syntyneen noin 250 000–2 000 000 lasta ympäri Eurooppaa. Näiden vieraiden miesten ja paikallisten naisten kohtaamisista syntyneitä lapsia yhdisti se, että heidät luokiteltiin omassa kotimaassaan vieraiksi. He saivat haukkumanimiä, kuten saksalaisäpärä ja jenkki-ipana, jotka viittasivat heidän kahdella tavalla sopimattomaan alkuperäänsä, vieraaseen ja aviottomaan. Lapsia yhdistivät usein myös ikuinen isän odotus ja alkuperää koskevat kysymykset. Usein nämä kyselyt vaiennettiin ja ohitettiin, jolloin lapsi oivalsi, että hänen tuntematon vanhempansa oli jonkinlainen synkkä perhesalaisuus ja että hän itse oli tämän

¹⁰⁵ MV:K34/1946.

¹⁰⁶ MV:K34/1005, MV:K34/1353, MV:K34/1769.

¹⁰⁷ MV:K34/104.

¹⁰⁸ MV:K34/249.

¹⁰⁹ Marttila 2003, 47, 49.

salaisuuden näkyvä, ei-toivottu muisto. Lapsen isän kansalaisuus muodostui monelle äidille ja lapselle miltei sietämättömäksi taakaksi. Heidät saatettiin leimata joko epäsiiveellisiksi tai luonteenpiirteiltään huonoiksi.¹¹⁰

Eräs vastaaja kirjoittikin: *”Kun tyttö kasvoi, hänet kyllä jo näöstä tundes toiseen heimoon kuuluvaksi.”*¹¹¹ Esimerkiksi tässä vastauksessa sotavangin lapsen nähtiin erottuvan ulkoisesti muiden suomalaisten joukosta – hänen katsottiin kuuluvan toiseen heimoon. Toisaalta esiintyi myös toisenlaisia muistikuvia. Esimerkiksi yksi vastaaja mainitsi että, sotavankien lapset olivat aivan kuin toisetkin lapset¹¹². Samanlaisen kuvan antaa myös seuraava vastaus: *”Tuo mainittu lapsi on kodissaan nykyäänkin isäntänä. Hän on arvostettu ihminen ja en usko, että hän koviinkin olisi tullut lapsenakaan hyljityksi syntyperänsä takia.”*¹¹³ Vaikka sotavankien lasten suomalaisäiteihin suhtauduttiin hyvin paheksuen, suhtauduttiin itse lapsiin muutamien vastausten perusteella paljon suopeammin.

3.6 Ymmärtävämpi suhtautuminen

Vaikka sotavankien kanssa seurustelleisiin naisiin kohdistuvan suhtautumisen muisteltiin olleen pääsääntöisesti negatiivista, kokemukset neuvostoliittolaisista sotavangeista olivat kaiken kaikkiaan positiivisia. Toki osa vastaajista muisti, että vankeja vieroksuttiin ja varottiin, mutta suuremmin ei vankeja vastauksissa moitittu eikä haukuttu. Osa vastaajista tunsi selvää myötätuntoa vankeja kohtaan ja ymmärsi, että sotaan oli heidänkin ollut pakko lähteä suomalaisten miesten tavoin. Suurin osa vastaajista kuvasi vankien olot hyviksi ja suhteet isäntäväkeen ystävällisiksi. Kokemukset vankien huonosta kohtelusta olivat selkeänä vähemmistönä. Monissa vastauksissa oli kehattu vankien musikaalisuutta ja laulutaitoa, jotka olivat jääneet lukuisille vastaajille selkeästi mieleen. Vastauksissa korostuivat myös surulliset eron hetket, kun vangit oli lähetettävä takaisin Neuvostoliittoon – monet jäivät odottamaan yhteydenottoa, jota ei kuitenkaan koskaan tullut.

¹¹⁰ Junila 2006, 243–244.

¹¹¹ MV:K34/1102.

¹¹² MV:K34/765.

¹¹³ MV:K34/193.

On mielenkiintoista, että vaikka suomalaisten naisten ja neuvostosotavankien seurustelua paheksuttiin syvästi, olivat arvostelun kohteena kuitenkin lähes poikkeuksetta ainoastaan suomalaiset naiset. Vankeja ei siis moitittu tai pilkattu seurustelusta naisten tavoin. Toki tähän vaikuttaa suurelta osin se seikka, että tutkimissani vastauksissa vastattiin nimenomaan kysymykseen, joissa kysyttiin kuinka vankien kanssa seurustelleisiin naisiin suhtauduttiin, ei siis vankeihin. Tästä huolimatta olisi luultavaa, että tarinoissa olisi kuvailtu vankien taholta tapahtuvaa viettelyä, jos sellaista olisi katsottu tapahtuneen, ja jos aikalaiset olisivat mieltäneet vankien olleen syypäitä seurustelun alkuun. Näin ei kuitenkaan ilmeisesti ollut, vaan vastuu siirrettiin kokonaan naisille. Heidän tehtävänsä olisi ollut huolehtia moraalien varjelemisesta.

Vaikka enemmistö kyselyyn vastanneista muisteli yhteisön suhtautuneen halveksivasti suomalaisnaisten ja sotavankien suhteisiin, annettiin muutamissa vastauksissa myös toisenlainen, ymmärtävämpi kuva asiasta:

”Niin kartanon kuin kylänkin väki suhtautui [Maijaan] ymmärtäväisesti, eikä häntä mitenkään moitittu, eikä hänestä puhuttu pahaa, sillä [Maijan] isä, [Paavo] oli ollut päätilan navettamies ja tavattoman suosittu henkilö.”¹¹⁴

”Ei niitä naisia sen takia sormella osoitettu, ja lapset olivat niin kuin toisetkin lapset. Sotavankeihin suhtauduttiin paikkakunnalla ilman vihaa ja katkeruutta. Ei se sota yhden sotilaan syy ole.”¹¹⁵

”Venäläisiä sotavankeja oli. Ja rakkausjuttujakin oli. Loppujen lopuksi ollaan aika sopeutuvaisia.”¹¹⁶

Toisaalta esiintyi myös vastauksia, joissa vastaajat kirjoittivat kyllä ymmärtävänsä sotavankien kanssa seurustelleita naisia, mutta toisaalta eivät silti pitäneet sitä hyväksyttävänä toimintana: *”Maaseudulta joskus kantautui juoruja liian hyvistä suhteista venäläisiin*

¹¹⁴ MV:K34/825.

¹¹⁵ MV:K34/765.

¹¹⁶ MV:K34/2313.

sotavankeihin, mutta niitäkään ei liiemmästi paheksuttu, vaan pantiin ne inhimillisen heikkouden ja olosuhteiden tiliin.”¹¹⁷

”Mutta nainen oli nainen sota-aikanakin, Parhaat miehet oli siellä jossakin. Annetaan heille anteeksi, mitä tekivätkin.”¹¹⁸

On mahdollista, että kyseisissä tapauksissa vastaaja on suhtautunut jo tapahtumahetkellä sotavankien kanssa seurustelleisiin naisiin ymmärtäväisemmin. Toisaalta on myös mahdollista, että Suomen ja Neuvostoliiton välisissä suhteissa tapahtunut kehitys ja siitä seuranneet venäläiskuvan muutokset ovat lieventäneet ihmisten kielteisiä mielipiteitä. Ajan kuluminen on ilmeisesti vaikuttanut ainakin seuraavaan mielipiteeseen: *”En ole kuullut että kukaan olisi heitä sormella osoittanut sen asian vuoksi. Alettiin ymmärtää että jokaisen maan sotilas on oman maansa hallituksen vanki. On pakko tehdä mitä käsketään.*”¹¹⁹

1950-luvun lopulta 1970-luvun alkuun ulottuvalle ajanjaksolle sijoittuu selkeä käänne suomalaisten suhtautumisessa Neuvostoliittoon. Muutos oli erittäin jyrkkä ja perusteellinen, vaikka ei tietenkään unohtunut aivan kaikkialle. Kun Neuvostoliitto – tai Venäjä – oli aiemmin ollut inhottu kohde, oli se jakson lopussa jo suosittu ja hyväksytty yhteistyöpartneri, jonka kanssa toimiminen tuotti mainetta ja kunniaa.¹²⁰

1960-luvulta alkaen Neuvostoliitto alkoi jäädä selvästi jälkeen sekä huipputekniikassa että arkipäivän kulutustavaroiden tuotannossa länsimaihin verrattuna – suomalaisten ei enää tarvinnut katsoa Neuvostoliittoon ylöspäin. Siirryttäessä 1970-luvulle ero kävi yhä selkeämmäksi. Neuvostoliitto leimautui takapajuiseksi, heikkolaatuisen ja epämuodikkaan tuotannon maaksi, jonka kansa oli köyhää. Tämä hiveli suomalaisten itsetuntoa. Myös politiikassa Neuvostoliiton uhka väistyi, mitä Suomessa symboloi kommunistien tulo hallitukseen vuonna 1966. Tämän myötä suomalaisten ja venäläisten välinen asetelma muuttui sikäli, että pelon hälvetessä hävisi myös tarve vihata pelätyn vallan edustajia. 1960-luvulta alkoi myös niin sanottu suomettumisen kausi, johon liittyi erottamattomana osana erinomaiset suhteet Neuvostoliittoon. Suometumisessa yhdistyi Neuvostoliiton myötäilyn lisäksi myös myönteinen suhtautuminen koko venäläisyyteen. Presidentti Kekkonen

¹¹⁷ MV:K34/2277.

¹¹⁸ MV:K34/162.

¹¹⁹ MV:K34/783.

¹²⁰ Vihavainen 2004c, 369.

määritelmän mukaan suomettuminen oli taloudellisesti kannattavaa sovintopolitiikkaa Neuvostoliiton kanssa. Vuonna 1973 säädettiin poikkeuslaki Kekkonen kauden jatkamisesta. Myönteinen suhtautuminen ei kohdistunut ainoastaan Kekkoseen, vaan aivan erityisesti hänen edustamaansa ulkopoliittiseen linjaan. Presidentin suosiota mitanneet lukuisat mielipidemittaukset osoittivat, etteivät hänen näkemyksensä olleet yksityisajattelua.¹²¹

Neuvostoliitosta annettiin julkisuudessa uudenlainen ihannoitu kuva, joka tuli suorastaan vallitsevaksi. Yhdessä kaikki nämä 1960–80-luvuilla tapahtuneet prosessit edesauttoivat yhdessä vanhan viholliskuvan häviämistä ja Neuvostoliitosta tuli vihollisen sijaan ”itäinen naapuri”. Samalla yleisessä ilmapiirissä vallitsi eräänlainen poliittinen korrektaus; oli tietty tapa miten puhua. Suomen ja Neuvostoliiton välillä nykyisyyden lisäksi myös menneisyyden haluttiin olevan hyvin.¹²² Luultavasti tämä taas vaikutti siihen, että vaikeita asioita muisteltaessa muistettiin juuri se, mitä haluttiin muistaa. Mahdollisesti myös oman menneisyyden kipukohtien käsittely oli muistelijoilta edelleen vaikeaa, eikä muistelijoilta tästä syystä esiintynyt muistikuvia esimerkiksi sotavankien huonosta kohtelusta. Etenkin Neuvostoliiton romahtamisen myötä Suomessa alkoi oman lähimenneisyyden uudelleenarvioinnin aika ja tämän seurauksena muistamista hallitsi kunnian palauttamisen teema. Tämä oli osaltaan perusteltua, mutta johti myös väärinymmärrykseen. Suomen käymät sodat haluttiin nähdä johdonmukaisena kamppailuna maan vapauden puolesta. Sotiin johtaneet vähemmän ylevät tekijät ja niiden seuraukset taas jätettiin huomioimatta.¹²³

Lisäksi 1980-luvun lopun ilmapiiri oli hyvin toisenlainen kuin 1940-luvulla sotaa käyvässä Suomessa. Yleinen seksuaalimoraali muuttui vuosien saatossa ratkaisevasti, eivätkä esimerkiksi avioliiton ulkopuoliset seurustelusuhteet ja niihin liittyvä seksuaalinen kanssakäyminen olleet samalla tavalla moraalisesti tuomittavaa kuin ennen – niistä oli tullut osa arkipäivää. Mahdollisesti tämä kehitys on vaikuttanut myös vastaajien suhtautumiseen, mihin viittaa muun muassa seuraava kommentti, jossa suomalaisten naisten ja vieraiden miesten kanssakäyminen nähtiin luonnollisena asiana: ”*Tottakai kanssakäymistä tapahtui, miehistähän oli huutava pula. En ole kuullut ala-arvoisia arvosteluja heistä.*”¹²⁴

¹²¹ Vihavainen 2004c, 367, 369, 371, 376.

¹²² Vihavainen 2004c, 375.

¹²³ Silvennoinen 2008, 340–341.

¹²⁴ MV:K34/282.

Kaikkien näiden kehityskulkujen seurauksena on mahdollista, että kun Naisten elämä ja työpanos sotien 1939–1944 aikana -kyselyä koottiin vuonna 1988, olivat joidenkin vastaajien muistikuvat ja kommentit kielletyistä seurustelusuhteista suomalaisten naisten ja neuvostoliittolaisten sotavankien välillä jo hiukan lieventyneet tai muuttuneet.

4 Nykypäivä – menneisyys ja nykyisyys sotavangin lapsen näkökulmasta

4.1 Haastateltavien taustojen esittely

Ensimmäinen haastateltava Anja syntyi Pohjois-Savossa alkusyksyllä 1945 ja lapsuutensa hän vietti äitinsä kanssa samalla seudulla. Anjan isä oli Pietarin pohjoispuolelta kotoisin oleva, hyvää suomea puhunut inkeriläinen mies, joka sotavangiksi jäätyään liittyi Suomen armeijan heimopataljoonaan¹²⁵. Anja arvelee vanhempiansa tavanneen vuonna 1942, sillä jo seuraavana vuonna he menivät naimisiin. Myöhemmin Anjalle on tosin selvinnyt, että hänen isällään oli jo vaimo Neuvostoliitossa, joten tämän vuoksi avioliitto ei ilmeisesti ollut laillinen. Anja oli noin vuoden vanha, kun hänen isänsä lähti Suomesta karkuun Ruotsiin, koska hän ei uskaltanut palata takaisin Neuvostoliittoon. Miehen myöhemmistä liikkeistä ei ole tarkkaa tietoa, mutta Suomessa hänet julistettiin kuolleeksi vuonna 1957. Anjan äiti ei mennyt enää uudelleen naimisiin.

Toinen haastateltava, vuonna 1945 syntynyt Liisa, syntyi ja eli lapsuutensa Satakunnan maakunnassa äitinsä ja isoäitinsä kanssa. Liisan äiti oli mennyt naimisiin jo paljon ennen sotaa, mutta sodan myötä pari oli ajautunut toisistaan erilleen ja heidän liittonsa rakoili pahasti. Näin Liisan äiti jäi yksin hoitamaan parin yhdessä vuokraamaa tilaa. Avukseen talon töihin hän sai Moskovan eteläpuolelta kotoisin olleen sotavangin, joka työskenteli osan ajasta myös toisessa talossa. Mies asui Liisan äidin luona ja heidän välilleen syntyi romanssi. Liisan äidin raskaus oli vasta aluillaan, kun sotavangit piti palauttaa Neuvostoliittoon – näin Liisan isä ei luultavasti koskaan saanut tietää lapsestaan. Tämän jälkeen Liisan äiti yritti vielä palata yhteen aviomiehensä kanssa, mutta muutti kuitenkin pian toiselle paikkakunnalle. Aviomies merkittiin silti Liisan viralliseksi isäksi. Näin niin viranomaiset kuin Liisa itsekin uskoivat miehen todella olevan Liisan oikea isä. Äiti oli naimisissa miehen kanssa loppuun saakka, vaikka pari ei enää elänyt yhdessä.

Myös kolmas haastateltava Ritva on kotoisin Satakunnan alueelta. Hän on syntynyt vuonna 1945. Ritvan perheeseen kuului äidin lisäksi vanhempi veli, jonka isä oli kaatunut sodassa muutama vuosi ennen Ritvan syntymää. Lapsena Ritva luuli veljensä isää myös omakseen.

¹²⁵ Heimopataljoona 3 -nimellä tunnettu yksikkö muodostettiin suomensukuisista sotavangeista marraskuussa 1942. Sen vahvuus oli hieman yli tuhat miestä.

Vasta hieman vanhempana hän totesi tämän mahdottomaksi, mutta ei silti osannut epäillä isänsä olevan todellisuudessa neuvostoliittolainen sotavanki. Ritva tietää melko vähän isästään ja vanhempiensa seurustelusta. Se on kuitenkin varmaa, että mies teki maataloustöitä Ritvan äidin kotitilalla. Äidin kertoman mukaan muutaman sanan suomea puhunut mies oli kotoisin Moskovasta ja oli ammatiltaan insinööri. Ilmeisesti mies oli häntä jonkin verran nuorempi. Paljoa enempiä Ritva ei ole onnistunut isästään tietoja löytämään. Myöskään Ritvan äiti ei mennyt enää uudelleen naimisiin.

Neljäs haastateltava, joulukuussa 1944 syntynyt Tapio, on kotoisin Etelä-Karjalasta. Tapio vietti lapsuutensa äitinsä ja aviottomana syntyneen vanhemman veljensä kanssa. Anjan isän tavoin Tapion Tverin Karjalasta kotoisin ollut isä oli sotavangiksi jäätyään liittynyt Suomen armeijan heimopataljoonaan. Sodan kuluessa Tapion äiti alkoi käydä kirjeenvaihtoa miehen kanssa ja myöhemmin mies tuli viettämään kymmenen vuorokauden mittaisen vuoroloman Tapion äidin luo. Tuona aikana Tapio sai alkunsa ja pari alkoi suunnitella avioitumista. Suunnitelma ei kuitenkaan toteutunut, eikä pari enää tämän jälkeen tavannut kasvotusten, mutta kirjeitä he lähettivät. Sodan päätyttyä isä olisi halunnut jäädä Suomeen, mutta joutui palaamaan Neuvostoliittoon. Tämän jälkeen hänestä ei enää kuulunut.

Liisan äiti on kertonut, että kun sotavankien palautus koitti, hän olisi ollut valmis pakenemaan Liisan isän kanssa Ruotsiin. Rahaa ei kuitenkaan ollut ja hieman myöhemmin äiti ei edes enää halunnut lähteä. Liisa epäilee, että äiti olisi saattanut alkaa epäilemään suhteen mahdollisuuksia: hän oli Liisan isää noin 12 vuotta vanhempi, eikä mahdollisesti nähnyt yhteistä tulevaisuutta mahdollisena vaihtoehtona. Tarkemmin Liisa ei asiasta tiedä, sillä äiti ei suostunut asiasta paljoa puhumaan.

”Ja hän [isä] lähti sitten Venäjälle. Äiti on siitä asiasta sanonut, että hän olisi ollut halukas, jos olisi ollut rahaa, yrittää mennä Ruotsiin, että ei olisi tarvinnut palata sinne Venäjälle. Mutta ei äiti sitten ollut siihen innostunut, ettei halunnut siihen enää lähteä. Kun tämä minun isä oli jonkin verran nuorempi [...] että en tiedä olisiko siinä jonkinlaista järkähtymistä tapahtunut, tai en tiedä sitten. Hän kauhean vähän siitä kuitenkin sitten suostui puhumaan.”

Myös Ritvan vanhemmat olivat pohtineet yhteistä pakomahdollisuutta. Tällöin Ritvan isovelji olisi aluksi jätetty sukulaisten hoitoon Suomeen ja tultu hakemaan myöhemmin. Lopulta äiti

ei kuitenkaan suostunut tällaiseen järjestelyyn: ”Äiti kertoi, että he suunnittelivat tai pohtivat sitä, että olisiko äidin ollut mahdollista lähteä sinne mukaan ja jättää minun veli odottamaan ja tulla sitten hakemaan myöhemmin, mutta hän ei sitten suostunut siihen.”

Tapion isä olisi halunnut asettua pysyvästi Suomeen, mutta kun tämä vaihtoehto osoittautui mahdottomaksi, hän palasi vapaaehtoisesti takaisin Neuvostoliittoon. Tapio epäilee, ettei isä halunnut aiheuttaa vaikeuksia Neuvostoliitossa asuneille sukulaisilleen:

Minun isäni olisi halunnut jäädä Suomeen, mutta se osoittautui sitten mahdottomaksi. [...] hän palasi takaisin Neuvostoliittoon. Hyvinkin monista syistä. Paljolti siitäkin syystä, että hänellä oli omaisia siellä ja hän varmasti pelkäsi, että näille omaisille koituu ikävyyksiä, kun hän tajusi jo, että Neuvostohallitus oli saanut jo selville, että hänkin oli liittynyt vieraan vallan, vihollisen, armeijaan.

Sodan jälkeen Liisa, Ritva tai Tapio eivät enää saaneet minkäänlaista yhteydenottoa isiltään. Sen sijaan Anjan isä onnistui naapureiden avustamana pakenemaan Ruotsin puolelle. Myöhemmin Anjan äiti oli saanut kirjeen Nestoriksi itseään kutsuvalta henkilöltä, mutta Anja ei tiedä äitinsä tunteneen ketään Nestoria ja melko varmasti kirjeen lähettäjä olikin hänen isänsä: ”Joku kirje oli äidillä että olisiko se isä kirjoittanut jollain Nestorin nimellä. Että siinä luki jotenkin, että Nestorilta tuli kirje, eikä minun ymmärryksen mukaan ole ollut semmoista Nestoria.” Kyseisen kirjeen jälkeen myöskään Anjan isä ei enää ottanut yhteyttä.

4.2 Vaiettu salaisuus paljastuu

Liisa sai kuulla totuuden isästään vasta 20-vuotiaana, kun hänen äitinsä sairastui vakavaan sairauteen ja oli huonossa kunnossa. Tätä ennen äiti ei ollut halunnut puhua asiasta, eikä Liisa ollut osannut aavistaa, että hänen isänsä olisi neuvostoliittolainen sotavanki. Äiti pelkäsi, ettei selviä taudistaan ja halusi tästä syystä kertoa totuuden Liisalle tämän tullessa häntä tapaamaan:

”Ja se minun äiti on hirveän vähän kertonut siitä asiasta, että yksityiskohtia minä tiedän aika vähän siitä asiasta. Että olen sieltä täältä hiukan jotain kuullut. Äiti ei kertonut siitä asiasta ollenkaan ennen kuin minä olin jo noin 20 ja äiti oli saanut keuhkotubin ja oli aika huonossa kunnossa sairaalassa. Hän epäili, että jos hän ei parane siitä sitten. Hän niin kuin halusi sen kertoa.”

Liisa mainitsee, että totuuden paljastuminen oli hänelle aikamoinen shokki, jota on vaikea kuvailla. Asia herätti hänessä ristiriitaisia tunteita: toisaalta oli helpotus, että hänen isänsä ei ollutkaan hänen äitinsä virallinen aviomies, jota Liisa ei tuntenut ja josta hän oli kuullut paljon huonoa. Toisaalta heräsi myös katkeria tunteita:

”Aika tyhjä olo oli, että miten semmoista asiaa voidaan salata niin kauan ja sitten toisaalta kun mä sitten arvasin, että kaikki muut ovat tienneet sen koko ajan, koulussakin varmaan. Ainakin suurin osa niistä lähimmistä, mitä siinä lähiseudulla asui, niin kyllä ne varmaan kaikki tiesi.”

Myös niissä maissa, joissa saksalaisille sotilaille syntyi lapsia, oli tyypillistä, että samalla kun lapsi pidettiin pimennossa hänen isänsä alkuperästä, oli koko muu yhteisö tietoinen asiasta. Usein totuus alkoi paljastua, kun lapsi aloitti koulun ja häntä alettiin pilkata saksalaisen lapseksi. Silti oli tyypillistä, ettei äiti vielä tässäkin vaiheessa suostunut puhumaan. Lapsi alkoi kantaa häpeää ja jäi yksin tämän syvän tuntemuksen kanssa. Samalla lapsi ei kuitenkaan edes täysin ymmärtänyt mistä hän on häpeissään. Vaikenemisella lapsi saatiin tuntemaan, että hänessä itsessään on jotain niin häpeällistä, ettei sitä voida edes sanoa ääneen. Yksi syy äidille salata lapsen isä, oli estää lasta kokemasta häirintää. Silti monet lapset kokivat solvauksia, leimatuksi tulemista ja torjuntaa. Monet paikallisten naisten ja saksalaisten miehittäjien lapset ovatkin saaneet tietää totuuden vasta vanhempiensa kuoleman myötä. Useat ovat kuitenkin edelleen tietämättömiä alkuperästään.¹²⁶

Liisan tavoin Ritva kuuli totuuden isästään varsin myöhään, vasta 18-vuotiaana. Jo lapsena Ritva oli päätelty, että hänen isoveljensä sodassa kaatunut isä ei voi olla hänen isänsä, koska hän oli kuollut jo muutama vuosi ennen Ritvan syntymää. Seurusteluikänsä tullessaan Ritva pelkäsi törmäävänsä tietämättään mahdolliseen velipuoleensa ja halusi näin tietää isästään

¹²⁶ Ericsson 2005, 11; Ericsson & Ellingsen 2005, 103–104.

enemmän ja ryhtyi kysymään asiasta äidiltään. Totuuden kertominen oli äidille vaikeaa, mutta hän kertoi kuitenkin. Äiti sanoikin oikeastaan jo odottaneensa milloin Ritva kysyisi asiasta:

”Minä olin suunnilleen 18-ikäinen silloin kun minä tosiaan tiesin, että minulla on veljen kanssa eri isä. Ja sitten, kun kävin tansseissa ja rupesin seurustelemaan, niin tuli semmoinen tunne, että entäs jos minä törmään veljeeni, enkä tiedäkään, että se on mun veli. Rupesin kysymään äidiltä ja se oli äidille tosi vaikeata ruveta siitä puhumaan, mutta kertoi kuitenkin. [...] Ja sanoi, että hän on oikeastaan odottanut, että minä kysyisin.”

Sekä Liisalle että Ritvalle totuus isästä tuli täytenä yllätyksenä. Liisan mukaan hän ei ollut miettinyt isäkysymystä enää pitkään aikaan, eikä hänellä ollut minkäänlaisia aavistuksia siitä, että isä voisi olla sotavanki: *”Oli se ihan yllätys. En minä ollut sitä miettinyt enää pitkiin aikoihin sitä isäkysymystä. Ei minulla ollut mitään meneillään siinä semmoisia epäilyksiä tai muuta, että kyllä se ihan yllätys oli”*

Toisaalta jotain pientä epämääräisyyttä hän oli jo arvellut asiaan liittyvän, mutta ei kuitenkaan sitä, että isä olisi nimenomaan neuvostoliittolainen sotavanki. *”En minä tiennyt ollenkaan sitä. Minulla oli jonkinlainen harmaa aavistus, että jotain...”* Ehkä tilanne olisi ollut toinen, jos perhe olisi jäänyt asumaan samalle paikkakunnalle, jossa Liisan vanhemmat olivat aikanaan seurustelleet. Tuolloin salaisuus olisi saattanut paljastua jo aiemmin.

Pieniä merkkejä oli kuitenkin ollut ilmassa, että asiaan liittyi jotain salattua. Esimerkiksi eräs koulukaveri, jonka kanssa Liisa oli lapsuudessaan ollut paljon tekemisissä, oli kerran sanonut seuraavasti: *”Minäpä tiedän sinusta sellaisen asian, että kyllä sinua harmittaisi, jos sinä tietäisit.”* Vasta myöhemmin Liisa ymmärsi, mitä ystävä oli kommentillaan tarkoittanut. Myös äidin siskon ja tämän miehen suuri huolenpito ja suojeleminen olivat herättäneet jonkinlaisia epäilyksiä:

”Että ei oikein sellaista selvää mitään, mutta jotain semmoista jonkunlaista. Minun äidin sisko, he olivat semmoinen lapseton pariskunta, ja minä olin paljon siellä ja hän hyysäsi minua kauheasti ja jotenkin tuli semmoinen tunne, että mitähän tästä oikein tulee.”

Samoin se, että Liisan isäksi luulema mies, äidin virallinen aviomies, ei halunnut olla missään tekemisissä hänen kanssaan, herätti ihmetystä: *”Että jos se äidin mies olisi ollut se minun isä, niin tuntuisi, että jotenkin jotain aktiivisempaa siinä olisi ollut kuitenkin. Jotain olisi järjestetty ja tehty ja ehkä joskus pyydetty katsomaan tai jotain, yritetty edes järjestää jotain.”*

Mitään tämän selvempää aavistusta Liisalla ei kuitenkaan ollut:

Vaikka vieraiden miesten ja paikallisten naisten suhteista syntyneiden lasten taustoista on vaiettu lukuisissa perheissä ympäri Eurooppaa, on ollut tyypillistä, että asiaa ei ole täysin pystytty pitämään piilossa. Pienen pienet vihjeet lapsen salaisesta alkuperästä – esimerkiksi valokuva, kirje tai kiusallinen kommentti – ovat saneet lapsen epäilykset heräämään. Useasti tähän tarvittiin hyvin vähän. Murrosiän vaikeina aikoina jo se, että näytti erilaiselta kuin muut perheen sisarukset, saattoi ihmetyttää. Epäilyksistä ja vihjeistä heräsi lapsien mielissä lisää vaivaantuneita kysymyksiä, joihin heidän vanhempansa useimmiten kuitenkin kieltäytyivät vastaamasta.¹²⁷

Ritva ei muista, että minkäänlaisia pieniä vihjeitä hänen vaietuista taustoistaan olisi tullut ilmi missään tilanteessa muiden lasten tai sukulaisten kanssa. Ritva koki olevansa kuin kuka tahansa lapsi, jonka isä on kuollut sodassa. Ritva tosin asui lapsuutensa 30 kilometrin päässä siltä paikkakunnalta, jossa hänen vanhempansa olivat seurustelleet, joten paikalliset ihmiset eivät välttämättä tienneet yhtä paljon asiasta. Toisaalta Ritva vieraili lapsuudessaan paljon kyseisellä paikkakunnalla isoäitinsä luona, eikä asia tullut silti koskaan ilmi.

”Se tuli kyllä ihan puun takaa. Ei ollut tullut ilmi millään tavalla missään. En kokenut lapsenakaan koskaan, että kukaan olisi sukulaistakaan tai yleensä kukaan muukaan mitään vihjaissut tai muuta. [...] Minä koin olevani niin kuin kuka tahansa, jonka isä on kuollut sodassa. [...] Tätinikin, joka takuulla tiesi, ei ikinä puhunut. Eikä edes sillä tavalla, kun joskus lapset kuulevat, kun kaksi aikuista puhuu jotain ja ottaa sieltä, niin ei.”

Ritvan aloittaessa koulunkäynnin, hänen äidilleen oli paljastunut, että Ritva olikin rekisteröity hänen tyttönimellään. Näin äidille oli tullut kiire muuttaa sukunimi samaksi, kuin mikä hänellä itsellään ja Ritvan isoveljellä oli. Tuossa vaiheessa Ritva oli kuitenkin itse vielä liian

¹²⁷Ericsson 2005, 11; Virgili 2005, 148.

nuori ihmetelläkseen, miksi hän oli saanut eri sukunimen kuin muu perhe, tai miksi asian muuttaminen oli hänen äidilleen niin tärkeä ja kiireellinen asia. Äiti ei tuolloin asiaa hänelle kertonut:

”Oli semmoinen episodi, että kun minä menin kansakouluun, niin minun äidilleni selvisi, että minut oli rekisteröity hänen tyttönimellään, eikä sillä nimellä, mikä oli hänen avionimi. Hänelle tuli kauhea kiire muuttaa minun sukunimi samaksi kuin äidillä ja veljelläkin oli. Mutta siitä minä en tiedä muuta kuin sen, että näin on tehty. Ei hän silloin minulle sitä selittänyt.”

Sekä Anjalle että Tapiolle heidän isänsä taustat ovat olleet selvillä alusta alkaen: *”En muista sitä [milloin sai kuulla isästä]. Kyllä kai siitä on varmaan ollut aina puhetta. En minä ole tuollaista tullut ajatelleksikaan. Kai se on ollut ihan pienestä pitäen itsestään selvä asia.”*, muistelee Anja.

Anjan mukaan ne eivät ole koskaan vaivanneet häntä millään tavalla. Anjalle isä oli vieras ihminen, jota hän ei muistanut eikä tuntenut, eikä hänellä ollut syytä ajatella häntä sen enempää. Vasta nyt vanhemmalla iällä omat taustat ja isän vaiheet ovat alkaneet kiinnostaa häntä enemmän:

”No en minä osannut sitä ajatella millään lailla. Koska tavallaan se oli ihminen, jota minä en muista enkä tunne. Niin en minä tiedä onko se tuntunut miltään. Ei se ainakaan millään lailla vaivannut minua ole. Eihän sitä voi semmoista ihan vierasta ihmistä, jota ei ole nähnytkään, ajatella sen enempää.”

4.3 Vaikeneminen jatkuu

Vaikka isän tausta ei ollut Anjan perheessä salaisuus, mainitsee hän puhuneensa äitinsä kanssa hänestä melko vähän:

”Äiti ei halunnut siitä puhua ja jotenkin se jäi aika vähälle loppujenlopuksi. Tietysti minäkin kun näin, että äiti ei ollut mikään halukas puhumaan eikä muuta, niin en minä ajatellut sitä sen enempää.”

Sitä Anja ei tiedä miksi äiti oli asiasta haluton puhumaan. Anja arvelee, että luultavasti hänelle oli vaikea asia jäädä kahden kesken pienen lapsen kanssa samalla, kun ei tiennyt mitä miehelle oli käynyt.

Myöskään Liisan äiti ei ollut halukas puhumaan. Sen jälkeen, kun hän oli paljastanut totuuden, katkesi keskusteluyhteys asian suhteen uudelleen. Liisa kertoo olleensa halukas kuulemaan lisää ja menneen tapaamaan äitiään suurin odotuksin. Pian hän kuitenkin huomasi, ettei äiti aio kertoa enempää. Näin ollen Liisa tietää yksityiskohtia varsin vähän ja on kuullut asioista ainoastaan vähän sieltä täältä. Tietoonsa hän sai sen, että mistä päin Neuvostoliittoa isä oli kotoisin ja mikä hänen nimensä oli, juurikaan muuta äiti ei suostunut puhumaan:

”Että se taas meni kiinni tavallaan se [keskusteluyhteys]. Kyllä minä muistan, kun menin sitten seuraavalla kerralla suurin toivein häntä katsomaan, että hän jotain kertoisi, mutta sitten minä huomasin, ettei hän varmaan kerro mitään.”

Liisa arvelee sulkeutumisen johtuneen hänen äitinsä syyllisyydentunteesta ja arkuudesta: *”Varmaan sellaisesta syyllisyydentunteesta ja sellaisesta. Hän oli varmaan aika arka ja hänen elämässään se oli varmaan aika poikkeuksellinen tilanne.”* Äiti sairasti myös masennusta, mikä vaikutti hänen mielialaansa. Liisa epäilee myös hänen äitinsä voimakastahtoisien sisaren vaikuttaneen omalta osaltaan äidin puhumattomuuteen. Kenties sisar pelkäsi seurauksia, joita voisi aiheutua, jos asia nostettaisiin esiin. Hän halusi pitää asian salassa ja vaikutti myös siihen, että muutkin omaksuivat asenteen, että asiasta ei yksinkertaisesti puhuta:

”Ja hänellä oli varsin voimakastahtoinen sisko siinä, joka oli vähän erilainen. Hän sitten varmaan vähän pelkäsi, että mitä siitä sitten tulee, jos sitä asiaa jollain tavalla nostetaan. Hän halusi pitää sen salassa ja piti sitten meidätkin, että ei siitä puhuta ja sillä siisti.”

Myös saksalaisille sotilaille syntyneiden lasten tarinoihin kuuluu vahvasti vaikeneminen, erityisesti äidin vaikeneminen lapselleen. Hiljaisuus oli täynnä merkityksiä: se oli häpeän ja syyllisyyden hiljaisuutta. Lukuisat kertomukset kuvaavat sitä kuinka äidit kieltäytyivät vastaamasta siihen, kuka lapsen isä on tai mitä hänelle on tapahtunut. Jos lapset jatkoivat kyselemistä, heitä toruttiin, eivätkä he näin enää uskaltaneet ottaa asiaa uudelleen esiin. Monet saattoivat myös aistia, että kysymällä he loukkasivat äitiään. Kunnioitus onkin yksi syy miksi lapsi yleensä mukautui alkuperänsä ympärillä vallitsevaan hiljaisuuteen. Lapset pidättäytyvät kysymästä kysymyksiä kunnioituksesta äitiään ja mahdollista adoptioisäänsä kohtaan. Vasta vanhemman kuoleman myötä tai tämän sairastuttua vakavasti, salaisuus saattoi paljastua. Silti monien oli edelleenkin vaikea puhua asioista, varsinkin, jos äiti oli vielä elossa. Opitut tavat pysyivät, eikä omista taustoista otettu tarkemmin selvää. Monien kohdalla yksityiskohtien tarkempi selvitys alkoikin vasta äitien kuoltua. Toisaalta on myös päinvastaisia esimerkkejä: toiset äidit ovat olleet avoimia lapsilleen, näyttären valokuvia isästä ja puhuen hänestä useasti. Valitettavasti vaikeneminen on kuitenkin ollut huomattavasti yleisempi vaihtoehto.¹²⁸

Ritva pystyi puhumaan asiasta äitinsä kanssa vielä asian paljastumisen jälkeenkin. Tosin Ritva epäilee, että hänen äitinsä olisi halunnut puhua asiasta enemmän: *”Ja kyllä se jollain tavalla äitiäkin vaivasi. Ehkä hän olisi halunnut puhua enemmän kuin pystyi.”* Jälkeenpäin myös Ritva arvelee tiedostamattaan säästäneensä äitiään: hän ei kysellyt menneestä ajasta enempää, vaikka olisi ehkä pitänyt. Toisaalta Ritva kokee olleensa sellaisessa iässä, että asia ei häntä tuolloin edes erityisemmin kiinnostanut ja oma tausta rupesi herättämään kysymyksiä vasta myöhemmin:

”Nyt jälkeenpäin olen ajatellut, että sitä jotenkin säästi äitiä tai sillä tavalla, ettei enempää kyselty. Olisi ehkä pitänyt vielä enemmän kysellä siitä ajasta ja tämmöistä, mutta eipä tullut kysytyä. Ja sitten, kun itse oli sen ikäinen, eikä se oikeastaan pitkään aikaan sanottavammin kiinnostanut. Että se oma tausta on oikeastaan vasta iän myötä alkanut enemmän kiinnostaa.”

¹²⁸ Ericsson 2005, 1; Ericsson & Ellingsen 2005, 103; Virgili 2005, 148.

Tapio pystyi äitinsä kanssa puhumaan isästään vapaasti, eikä asia ollut missään nimessä sellainen, josta olisi vaiettu. Tosin myöskään Tapion äiti ei puhunut asioista erityisen runsassanaisesti, eikä hän paljastellut asioita aktiivisesti – toisaalta hän ei myöskään salannut mitään. Tapio kertoo suhteensa äitiin olleen läheinen ja heidän välillään vallinneen tietynlaista yhteisymmärrystä, vaikka sanoja ei käytettykään paljon. Äidillä oli tapana lukea Tapiolle isän aiemmin lähettämiä kirjeitä ja katsoa yhdessä Tapion kanssa isästä otettua nuhruista valokuvaa.

”Kyllä me voitiin puhua isästä. Vaikka äiti oli jollain lailla kansanihminen, ei se puhuminen ollut niin tavattoman runsassanaista kuitenkaan. Mutta esimerkiksi sitten, kun olin 15-vuotias, niin äiti sanoi, että muistutan isääni ulkonäöltä. [...] Äidin ja minun välillä ei ollut paljon sanoja, mutta meillä oli tavattomasti sellaista yhteisymmärrystä sittenkin. Äitini ei todella, vaikkei hän tavallaan paljastellut asioita aktiivisesti, niin hän ei totisesti myöskään mitään salannut.”

Vaikka Anja kertookin tienneensä aina isänsä taustoista, eikä asiaa muutenkaan pyritty tietoisesti pitämään piilossa, ei hän muista kyselleensä isästään sukulaisiltaan. Sukulaisilla olisi varmasti ollut tietoa asioista, mutta tässä vaiheessa Anjalla itsellään ei vielä ollut kiinnostusta kysellä asioista – isä oli tuossa vaiheessa hänelle ihminen, jota ei periaatteessa ollut olemassakaan: *”No kyllä ne kaikki olivat sen tienneet, mutta en minä tiedä niistä. Se oli jotenkin semmoista, etten minä kysellyt koskaan periaatteessa paljon mitään. Se oli vaan semmoinen ihminen jota ei ollut periaatteessa olemassakaan.”*

Ritva taas kertoo, ettei pystynyt kyselemään isästään äitinsä lisäksi myöskään sukulaisilta: *”Se oli niin vaiettu asia. Siitä ei puhuttu ja oltiin, että kukaan ei tiedä. Vallitsi sellainen salaamisen asenne. Se kyllä tarttui. Ei olisi tullut pieneen mieleenkään mennä keneltäkään sukulaiselta kysymään mitään.”* Vasta äidin kuoleman jälkeen 2000-luvulla Ritva on pystynyt puhumaan asiasta sukulaistensa kanssa, yhden tätinsä kanssa jo muutamaa vuotta aiemmin. : Sukulaisten ikääntymisen vuoksi asia alkoi tosin olla jo myöhäistä, minkä vuoksi Ritva ajatteleekin, että kyseleminen olisi pitänyt vain aloittaa aikaisemmin. Äidin eläessä tämä ei kuitenkaan tuntunut vielä mahdolliselta.

Myös Liisalla meni kauan ennen kuin hän pystyi puhumaan isästään sukulaistensa kanssa. Varsinkin, jos äiti oli paikalla, tämä ei ollut mahdollista. Asian kanssa elettiin hiljaiseloa eikä

siitä puhuttu juurikaan. Vasta äidin kuoleman jälkeen, lähes 20 vuotta siitä, kun Liisa kuuli totuuden isästään, hän pystyi puhumaan asiasta sukulaistensa kanssa. Tuolloinkaan asiasta ei tosin puhuttu runsassanaisesti. Sukulaiset sanoivat tienneensä asiasta, mutta eivät paljoa muuta. Liisa epäilee, etteivät he tienneet miten asiaan olisi pitänyt suhtautua:

”Joskus jossain vaiheessa sitten puhuin, mutten koskaan sillä tavalla, että äiti olisi esimerkiksi ollut paikalla, enkä varmaan oikein ennen kuin äiti oli varmaan jo kuollut. [...] Niin vähän puhuttiin sitten mitä nyt saatoin kysyä siitä mitä he tiesivät siitä asiasta. No kyllä just ja just tiedettiin, mutta eipä paljon muuta. [...] Ei tiedetty oikein kuinka siihen [kyselemiseen] tulisi suhtautua.”

Mahdollisesti kysymys oli sukulaisille edelleen sellainen, josta ei ollut sopivaa puhua, vaikka siitä olisikin jotain tiedetty.

Esimerkiksi tanskalaisille naisille syntyneet saksalaissotilaiden lapset ovat kuvailleet isäkysymystään tabuksi. Vain harvat uskalsivat puhua isistään äitiensä kanssa – varsinkin silloin, kun he olivat vielä nuoria ja riippuvaisia äideistään. Monille perheenjäsenet ja ystävät olivatkin ainoa tiedonlähde asian suhteen. Toisaalta he pystyivät vain harvoin kertomaan samoja faktoja, mitä heidän äideillään ja tuntemattomilla isillään olisi ollut hallussaan.¹²⁹

Myös Tapio muistaa, että hänen isästään ei enää sodan jälkeen kylällä puhuttu, vaikka asia ei salaisuus ollutkaan. Hän muistaa salaa etsineensä tuttavien kirjahyllystä löytyneestä *Vapautemme hinta* -teoksesta isänsä nimeä sankarivainajien joukosta. Isän nimeä ei sieltä kuitenkaan löytynyt. Jollakin tapaa Tapio tiedosti, että asiasta ei voi kysyä suoraan, siitä vaiettiin. Myös Tapion veli pyrki sanomaan, että asiasta ei saa puhua:

”Talossa kun oli tämä paksu kirja Vapautemme hinta ja siinä oli tuhansittain näitä sankarivainajia ja minä olin oppinut jo kuusi-vuotiaana lukemaankin, niin sitä minä yritin selata salaa itse. Kyllä sellaista hassua tietynlaista kaksinaisuutta oli sittenkin, että jostain syystä minun piti sitä jotenkin salaa katsella, että sielläkö se minun isä olisi, mutta ei se tietenkään siellä ollut. Minun veljeni pyrki sanomaan minulle, että ei siitä saa puhua.”

¹²⁹ Øland 2005, 63.

Tapio arvelee yhteisön olleen häpeissään siitä, että Suomi oli luovuttanut armeijassaan taistelleen heimopataljoonalaisen takaisin Neuvostoliittoon sodan päätyttyä, vaikka miehille oli aiemmin luvattu mahdollisuus jäädä Suomeen. Suomalainen yhteiskunta oli näin pettänyt niin Tapion isän kuin muutkin heimopataljoonalaiset: *”Ne ongelmat syntyivät sitten myöhemmin, kun piti ruveta kovasti salailemaan sitä asiaa, että Suomi luovutti nämä heimopataljoonan miehet, tai puolet heistä, Neuvostoliittoon. Siitä piti olla hiljaa.”* Tapio arvelee vaikenemisen olleen seurausta tästä syyllisyydentunteesta – se oli keino suojella itseä ja muita. *”Kun ollaan hiljaa, niin ei loukata ketään”*, Tapio toteaa. Loppujenlopuksi Tapio arvelee puhumattomuudesta seuranneen enemmän vahinkoa kuin hyötyä.

4.4 Käsitukset yhteisön suhtautumisesta sodan aikana

Anjan kuuleman mukaan hänen vanhempiensa suhde oli jo sota-aikana muiden paikkakuntalaisten tiedossa, olihan pari naimisissakin. Ilmeisesti suhtautuminen hänen isäänsä kohtaan oli positiivista hänen sotavankitaustastaan huolimatta. Tähän vaikutti se, että mies oli liittynyt Suomen armeijaan ja puhui varsin hyvää suomea: *”En minä tiedä olko siinä mitään ongelmaa ollut, että kun se isä kumminkin puhui ihan hyvää suomea. [...] Jos hän ei olisi ollut naimisissa ja minä olisin ollut yksinäinen lapsi, niin sitten olisi saatettu [puhua pahaa]. En ainakaan muista mitään.”*

Anja muistaa ainoastaan yhden henkilön, erään sukulaisensa, suhtautuneen hänen isäänsä kielteisemmin. Kun inkeriläisiä ryhdyttiin keräämään Suomesta takaisin Neuvostoliittoon, olivat poliisit käyneet kahdesti etsimässä Anjan isää. Ilmeisesti juuri kyseinen sukulainen oli antanut poliiseille vihjeen talossa piilotelleesta miehestä. Anjan käsityksen mukaan hän suhtautui muutenkin Anjan isään negatiivisesti. Poliisit eivät kuitenkaan olleet etsinnöissään erityisen aktiivisia, eikä isän kiinni saamiseen järjestetty sen suurempia toimenpiteitä. Anjan isä pääsikin pakenemaan Ruotsin puolelle naapureiden avustamana:

”Sitten siinä vaiheessa kun nuo oli ruvenneet näitä inkeriläisiä keräämään pois, niin siellä [kotitalossa] oli käynyt poliisit, olisivatko käyneet kaksikin kertaa. yhden kerran ne olivat keittiön ikkunasta lähteneet karkuun ja toisen kerran saunasta. Ja meidän sukulainen oli se, joka oli ilmoittanut tämän. Ja sitten äiti sanoi sitä, ettei niillä poliiseilla oikein ollut tarkoitus edes etsiäkään, Tietysti oli käsketty käydä katsomassa, että onko siellä vai eikö siellä ole, että ei ne olleet taloa tutkineet.”

Myös Liisa arvelee, että hänen äitinsä asuinpaikkakunnalla tiedettiin hänen äitinsä suhteesta. Vasta jokunen aika sitten eräs Liisalle ennestään tuntematon nainen oli ollut häneen yhteydessä. Hän kertoi asuneensa sodan aikana samalla paikkakunnalla Liisan äidin kanssa ja kertoi tienneensä tämän seurustelusta ja myös muun kylän muistavan hyvin tapahtuneen. Liisalla on myös sellainen käsitys, että sodan aikana uutinen äidin seurustelusta oli kantautunut Liisan äidin aviomiehen korviin. Siitä huolimatta, että miehellä oli jo uusi naisystävä, eikä pari enää elänyt yhdessä, oli mies lähettänyt oman isänsä asumaan Liisan äidin luo. Ilmeisesti hän siis halusi pitää vaimoaan silmällä: *”Jotenkin minä muistan hämärästi nähneeni sellaisen kirjeen, jossa kerrottiin äidille, että se hänen miehensä oli saanut siitä jotain vihiä ja oli pyytänyt oman isänsä muuttamaan sinne, että ilmeisesti oli jollakin tapaa kiinnostunut siitä.”*

Liisa ei ollut täysin varma siitä, miten hänen äitinsä lähipiiri ja muut ihmiset olivat suhtautuneet hänen äitinsä seurusteluun neuvostosotavangin kanssa ja raskaaksi tulemiseen. Hän arvelee sen olleen kauhea ja paheksuttava asia, tosin kukaan ei ole hänelle sitä koskaan suoraan sanonut: *”Sitä mä en kyllä tiedä. Mutta varmaan se oli kauhea juttu, kun Suomi oli kuitenkin sodassa. Varmaan paheksuvasti. En minä tiedä siitä oikeastaan. Ei sitä kukaan ole suoraan sanonut. Mutta kyllä kai se niin on varmasti ollut.”*

Liisa epäilee äitinsä tunteneen itsensä myös jollakin lailla huonoksi, mistä oli merkinä se, ettei hänellä enää sodan jälkeen ollut seurustelusuhteita, vaan hän eli yksin Liisan ja vanhan äitinsä kanssa: *”Hän oli ensinnäkin varmaan syyllisyydentuntoinen, koska hän tunsikin kauhean syylliseksi ja epäili vielä enemmän, kuin oikeastaan oli aihettakaan, että ympäristö pitää häntä huonona ihmisenä. Että hän oli pettänyt omat ihanteensa.”*

Myös Ritva on myöhemmin kuullut, että raskaaksi tuleminen oli vaikeata aikaa hänen äidilleen. Kertomansa mukaan äiti oli pyrkinyt tekemään kaikki maatalon raskaat työt ja yritti näin saada itselleen keskenmenon. Raskaaksi tuleminen ei siis ollut hänelle missään nimessä toivottu tilanne:

”Mutta kyllä minä jollain tavalla äidin puheista semmoisen käsityksen sain, että sinä aikana se oli aika vaikeata aikaa hänelle. Ja kyllähän hän sitten myös kertoi tämmöistäkin, että kun hän oli maatalossa töissä, niin hän teki kaikki raskaat ulkotyöt ja hän ihan yrittämällä yritti saada keskenmenon. Että ei se varmaan mikään toivottu tilanne ollut.”

Ritvan isoisä ei hyväksynyt raskautta ja oli asiasta vihainen, mikä johti siihen, että hänen välinsä Ritvan äidin kanssa menivät poikki joksikin aikaa. Ritvan isoisän lisäksi myös hänen enonsa, äidin veli, ei voinut suvaita tilannetta: *”Ei kai he ihan hyvin suhtautuneet, et kyllähän esimerkiksi äidin isä oli hirmuisen vihainen siitä. Ja sitten tämä äidin vanhin veli ei voinut suvaita ollenkaan sitä.”* Ilmeisesti eno oli pyrkinyt nopeuttamaan Ritvan isän palauttamista Neuvostoliittoon, mistä Ritvan äiti kantoi hänelle kaunaa koko lopun ikänsä:

”Äidin veli oli kai aika puuhakas siinä, että isä palautettiin. Tai ei kai hän nyt siihen voinut niin suoraan vaikuttaa, mutta että ilmeisesti hän joutui lähtemään sieltä talosta jo aikaisemmin. Se jäi minulle vähän epäselväksi. Mutta jotain siinä oli ja äiti kantoi kyllä hänelle jollain lailla kaunaa siitä koko ikänsä.”

Tarkempia yksityiskohtia Ritva ei asiasta tiedä. Luultavasti myös muut paikkakuntalaiset ja lähipiiri suhtautuivat Ritvan äidin seurusteluun sotavangin kanssa sekä raskaaksi tulemiseen melko negatiivisesti:

”Ja mulla on vähän semmoinen mielikuva ja oikeastaan äitikin on sitä kertonut, että hän lähti vähän niin kuin pakoon sieltä [paikkakunnalta], että se ympäristön paine oli tietysti aika voimakas, että tämmöinen pahan puhuminen siinä ihan lähipiirissäkin.”

Toisaalta Ritva mainitsee, että ainakin yksi hänen tädeistään suhtautui asiaan paljon positiivisemmin – ainakaan hän ei koskaan puhunut Ritvalle asiasta negatiiviseen sävyyn. Täti oli kuvaillut Ritvan isää mukavaksi ja iloiseksi ja vaikutti pitäneen miehestä.

Raskaus saattoi siis Ritvan äidin hankalaan tilanteeseen. Samantapaisia kokemuksia on noussut esiin myös ympäri Eurooppaa kaikissa niissä maissa, joissa paikalliset naiset synnyttivät lapsia saksalaisille sotilaille. Naiset saatettiin sulkea perheensä ulkopuolelle lapsen synnyttyä tai jo heti raskauden tultua ilmi – naiset jätettiin oman onnensa nojaan. Jotkut naiset eivät edes uskaltaneet kohdata vanhempiaan saksalaisen miehen lapsen kanssa ja yrittivät näin salata raskauden ja lapsen syntymän. Monet päätyivät adoptioon tai raskaudenkeskeytykseen.¹³⁰

Monille toisen maailmansodan aikaan saksalaisten kanssa seurustelleille naisille sodan jälkeinen elämä ei ollut helppoa, sillä saksalaisen naisen leima oli vahva eikä unohtunut ihmisten mielistä. Toiset kohtasivat lähiympäristössään niin paha vihamielisyyttä, että he päättivät lähteä kokonaan pois kotipaikkakunnaltaan. Melko usein juorut kuitenkin seurasivat heidän perässään. Oli yleistä, että jäädessään yksi aviottoman lapsen kanssa, naisen taloudellinen tilanne oli keskimääräistä heikompi ja muuttaminen työn perässä paikkakunnalta toiselle oli yleistä. Toisaalta asiaa saattoi auttaa se, jos esimerkiksi naisen vanhemmat suhtautuivat raskauteen myönteisemmin: näin elämä oli usein hiukan helpompaa sekä äidille että lapselle.¹³¹

Jos äiti kuitenkin päätti pitää lapsen, ei sekään merkinnyt ongelmatonta elämää. Moni nainen meni myöhemmin naimisiin paikallisen miehen kanssa ja perusti tämän kanssa perheen. Pahimmassa tapauksessa mies saattoi tällaisissa tilanteissa vaatia äitiä hylkäämään aviottoman lapsensa kokonaan. Jos lapsi sai jäädä, tehtiin hänelle selväksi, ettei hän ole samanarvoinen perheenjäsen kuin perheen muut lapset. Tietenkään aina lasten kohtalo ei ollut näin synkkä – vastaavasti monet isäpuolet kasvattivat lapset aivan kuin he olisivat olleet heidän omiaan.¹³²

¹³⁰ Ericsson & Ellingsen 2005, 97–98

¹³¹ Ericsson & Ellingsen 2005, 97–98, 104; Warring 2006, 98.

¹³² Ericsson & Ellingsen 2005, 98.

Tapion mukaan hänen kotikylällään suhtauduttiin yleisesti hyvin positiivisesti sotavankeihin ja hän arvelee myös, että valtaosa paikallisesta väestöstä piti hänen seurallisesta isästään. Tosin ainakin yhdessä talossa hänen isäänsä oli vieroksuen haukuttu ryssäksi, mutta Tapio ei ole varma siitä, olivatko kyseiset ihmiset tosissaan käyttäessään kyseistä haukkumanimeä. Pääosin hänen isäänsä suhtauduttiin siis ilmeisesti hyvin: *”En oikein tiedä minkälaista se suhtautuminen kaiken kaikkiaan oli, mutta jo pitäjässä sotavankeja ihan jopa suosittiin. Ja minun isäni oli sentään Suomen armeijan sotilas.”* Tapion isään saatettiin siis suhtautua siitä syystä suopeammin, että hänen isänsä oli liittynyt Suomen armeijaan ja kuului suomalaisten sukulaiskansaan. Toisaalta on tutkittu, että ryssäviha ei sodan aikana rajoittunut koskemaan ainoastaan venäläisiä, sillä myös Suomen sukulaiskansat, kuten inkeriläiset, saivat siitä osansa. Neuvostolaisuutta ja venäläisyyttä ei erotettu toisistaan. Joissain paikoin jopa karjalainen siirtoväki leimautui ryssäksi vieraiden tapojensa ja puheenparsiensa vuoksi.¹³³

Ainoastaan Tapion täti ei hyväksynyt sisarensa suhdetta ja raskaaksi tulemista. Hän oli ilmeisesti saanut tietoonsa, että Tapion isällä oli jo Neuvostoliitossa vaimo ja poika, ja suhtautui näin ollen erittäin paheksuvasti Tapion äidin toimiin. Erimielisyydet asian suhteen johtivat suureen sanaharkkaan ja riitautumiseen. Ilmeisesti tämä oli kuitenkin pahinta, mitä Tapion äiti koki lähimmäisten taholta:

”Tämä [täti] suhtautui erittäin tuomitsevasti äitiin, todella tuomitsevasti. Ja kesällä, kun äidin raskaus oli edennyt jo aika pitkälle, niin [tädille] ja äidille syntyi paha sanaharkka heinäpellolla. [Täti] räyhäsi niin kovasti siellä heinäpellolla, että minun äitini keräsi kimpsunsa ja kampsunsa ja otti minun veljeni ja siirtyi naapurikylään. Tämä oli oikeastaan pahinta mitä minun äitini tiettävästi koki näiltä ihmisiltä.”

Viranomaisiin Tapion äiti ei hänen omien sanojensa mukaan luottanut koko hänen loppuelämänsä aikana, sillä hänellä oli heidän toimistaan raskautensa ajalta niin paljon huonoja kokemuksia. Äidin kertoman mukaan viranomaisten ohella pappi ja lääkäri olivat tuominneet raskauden ankarasti ja pitäneet häntä moraalittomana – olihan hänelle syntymässä jo toistamiseen avioton lapsi. Lääkäri oli jopa sanonut Tapion äidille, että hän voi kirjoittaa

¹³³ Vihavainen 2004b, 349, 355.

lapselle syntymätodistuksen, mutta lapsilisiä tai muita avustuksia ei tällaiselle äidille tultaisi myöntämään.

”Viranomaiset, pappi ja lääkäri olivat myöskin kovasti tuomitsevia, että tämä on aivan moraalitonta, että nainen on raskaana avioliiton ulkopuolella. Jopa lääkäri sanoi tälle minun äidilleni, että kyllä minä voin sen todistuksen kirjoittaa, mutta ei mitään lapsilisiä tai sellaisia avustuksia tällaisille äideille myönnetä.”

Tapio mukaan hänen äitinsä ei tarvinnut erityisesti peitellä lapsensa isän taustoja, koska paikkakunnalla oli sodan myötä muutenkin niin paljon isättömiä lapsia ja olivathan asiat jo muutenkin kyläläisten tiedossa. Sen verran Tapion äiti oli kuitenkin viranomaisten suhtautumisesta huolissaan, että jossakin vaiheessa hän oli hävittänyt erään Tapion isän lähettämän kirjeen. Tuossa nimenomaisessa kirjeessä isä oli tunnustanut virallisesti olevansa Tapion isä ja oli liittänyt kirjeeseen muitakin tarkempia tietoja. Muut isän lähettämät kirjeet hän säilytti ja alkoi lukea niitä Tapiolle jo tämän ollessa vielä pieni poika. Äiti ei koskaan tehnyt viralliseksi sitä asiaa, että hänen lapsensa isä oli Neuvostoliiton kansalainen ja kuulunut suomalaiseen heimopataljoonaan. Äidin kertoman mukaan hän pelkäsi joutuvansa myös itse lähetetyksi Neuvostoliittoon isän perässä, ja päätti näin tuhota raskauttavan todisteen: *”Täältä rahdattiin näitä miehiä [heimopataljoonalaisia] Neuvostoliittoon ja minun äitini varmasti sai tällaista tietoa, koska hän itsekkin minulle sanoi aikanaan, että minä pelkäsin, että minut pannaan niihin samoihin juniin.”*

Ainakin Norjassa vastaavaa esiintyi: vuonna 1945 Norjan hallitus hyväksyi uuden lain, jonka mukaan kaikki saksalaisten sotilaiden kanssa naimisiin menneet norjalaisnaiset menettivät Norjan kansalaisuuden sodan päätyttyä. Heidä alettiin kohdella Saksan kansalaisina ja heidän toimittamistaan Saksaan ryhdyttiin toteuttamaan siitä huolimatta, että nainen itse olisi halunnut jäädä Norjaan. Näin monet naiset internoitiin leireille lastensa kanssa odottamaan siirtoaan Saksaan. Osa heistä joutui myös vankilaan ilman riittäviä laillisia perusteita.¹³⁴

Myös Ritvan isä oli jättänyt Neuvostoliittoon paluun yhteydessä jälkeensä papereita, jotka mahdollisesti sisälsivät tarkempia tietoja hänestä itsestään, sekä itse tekemänsä suomi–venäjä-

¹³⁴Olsen 2005, 26–27.

sanakirjan. Tapion äidin tavoin myös Ritvan äiti oli jälkeinpäin pelätessään polttanut kyseiset paperit. Ritva onkin tästä harmissaan, sillä kyseiset paperit olisivat saattaneet sisältää arvokasta tietoa, jonka avulla isää olisi myöhemmin voitu helpommin jäljittää Venäjältä.

”Sitten kun rupesi tämä palautus tulemaan ja hän [isä] oli sitten vielä siellä äidin kotitalossa, niin hän oli jättänyt jotain papereita ja sanakirjan ja jotain tällöisiä, minun äidilleni. Äiti sitten jälkeinpäin kun pelkäsi, niin poltti kaikki paperit. Se on semmoinen asia mistä minä olen vähän katkera, koska siellä olisi varmasti ollut tietoja.”

Ilmeisesti viranomaiset olivat olleet kiinnostuneita siitä, kuka Ritvan isä on hänen synnyttyään ja äitiä jopa kuulusteltiin asian suhteen. Siitä Ritvalla ei ole tietoa, että mikä taho kyseisen kuulustelun suoritti:

”Kyllä siinä oli jotain ollut. Minä en tarkkaan tiedä, mutta äiti vaan sanoi, että häntä kuulusteltiin. En nyt muista mitä sanoja hän käytti, ei kai hän sanonut kuulusteltiin. Mutta hän ei kuitenkaan kertonut, että kuka on isä. Mutta sitä minä en tiedä, että oliko se pappi vai oliko se joku kunnanjohtaja tai sotilashenkilö vai mikä.”

Totuutta äiti ei kuulusteluissa kuitenkaan paljastanut.

4.5 Muistot yhteisön suhtautumisesta lapsuudessa

Yleisesti ottaen kukaan neljästä haastateltavasta ei muista, että sukulaiset tai muut ihmiset olisivat heidän lapsuudessaan suhtautuneet poikkeavasti heidän äiteihinsä. Tapio arvelee, että tilannetta on saattanut helpottaa hänen äitinsä kohdalla se seikka, että hänen isänsä oli Suomen armeijaan liittynyt heimopataljoonalainen. Kenties ihmiset eivät halunneet loukata häntä ja hänen perhettään myötätunnosta. Anja arvelee, että hänen äitinsä kohdalla tilannetta auttoi myös se, että hänen äitinsä oli virallisesti naimisissa hänen isänsä kanssa. Jos Anja olisi ollut avioton lapsi, olisi tilanne saattanut olla toisenlainen. Sekä Ritvan että Tapion äidit

toimivat ammatillisesti käsitöiden parissa ja olivat ulkopuolisten arvostamia ammateissaan ja olivat näin pidettyjä myös työnsä ulkopuolella, samoin Liisan ja Anjan äidit.

Liisa muistaa tosin yhden tapauksen, jolloin eräs lähipeltoa viljellyt isäntä olisi moittinut hänen äitiään tämän miessuhteista:

”Minä muistan semmoisen jutun, että kun siinä alueella missä meidän mökki oli, oli myös yhden toisen talon peltoa. Niin sieltä vähän kauempaa tuli semmoinen yksi isäntä sitä viljelemään, niin siitä minä muistan jotain, että se olisi sanonut minun äidille olevansa siitä pahoillaan, että sillä olisi ollut jotain miehiä. Mutta ei niistä lähempänä olevista, jotka paremmin tunsivat ja tutuista, niin minun mielestäni ollut mitään harmia.”

Tämän enempää Liisalla ei kuitenkaan vastaavia muistikuvia ole. Luonteeltaan Liisa kuvailee äitiään omissa oloissaan pysyväksi, vaikka hänellä sosiaalisia suhteita olikin. On mahdollista, että seurustelu ja lapsen saaminen neuvostoliittolaisen sotavangin kanssa sekä niistä seuranneet ongelmat vahvistivat tätä syrjäänvetäytyväisyyttä, mutta toki on myös mahdollista, että hänen luonteensa olisi ollut täysin samanlainen ilman vastaavia kokemuksiakin: *”Mutta kyllä hän oli aika semmoinen omissa oloissaan pysyvä. Mutta minusta vähän tuntuu, että se johtui suurimmalta osalta luonteesta, mutta en tiedä olisiko se vahvistanut sitä sitten vielä se tilanne.”*

Liisa muistaa, että hänen ollessaan pieni tyttö, kävi kotona tarkastuskäynnillä sosiaalishteeri. Liisan perheen toimeentulo oli tiukalla ja kyseinen henkilö oli kannustanut äitiä anomaan elatusapua lapselleen. Tätä äiti ei kuitenkaan halunnut tehdä, sillä hän tiesi, ettei hänen muualla asuva aviomiehensä suostuisi maksamaan elatusapua lapsesta, joka ei ollut hänen omansa. Pahimmassa tapauksessa lapsen todellinen isä olisi saattanut paljastua viranomaisille. Luultavasti äiti piti totuuden paljastumista niukkaa toimeentuloa suurempana kärsimyksenä, eikä halunnut, että asiaa kaivellaan:

”Hän [sosiaalishteeri] jollain tavalla yritti sitä, että pitää hakea elatusapua, kun ei meillä ollut mitenkään kauheasti rahaa. Mutta eihän äiti ollut siihen halukas, kun hän tiesi, etten ole tämän hänen miehensä lapsi. Olisihan sitä tietysti, jos olisi ollut tarmoa ja voimia, niin sehän olisi varmaan silloin ollut

mahdollista, että se isyys olisi kumottu. Sitten olisi saatu elatustukea, mikä olisi ollut aika pieni, mutta olisihan sekin jotain rahaa ollut. Mutta äiti ei sitten varmaan halunnut, että sitä asiaa kaivellaan. Että vaikka siitä olisi sitten muutama kymppi tullutkin, ei hän sitä halunnut. Se olisi ollut isompi kärsimys.”

Suomessa aviotonta lasta odottavat äidit olivat niin lastensuojelun kuin lastenvalvojankin valvonnassa. Lastenvalvojan kuului huolehtia lapsen eduista kuten siitä, että elatusvelvollinen maksoi elatusmaksut. Usein elatusmaksujen periminen kuitenkin lykkääntyi, koska elatusvelvollista ei saatu selville esimerkiksi, jos äiti ei suostunut hänen nimeään paljastamaan tai jos nimetty isä kieltäytyi allekirjoittamasta elatussopimusta.¹³⁵

Ollessaan noin kymmenen vuotta, Liisa muistaa äitinsä saaneen kirjeen mieheltään, jossa hän vaati isyyden kumoamista virallisesti. Äiti ei näyttänyt kirjeen tarkkaa sisältöä Liisalle, mutta oli siitä erittäin vihainen. Mahdollisesti hän piti miestänsä osasyllisenä huonoon tilanteeseensa; jos mies ei olisi lähtenyt kotoa ja aloittanut uutta suhdetta, ei Liisan äiti olisi mahdollisesti ryhtynyt seurustelemaan neuvostoliittolaisen sotavangin kanssa. Äiti ei reagoinut kirjeeseen ja ilmeisesti mies luovutti asian suhteen, eikä isyyttä koskaan kumottu:

”Mutta sitten minä muistan, että kerran meille tuli kirje siltä äidin mieheltä. En minä sitä kirjettä saanut nähdä, mutta ymmärsin, että siinä oli kysymys siitä, että hän halusi, että se isyys kumottaisiin. Mutta äiti oli tosi vihainen. [...] Ja hän ei sitten halunnut siihen asiaan reagoida, eikä siitä sitten varmaan kuulunut.”

Jälkeenpäin ajateltuna Liisa ei muista, että häneen itseensä olisi lapsena suhtauduttu mitenkään eri tavalla kuin muihin lapsiin. Varsinkaan toisten lasten suhtautumisessa hän ei nähnyt minkäänlaista poikkeavuutta. Ehkä aikuiset saattoivat vähän katsella häntä varovaisesti, että näyttääkö hän erilaiselta. Myös erään ystävän äiti tuntui pelkäävän, että Liisa opettaa hänen lapsensa pahoille tavoille. Tosin syynä tähän saattoi olla myös se, että kyseinen nainen kannatti vahvaa uskonnollista kasvatusta, jota taas Liisan perheessä ei niin vahvasti opetettu. Joku opettaja saattoi pitää kovasti Liisasta, mutta joku toinen taas vähemmän. Kaikkien näiden asioiden kohdalla Liisan mielestä on kuitenkin mahdotonta

¹³⁵ Junila 2006, 252.

sanoa johtuivatko ristiriidat siitä, että hän oli neuvostoliittolaisen sotavangin lapsi vai aivan jostain muusta syystä, jolla ei ollut mitään tekemistä Liisan isän taustojen kanssa:

”Mutta ehkä aikuiset vähän sitten sillä tavalla varovaisesti yritti katsella, että minkälainen se nyt oikein on, että näyttääkö erilaiselta. [...] Sitten kun minulla oli semmoinen tyttökaveri siinä naapurissa, niin sen tytön äiti oli vähän semmoinen, että jos se opettaa paha. Mutta sitä minä en tiennyt, että mistä se johtui. Ne olivat sillä tavalla uskavaisia, että minä ajattelin, että se johtui siitä, kun ei meillä ollut sellaista uskonnollista vahvaa taustaa.”

Liisa kuitenkin muistelee yrittäneensä olla aina mahdollisimman reipas ja auttavainen sekä hoitaa kaikkia mahdollisia asioita jo pienestä pitäen. Näin hän osaltaan yritti pitää perheensä hyvässä valossa ulkopuolisten silmissä.

”Minä yritin aina olla kauhean reipas, kun meillä ei ollut sitä isääkään. Piti sitten yrittää pitää sitä lippua. Hoitaa ja auttaa, ja käydä kaikkia asioita toimittamassa jo pienestä pitäen.”

Myöskään Anja, Ritva tai Tapio eivät muista, että heitä olisi koskaan pilkattu tai kiusattu syntyperänsä vuoksi – päinvastoin. Kaikki kolme kokevat eläneensä lapsuutensa aivan kuin muutkin lapset. *”Minä en ole ikipäivänä kokenut sukulaisten taholta mitään negatiivista tai muuta semmoista. Että pelkästään positiivista.”*, toteaa Ritva. Myöskään Anjalla ei ole negatiivisia kokemuksia asiasta: *”Kai siitä [isästä] saattoi joskus olla puhetta, mutta ei minua ainakaan kiusattu tai mitään sen takia.”*

Nuorempana Tapio sanoo kertoneensa melko harvoille tarkempia yksityiskohtia isästään, mutta noin 15-vuotiaana hän muistelee suorastaan mainostaneensa asiaa ystävilleen: *”Tulin oikeastaan aika harvalle sanoneeksi, edes omille koulutovereilleni tästä isästäni. Mutta 15–16-vuotiaana aloin suorastaan mainostaa sitä, että minun isäni oli tällainen Tverin karjalainen.”*

Anja ei ole varma siitä, että tiesivätkö muut lapset hänen isästään. Ainakaan hänellä ei ollut asiasta ystäviensä kanssa puhetta, eikä hän muista, että häntä olisi ikinä asiasta kiusattu. Anja joutui lapsena vaihtamaan moneen kertaan koulua äitinsä työnsä vuoksi, joten on mahdollista,

etteivät useaan otteeseen vaihtuneet koulutoverit tienneet hänen isästään: *”Äiti oli aina koululla keittäjänä ja siinä vaihtui niin monta niitä kouluja, että en minä tiedä oliko niissä koskaan edes puhettakaan näiden koulukavereiden kanssa siitä, että kuka se isä oli ollut.”*

Esimerkiksi Norjassa on tutkittu, että lapset, joiden isä oli saksalainen sotilas, kokivat asemansa epävarmaksi ja heikoksi niin koulussa kuin naapurustossakin. Tarinat vaihtelevat sekä opettajien että oppilaiden harjoittamasta julmasta kohtelusta lasten epämääräisiin tuntemuksiin siitä, että on ulkopuolinen. Jotkut lapset kokivat, että heidän opettajansa jättivät heidät huomioimatta: heiltä ei kysytty mitään eikä heitä autettu koulutehtävissä. Naapurustossa heidän ei annettu leikkiä tavallisten norjalaisten lasten kanssa, eivätkä kaikki vanhemmat päästäneet heitä koteihinsa. Toisaalta on myös paljon niitä, jotka eivät koskaan vastaavaa kokeneet.¹³⁶

4.6 Lapsen suhde äitiin

Sekä Anja että Tapio kertovat suhteensa äitiin olleen hyvät. Anja mainitsee eripuraa syntyneen lähinnä vain siitä, että vanhanaikaisempaa kasvatustyyliä kannattanut äiti olisi halunnut rajoittaa enemmän tyttären menemisiä.

Myös Liisa kuvailee suhdettaan äitiinsä hyväksi, eikä hän koe, että suhteeseen olisi vaikuttanut se seikka, että äiti kertoi vasta kovin myöhään totuuden Liisan isästä. Liisa kokee huolehtineensa ja kantaneensa vastuuta vanhasta äidistään ja kotitalostaan, jossa ei ollut miestä pitämässä asioista huolta. Aluksi tieto isän taustasta oli tuonut mukanaan hämmennystä ja epätietoisuutta siitä miten asiaan pitäisi reagoida. Liisa kuitenkin kokee, että hänellä ei ollut mahdollisuutta alkaa kiukuttelemaan äidilleen asiasta, sillä hän arvelee, ettei äiti olisi ollut tarpeeksi vahva kestämään tätä. Liisa pelkäsi äidin nääntyvän ja tilanteen menevän onnettomaksi, mitä hän ei missään tapauksessa halunnut. Ritvan tavoin hän pyrki säästämään äitiään. Asia olisi voinut olla toinen, jos Liisa olisi kokenut äidin olevan yhtä vahva kuin hän itse:

¹³⁶ Ericsson & Ellingsen 2005, 96.

”Äiti oli tosi vanhana saanut minut ja sitten kun meillä ei ollut sitä miestäkään siinä niin. Niin minulle jäi kauheasti semmoista huolehtimis- ja tukemisvastuuta siitä äidistä. Jos minä olisin tuntenut, että se on yhtä vahva kuin minäkin, niin sittenhän minä olisin voinut ruveta kiukuttelemaan, että miksei ole kerrottu ja tämmöisiä. Mutta kun ei se käynyt. Sitten se ihan nääntyy ja menee ihan onnettomaksi se tilanne. Ei se niin selkeätä ollut, että miten tässä oikein alkaisi reagoida.”

Jälkeenpäin Liisa on ajatellut, että äiti olisi voinut hoitaa tilanteen paremminkin. Toisaalta hän tiedostaa, että aikakusi oli tuolloin hyvin erilainen – nykypäivänä tilannetta katsotaan eri näkökulmasta kuin tuolloin. Liisan mielestä hänen ajatusmaailmaansa väritti melko paljon se, että hän luuli isänsä olevan äidin entinen mies. Kyseisestä miehestä ja hänen elämäntavoistaan tuotiin Liisan tietoon paljon negatiivisia asioita, mikä sai Liisan turhaan pelkäämään, että hänelle käy tulevaisuudessa yhtä huonosti. Ihmetystä aiheutti myös se, että kyseinen mies ei halunnut olla missään tekemisissä Liisan kanssa. Tämä sai Liisan miettimään, että mitä hänessä on niin pahasti vialla, että oma isä ei halua edes nähdä häntä:

”Kerran minä muistan, että hän oli tullut sinne naapuriin niin, ettei tullut lainkaan meille. Hän oli vissiin vaan tullut katsomaan, että miten täällä ollaan ja eletään. Hän oli siellä naapurissa, kun minä menin sinne ja seisoin siellä ovensuussa ja ne sanoivat, että tuo on sinun isä. Minä olin ihan kauhuissani, kun se ei halunnut nähdäkään, että minä en ymmärtänyt, että mikä kauhea vika minussa on.”

Jos Liisa olisi tiennyt totuuden isästään, ei hän olisi joutunut murehtimaan kyseisistä asioista. Liisa arvelee, että ylipäättänsä se, että hänellä ei ole koskaan ollut läsnä olevaa isää, on vaikuttanut paljon hänen identiteettinsä kehitykseen. Tilannetta on vielä pahentanut se, että isäksi osoittautuikin sotavanki, josta on erittäin vaikea saada mitään tietoa. Liisa arvelee myös hänen äitinsä sulkeutuneisuuden vaikuttaneen hänen oman persoonansa kehitykseen:

”Että kyllä se tietysti on minuun tavallaan sitten siirtynyt, kun äiti oli melko sulkeutunut. Kyllä se on jollakin tavalla minuun siirtynyt. Kyllähän se

semmoinen varauksellisuus, omissa oloissaan oleminen, on osittain vaikuttanut.”

Toisaalta Liisan mukaan on vaikeaa tietää, olisiko tilanne ollut erilainen, jos äiti olisi heti kertonut totuuden isästä ja yrittänyt tuoda asiaan positiivisia puolia, eikä asian suhteen olisi vallinnut suurta epätietoisuutta – luultavasti ainakin vähän parempi. Toisaalta Liisa sanoo, ettei äiti varmasti kaikkine ongelmineen jaksanut tehdä asian eteen enempää ja on näin päättänyt ymmärtää häntä:

”Niin kaikkine niine ongelmineen niin ei se äiti jaksanut varmaan sen kummempaa ja minä olen sitten ihan päättänyt ymmärtää häntä siinä. [...] Mutta kaiken kaikkiaan mä oon varmasti antanut ja ainakin yrittänyt antaa anteeksi ja ymmärtää, että näin se on ollut ja he ovat tehneet parhaansa. Äiti on tehnyt parhaansa.”

Liisa ajattelee myös äitinsä tehneen suuria myönnytyksiä lapsensa vuoksi. Äiti olisi voinut alkaa harjoittaa ammattiaan, joka olisi vaatinut liikkumista paikkakunnalta toiseen. Tällöin hän olisi kuitenkin joutunut jättämään tyttärensä muiden hoidettavaksi. Äiti kuitenkin valitsi niukemman toimeentulon ja jäi hoitamaan lasta ja pientä kotitilaansa:

”Olisihan hän voinut mennä uudestaan naimisiin, tai kun hänellä oli semmoinen ammatti että hän olisi voinut mennä työtä tekemään ja saada paremman toimeentulon. Mutta sitten hän olisi joutunut jättämään minut varmaan sinne siskolleen, koska ei siinä ammatissa olisi lapsen kanssa voinut liikkua. Sitten hän valitsi kuitenkin, että hän jäi sinne ja hoiti sitä pikkutilaa siinä.”

Ritva ei koe, että hänen elämäänsä olisi vaikuttanut merkittävästi se, että hänen isänsä on neuvostoliittolainen sotavanki. Hänen mielestään se, että hänen äitinsä pyrki salaamaan asian niin hyvin kuin pystyi, eikä kertonut asiasta vielä Ritvan ollessa pieni, auttoi häntä elämään melko normaalin lapsuuden, vaikka salailulla oli myös huonot puolensa:

”Minun mielestäni se äidin ratkaisu, että hän salasi asian niin hyvin kuin pystyi, ei kertonut sitä minulle liian pienenä, niin se varmaan auttoi elämään

semmoisen aika normaalin lapsuuden. Että en kokenut mitään poikkeavaa. Sen hinta sitten tietysti on se epä tietoisuus.”

Ritva uskoo, että äiti salasi asian itsensä takia, mutta myös lapsensa takia. Hän halusi suojella Ritvaa. Ritvan mielestä olisi saattanut olla paljon huonompi vaihtoehto ja elämä olisi saattanut olla paljon vaikeampaa, jos asiaan olisi kiinnitetty jo lapsuudesta asti huomiota.

”Niin minä olen sen jotenkin ymmärtänyt sillä tavalla, että äiti tietysti salasi sitä itsensä takia myöskin, mutta kyllä hän salasi sitä munikin takia. [...] Että varmasti olisi ollut paljon vaikeampaa, jos olisi ihan jo pienestä lähtien siihen kiinnitetty huomiota ja siitä puhuttu ja tämmöistä. Että voi olla, eihän sitä tietysti tiedä miten se olisi vaikuttanut, mutta nyt tuntuu siltä, että se olisi ollut vielä huonompi vaihtoehto.”

Ritva kertoo suhteensa ja suhtautumisensa äitiä kohtaan vaihdelleen vuosien saatossa: *”Jossain vaiheessa olin katkera, jossain vaiheessa olin vihainen, sitten rupesin ymmärtämään. Kaikki tunteet on käyty läpi.”*

Äitien huonot kokemukset vaikuttivat vahvasti saksalaisille sotilaille syntyneiden lasten kehitykseen ympäri Eurooppaa. Oli tyypillistä, että äitien traumat vaikuttivat äidin ja lapsen suhteeseen, tehden sen jännittyneeksi ja ristiriitaisten tunteiden täyttämäksi. Lapset aistivat epävakaan asemansa ja tunsivat olevansa eläviä muistutuksia äitinsä syyllisyydestä; syntymällänsä he olivat hankaloittaneet äidin elämää pysyvästi. Lapset olivat samanaikaisesti sekä näkymättömiä että liian näkyviä.¹³⁷

4.7 Identiteetti rakentuu ja yhteiskunta muuttuu

Tietyissä vaiheissa ajatus matkustamisesta Venäjälle oli Ritvalle täysin mahdoton ja vastenmielinen ajatus: *”Mä en olisi itärajan yli mennyt, vaikka olisi maksettu, että minulla oli jotenkin semmoinen vastustus siinä yhdessä vaiheessa.”* Ajan kuluessa asenteet ovat

¹³⁷ Ericsson 2005, 1, 11.

kuitenkin muuttuneet ja Venäjän historia sekä kieli ovat alkaneet kiinnostaa: *”Minä olen lukenut venäjää, Venäjän historiaa, rupesin opiskelemaan venäjän kieltä ja kirjaimia. Ja vaikken tehnyt sitä sillä tavalla tietoisesti, niin kyllähän sitä vähän myöskin peilaa itseänsä. Että onhan se tavallaan rikastuttanut.”*

Ritva on myös matkustanut Venäjälle, mutta yrityksistä huolimatta isää tai muita sukulaisia ei ole onnistuttu löytämään, mistä Ritva on erityisesti harmissaan. Hän haluaisi saada tietää mitä tapahtui sen jälkeen, kun palautus oli toteutettu ja mikä isän kohtalo lopulta oli. Vaikka Tapiolla olikin mahdollisuus puhua isästään jo lapsesta alkaen, on hänellekin ajan myötä herännyt mieleen tärkeitä kysymyksiä, joita hän ei vielä äidin eläessä osannut kysyä. Nyt Tapio olisikin omien sanojensa mukaan valmis jopa maksamaan siitä, että saisi hetken keskustella äitinsä kanssa: *”Myöhemmin alkaa hahmottua sellaisia asioita, että haluaisi tehdä kysymyksiä ja nyt olisi hyvin tärkeitä kysymyksiä jotenkin vielä isästä tehtävänä äidille.”*

Kaikki neljä haastateltavaa ovatkin kiinnostuneet omista juuristaan ja Ritvaa lukuun ottamatta he kaikki ovat onnistuneet löytämään omaisiaan Venäjältä. Isiään he eivät kuitenkaan koskaan ehtineet tapaamaan. Vaikka Anjalla ei nuorempana ollutkaan kiinnostusta tietää isästään enempää, on hänkin iän myötä halunnut saada asioihin selvyyttä. Liisan mielestä on ollut hyvä saada tietää miten isälle Suomesta lähdön jälkeen kävi ja miten hän on tämän jälkeen Neuvostoliitossa elänyt.

Tapiolle isän kulttuuritaustasta muodostui hänen omien sanojensa mukaan eräänlainen voimavara jo nuorena. Hän opiskeli venäjän kieltä jo kouluaikoinaan ja päätyi myös myöhemmin työskentelemään venäjän kielen parissa. Venäläinen musiikki ja kirjallisuus ovat myös aina kiinnostaneet häntä. Venäläinen kulttuuri ja isän taustojen selviäminen onkin ollut hänelle kaikki kaikessa. Pikkuhiljaa näiden palasten avulla Tapio kokee löytäneensä oman identiteettinsä:

”Ennen kuin löysin nämä Tverin karjalaiset omaiseni, niin pidin itseäni isäni tuotteena. Sitten kun tutustuin näihin omaisiini, näin miten paljon minussa on äitini persoonallisuutta ja hänen sukunsa ominaisuuksia ja tämän suomalaisen ympäristön tulosta. Ennen kuin löysin omaiseni Tverin Karjalasta, tunsin hengittäväni vain toisella keuhkollani. Tunsin suomalaisessa elinpiirissä tiettyä vierautta. Nyt tunnen hengittäväni kummallakin keuhkollani.”

Vaikka Tapiolle isän taustasta on muodostunut henkinen voimavara, eikä hän itse ole varsinaisesti joutunut kärsimään isänsä taustan vuoksi, on hän tietoinen, että kaikilla asiat eivät ole menneet yhtä hyvin. Tapio on auttanut useita neuvostoliittolaisten sotavankien lapsia jäljittämään omaisiaan Venäjältä ja on tästä syystä tutustunut heidän elämäntarinoihinsa. Isän tausta ja siitä seuranneet elämänvaiheet ja kokemukset ovat Tapion mukaan monille edelleen eräänlainen ”märkivä haava”, eikä raskaisiin asioihin ole haluttu kajota ollenkaan. Sekä äidit että lapset ovat kokeneet niin syrjintää kuin ahdisteluakin – kielletty seurustelu ja lapsen syntyperä ovat olleet heille rasite, josta on aiheutunut suuria henkisiä vammoja ja katkeruutta:

”Hirveän paljon turhaa kärsimystä siinä on takana ja kun kaikkien kohdalla ne asiat eivät vielä ole matkan varrella saaneet näitä positiivisia aineksia läheskään sillä tavalla kuin esimerkiksi minä, niin kyllä se tilanne on toisaalta hyvin vaikea.”

Paikallisten naisten ja vieraiden miesten suhteista syntyneet lapset ympäri Eurooppaa ovat joutuneet kantamaan hinnan sukulaisten ja yhteisön vaikenemisesta. Tämä ilmeni tuskallisena epätietoisuutena, identiteettiongelmina ja epämääräisinä syyllisyydentunteina. Selvittämättömät kysymykset vaivaavat heitä edelleen ja kertyneistä ikävuosista huolimatta he etsivät yhä isiään. Monissa maissa vaikeneminen jatkuu edelleen ja joissakin lasten olemassaolo ja kohtalo on vasta nyt nousemassa julkiseen tietoisuuteen.¹³⁸

Toisaalta Tapio on kokenut myös paljon onnellisia hetkiä ja jälleennäkemisen riemua, kun sotavankien lapset ovat löytäneet kauan kadoksissa olleita sukulaisiaan Venäjältä. Näin heille on eräällä lailla alkanut uusi elämä.

Tapio uskoo, että yksilön häpeässä, eli tässä tapauksessa hänen äitinsä häpeässä, kysymys oli todellisuudessa yhteisön ja yhteiskunnan häpeästä, jota pyrittiin salaamaan. Asioista ei voitu puhua, eikä ottaa selvää. Tapio on sitä mieltä, että salailu on hankaloittanut monia asioita. Jos asioista olisi puhuttu avoimesti, olisivat monet käytännön asiat järjestyneet paremmin. Erityisen vaikeat ajat jatkuivat kuitenkin 1980-luvun loppupuolelle, jolloin asioista pystyttiin vasta alkaa keskustelemaan. Silti monet vaikenevat yhä edelleen:

¹³⁸ Ericsson 2005, 1; Øland 2005, 68.

”Jos olisi puhuttu selkeästi asioista, niin varmasti monet käytännönkin asiat olisivat järjestyneet sitten paremmin. Yksilön häpeässä, eli minun äitini häpeässä, kysymys oli todellisuudessa yhteisön ja yhteiskunnan häpeästä. Yhteisö ja yhteiskunta salasivat omaa häpeäänsä paljolti. Kun ei voinut puhua eikä ottaa asioista selvää.”

Tapion uskoo myös, että Suomen armeijaan liittyneiden heimopataljoonalaisten kanssa seurustelleisiin naisiin suhtauduttiin paremmin. Oli paljon paheksuttavampaa, jos mies oli ”tavallinen” sotavanki. Hänen mielestään yleinen seksuaalimoraali on asettanut rajoitteita puhumiselle. Aikoinaan ajateltiin vahvasti, että avioliiton ulkopuolella ei saisi syntyä lapsia, saati harjoittaa seksuaalisuhteita.

”Ennenhän siitä ei saanut puhua, näistä asioista ei saanut puhua mitään. Tämä seksuaalimoraali on tietysti ollut yhtenä esteenä. Eihän aviottomia lapsia tai avioliiton ulkopuolella saisi olla seksuaalisuhteita, vielä vähemmän sieltä saisi lapsia ilmaantua. Se on ollut sellainen hirvittävän suuri asia ja minä uskon, että kaikki nämä ovat kärsineet jo pelkästään tästä ongelmasta, ihan tästä seksuaalimoraalista.”

Venäjän ja Suomen väliset suhteet ovat nykypäivänä paremmat kuin koskaan aiemmin. Merkityksensä ovat menettäneet esimerkiksi uskonnolliset ja ideologiset tekijät, jotka aiemmin muodostivat maiden välille jyrkän kuilun. Myöskään valtioiden välillä ei ole ilmennyt merkittäviä poliittisia kiistakysymyksiä vuosikymmeniin. Talouden alalla maiden välinen yhteistyö ja kauppa olivat 2000-luvulle tultaessa vilkkaampia kuin koskaan. Suomalaisten ja venäläisten välinen yhteydenpito on yleistynyt kaikilla tasoilla, mikä on lieventänyt maiden välistä erillisyyttä. Kanssakäymistä ovat edistäneet esimerkiksi englannin kieli sekä lukuisat Suomessa asuvat venäläiset siirtolaiset. Samalla venäläinen kulttuuri tunnetaan Suomessa paremmin kuin koskaan aiemmin.¹³⁹

Toki maiden välisissä suhteissa on myös ollut hankaluuksia 2000-luvulla. Niitä ovat aiheuttaneet erityisesti joustamaton venäläinen viranomaiskulttuuri sekä Suomessa esiintyneet

¹³⁹ Vihavainen 2004d, 439–440.

nationalistiset ilmiöt. Suomeen tulleet siirtolaiset eivät ole aina sopeutuneet vieraaseen kulttuuriin, mikä on edesauttanut syrjäytymistä ja rikollisuutta. Tällaiset ongelmat ovat kuitenkin olleet vähenemässä aiempaan verrattuna ja esimerkiksi huoli Venäjän muodostamasta vaarasta on ollut kansan keskuudessa aiempaa vähäisempää.¹⁴⁰

Myös Tapio pitää rajakohtana 1990-luvun vaihdetta, jolloin Neuvostoliitto muuttui taas Venäjäksi. Tuolloin poistui monia poliittisia rajoitteita, jotka hankaloittivat neuvostoliittolaisten sotavankien lasten tilannetta. Tapio katsoo, että myös ajan kuluminen on auttanut asiaa. Sodasta on kulunut jo pitkä aika ja silloin syntyneet lapset ovat tulleet eläkeikään. Vanhat käsitykset seksuaalimoraalista on voitu unohtaa ja oma menneisyys on alkanut kiinnostaa ja sen selvittäminen on myös tullut mahdolliseksi:

”Ensinnäkin rajakohtana on tietysti tämä vuosi, jolloin Neuvostoliitto muuttui taas Venäjäksi. Se on tärkeä rajakohta, jolloin häipyi näitä poliittisia syitä. Ylimalkaan se, että aikaa on kulunut sopivasti, että meistä laittomista lapsista on tullut tuota aikuisia ja lähelle jo eläkeikää. Kysymykset ovat alkaneet kiinnostaa ja se seksuaalimoraalikin on jo voitu unohtaa. Tämä on nyt alkanut tulla suorastaan muotiin, että näistä tällaisista sotavankien lapsista todella voi jo puhua paljon enemmän ja näistä sotavuosien kokemuksista.”

Toisaalta Tapio mainitsee myös, että sota-aikana eläneet lapset, kuten Ruotsiin lähetetyt sotalapset, ovat alkaneet puhua ja käsittelemään kokemuksistaan julkisuudessa. Tämä on avannut keskustelua myös muille ryhmille. Tapio sanookin kannattavansa sitä, että vaikeisiin asioihin uskalletaan tarttua:

”Sota kaikkineen, se on niin raadollista. Sitä koitetaan tehdä yleväksi niin monella tavalla. Ikään kuin pelätään, että jos raadollisista puolista puhutaan, silloin vahingoitetaan tätä ylevyyttä. Valitettavasti ne molemmat elementit ovat siinä mukana, ei sille voi mitään.”

¹⁴⁰ Vihavainen 2004d, 440–441.

5 Johtopäätökset

Nainen symboloi kansakuntaa pienoiskoossa, ja tätä kansakuntaa miehet pyrkivät suojelemaan. Naisen tehtävä on vuorostaan huolehtia äitinä perheestä ja siirtää oikeanlainen moraalitietä sukupolvelta toiselle. Tätä samaa moraalitietä ja oikeanlaista käytöstä naisen tulee tarkasti noudattaa myös omassa elämässään. Noudattamalla siveää käytöstä nainen turvaa isänmaan puhtauden ja vartioi sen symbolisia rajoja. Ympäröivän yhteiskunnan mielestä neuvostoliittolaisen sotavangin kanssa seurustellut suomalainen nainen ei täyttänyt näitä häneltä odotettuja vaatimuksia. Hän ei suojellut muiden tavoin kansakuntaa, vaan päinvastoin oli päästänyt vihollisen sen sisään. Tämä nainen oli pettänyt kansakuntansa ja joutuikin sen vuoksi kantamaan häpeää ja kestäämään yhteisön osoittamaa vihaa. Sotavangin kanssa seurustelleet naiset ovatkin pysytelleet piilossa julkisuudesta. Syynä tähän ovat luultavasti yhteisön paine ja häpeä.

Jo sota-aikana keskustelu sanomalehdissä suhtautui hyvin kielteisesti suomalaisten naisten seurusteluun sotavankien kanssa. Valtion tiedotuslaitos aloitti aiheesta käydyn keskustelun ja aluksi sitä käytiin yleisemmällä tasolla – naisia ohjeistettiin oikeanlaiseen käytökseen suhteessa miehiin. Tietyssä vaiheessa keskustelu kuitenkin kiihtyi ja se siirtyi yleisönosastoihin: kirjoituksissa katsottiin, että sotavankien kanssa seurustelleet naiset olivat häpäisseet isänmaansa niin oman kansansa kuin vieraidenkin edessä. Samalla he olivat pettäneet myös rintamalla sotineet suomalaismiehet. Kyseisiä naisia nimiteltiin ja pilkattiin, eikä heitä enää haluttu kutsua suomalaisiksi.

Ihmisten negatiivisten asenteiden taustalla vaikutti pitkä historia Venäjän rinnalla, ja erityisesti läpi vuoden 1918 sisällissodan myötä kärjistynyt venäläisviha. Venäläiset oli jo vuosia nähty kaikin puolin likaisina ja pahoina, eikä heidän kanssaan tullut missään nimessä seurustella. Jos näin kuitenkin tapahtui, leimautui nainen vahvasti ”ryssän morsiameksi”. Hänellä ei katsottu olevan käsitystä isänmaanrakkaudesta tai siveydestä. Sotien alkaessa vastaavanlaiset ajatukset olivat jo vallitsevia enemmistön keskuudessa.

Vaikka viralliset tahot olivat itse olleet käynnistämässä keskustelua seurustelusuhteita sanomalehdissä, kielsi päämajan sensuuritoimisto lopulta aiheesta käydyn keskustelu. Aiheesta ei mahdollisesti haluttu enää puhuttavan siitä syystä, että se olisi herättänyt liikaa

huolta rintamalla sotineiden miesten keskuudessa, mikä olisi vähentänyt heidän taisteluintoaan. Vaikka keskustelu loppui sanomalehdissä, puhuttiin aiheesta edelleen kansan keskuudessa

Myös 1980-luvun lopussa suurin osa Naisten elämä ja työpanos sotien 1939–1944 aikana -kyselyyn vastanneista muisti suhtautumisen suomalaisten naisten ja neuvostoliittolaisten sotavankien väliseen seurusteluun olleen erittäin kielteisestä. Vaikka sodasta oli jo kulunut vuosia, katsottiin seurustelun sotavangin kanssa olevan yhä edelleen arka asia käsiteltäväksi ja enemmistö vaikutti suhtautuvan siihen edelleen negatiivisesti. Muistelijat olivat eläneet sota-ajan ja olivat näin itse kokeneet vahvan ryssävihan ilmapiirin ja mahdollisesti lukeneet jo 1940-luvulla sanomalehdistä paheksuvia kirjoituksia ja kuulleet ihmisten puheita asiasta. Varmasti kyseinen aika vaikutti heidän mielipiteisiinsä vielä 1980-luvun lopullakin.

Muistitietoaineiston mukaan erityisesti suhteisiin ryhtyneisiin naisiin suhtauduttiin sota-aikana halveksien ja pilkaten. Seurustelusuhteet nähtiin nimenomaan naisten syyksi – ei sotavankien. Parisuhteessa olleiden ja Lotta Svärd -järjestöön kuuluneiden naisten suhteet tuomittiin erityisen jyrkästi. Lottien odotettiin toimivan esimerkkinä muille naisille ja noudattavan näin korkeampaa sukupuolimoraalia. Varattujen naisten taas odotettiin olevan uskollisia rintamalla taisteleville miehilleen. Muistitiedon mukaan sotavankien kanssa seurustelleita naisia saatettiin rankaista suhteistaan. Naiset saatettiin sulkea muun yhteisön ulkopuolelle jättämällä nämä huomioimatta. Ilmeisesti myös fyysisiä rangaistuksia, kuten hiustenleikkuita, annettiin. Suomalaisen miehen kanssa avioliitossa olleilla saattoi olla edessään avioero.

Suomalaisten naisten suhteisiin saksalaisten sotilaiden kanssa suhtauduttiin paheksuen. Oli kuitenkin paljon pahempi, jos seurustelukumppani oli neuvostoliittolainen sotavanki – olivathan he sodassa Suomen vihollisia. Suomalaisten naisten ja sotavankien välisistä suhteista on myös syntynyt lapsia ja ilmeisesti heihin on suhtauduttu positiivisemmin kuin heidän äiteihinsä, vaikka negatiivisiakin mielipiteitä heitä kohtaan ilmeni. Joiltakin ihmisiltä löytyi myös ymmärtäväisempää asennetta sotavankien kanssa seurustelleita naisia kohtaan. Kenties ”suometumisesta” seurannut Suomen ja Neuvostoliiton välisten suhteiden paraneminen ja siitä seurannut positiivisempi Venäjä-kuva, olivat pehmentäneet myös ihmisten jyrkkiä mielipiteitä ja muistoja seurustelusuhdetta kohtaan. Toisaalta aika oli myös sellainen, että Venäjään liittyvistä asioista tuli puhua positiiviseen sävyyn. Ymmärrystä oli

mahdollisesti lisännyt myös vuosien aikana vapautunut seksuaalimoraali – avioliiton ulkopuoliset suhteet ja aviottomat lapset eivät enää olleet samalla tavalla paheksuttavia asioita kuin ennen.

Neuvostoliittolaisten sotavankien ja suomalaisten naisten lasten haastatteluiden perusteella ilmeni tiettyjä eroavaisuuksia liittyen siihen, oliko lapsen isä Suomen armeijaan liittynyt, Suomen sukulaiskansoihin kuulunut heimopataljoonalainen, vai niin sanottu ”tavallinen” sotavanki. Ilmeisesti jo sodan aikana heimosotavankien kanssa seurustelleisiin naisiin suhtauduttiin myötämielisemmin kuin muihin kansoihin kuuluneiden sotavankien kanssa seurustelleisiin naisiin. Haastatteluiden perusteella myös heidän suhteistaan syntyneet lapset olivat kasvaneet avoimemmassa ilmapiirissä, eikä heidän taustojaan oltu erityisesti pyritty salaamaan.

Ne naiset, jotka seurustelivat Suomen sukulaiskansoihin kuulumattomien sotavankien kanssa, saivat kokea enemmän paheksuntaa. Haastatteluiden mukaan he kärsivät ympäristön paineesta ja syyllisyydentunteista. Haastatteluiden avulla saadut tiedot tukivat siis sanomalehtikirjoitusten ja muistitietoaineiston havainnollistamaa kuvaa ihmisten suhtautumisesta. Vaikka osa naisten sukulaisista saattoi suhtautua seurusteluun ja raskaaksi tulemiseen myötämielisemmin, löytyi myös niitä, jotka eivät tilannetta hyväksyneet. Ilmeisesti myös viranomaisten suhtautumista pelättiin, sillä todisteet aviottoman lapsen isyydestä pyrittiin hävittämään. Vaikka totuutta ei tehty viralliseksi, olivat sukulaisten ohella myös muut kyläläiset tietoisia seurustelusuhteista ja syntyneiden lasten taustoista.

Muistellessaan omaa lapsuuttaan ei kukaan haastateltavista muistanut koskaan kärsineensä isänsä taustoihin liittyvistä kysymyksistä tai kiusauksesta. He elivät lapsuutensa aivan kuten muutkin lapset. Erityisiä muistoja ei ollut myöskään siitä, että heidän äiteihinsä olisi suhtauduttu eri tavalla kuin muihin naisiin. Kaksi haastateltavaa kuuli totuuden isästään vasta nuorena aikuisena. Totuuden kertominen oli heidän äideilleen vaikeaa ja se oli lapsille täysi yllätys. Aiemmin he eivät olleet osanneet epäillä mitään, sillä asioista oli vaiettu täysin. Toisaalta samalla ilmeni, että monet muut olivat olleet tietoisia asiasta jo kauan. Totuuden paljastumisesta huolimatta asiasta puhuttiin erittäin vähäsanaisesti – äidit eivät olleet innokkaita puhumaan ja lapset eivät kyselleet. Mahdollisesti äidit suojelivat itsensä lisäksi lapsiaan, ja toisaalta lapset suojelivat äitiään – äitejä ei haluttu rasittaa vaikeilla kysymyksillä.

Myöskään sukulaisten kanssa asiasta ei puhuttu varsinkaan äidin ollessa paikalla. Keskustelu helpottuikin vasta äidin kuoleman jälkeen.

Ajan kuluessa äitien mahdolliset virheet on annettu anteeksi ja on huomattu, että äidit ovat toimineet parhaansa mukaan. Sanalla venäläinen kulttuuri ja omat juuret ovat alkaneet kiinnostaa haastateltavia yhä enemmän. Kysymyksiä olisi paljon, mutta vastauksia niille, on tässä vaiheessa hankalaa saada. Sukulaisten etsiminen Venäjältä on kuitenkin omalta osaltaan auttanut hahmottamaan haastateltavien identiteettiä. Neuvostoliiton romahtaminen 1990-luvun vaihteessa ja Suomen ja Venäjän välisten suhteiden paraneminen ovat omalta osaltaan parantaneet tilannetta. Tiedon saaminen Venäjältä on helpottunut ja yleinen ilmapiiri neuvostosotavankien ja suomalaisten naisten seurustelun suhteen on tullut avoimemmaksi ja ymmärtäväisemmäksi. Tähän taas on mahdollisesti osaltaan auttanut Suomen ja Venäjän välillä vallitseva positiivinen tilanne niin politiikan tasolla kuin kansankin keskuudessa. Tästä huolimatta on kuitenkin vielä olemassa monia sotavankien lapsia, joille heidän taustansa ovat edelleen hyvin arka asia.

Seuraavassa kommentissa on tiivistettynä varmasti monen ulkopuolisen ihmisen muistot suhtautumisesta sotavankeihin ja heidän kanssaan seurustelleisiin suomalaisiin naisiin. Sotavangit nähtiin ihmisinä, jopa ystävinä, mutta silti heidän kanssaan seurustelleiden naisten katsottiin toimivan väärin, pettävän kansakuntansa:

”Oli saksalaisten ihailijoita ja venäläisten vihaajia ja asia päinvastoin käännettynä. Usein ns. tavallinen ihminen on syytön sotien mielettömyyteen. Sotien johtajat eivät mene etulinjan poteroihin. He eivät kuole rasvanahkasaappaissa. Sotavangit koettiin ihmisinä vasta kun heihin oli tutustuttu. Saksalaiset koettiin ystävinä ja aseveljinä ajattelematta millä asialla he todellisuudessa ovat. Joillekin naisille kelpasivat kummatkin. Valitettavasti. Suomi ei seissyt omalla pohjallaan.”¹⁴¹

¹⁴¹ MV:K34/118.

Lähteet ja kirjallisuus

Painamattomat lähteet

Museoviraston keruuarkisto (MV).

Kysely numero 34:

Naisten elämä ja työpanos sotien 1939–1944 aikana (1988).

Lehdet

Pohjolan Sanomat, 1.7.1941–30.11.1941.

Rovaniemi, 1.7.1941–30.11.1941.

Haastattelut

”Anja”, 28.10.2009.

”Liisa”, 13.11.2009.

”Ritva”, 14.11.2009.

”Seppo”, 17.11.2009.

Haastattelijana Noora Wilms. Tallenteet tekijän hallussa.

Tutkimuskirjallisuus

Blom, Ida 2000. Gender and Nation in International Comparison. Teoksessa Gendered Nations. Toim. Blom Ida, Hagemann Karen, Hall Catherine. Berg Publishers. Oxford & New York. 3–26.

Diederichs, Monika 2005. Stigma and Silence: Dutch Women, German Soldiers and Their Children. Teoksessa Children of World War II: The Hidden Enemy Legacy. Toim. Ericssen Kjersti, Simonsen Eva. Berg Publishers. Oxford & New York. 151–166.

Ericsson, Kjersti 2005. Introduction. Teoksessa *Children of World War II: The Hidden Enemy Legacy*. Toim. Ericsson Kjersti, Simonsen Eva. Berg Publishers. Oxford & New York. 1–12.

Ericsson Kjersti, Ellingsen Dag 2005. *Life Stories of Norwegian War Children*. Teoksessa *Children of World War II: The Hidden Enemy Legacy*. Toim. Ericsson Kjersti, Simonsen Eva. Berg Publishers. Oxford & New York. 93–111.

Fingerroos, Outi 2004. Haudatut muistot. Rituaalisen kuoleman merkitykset Kannaksen muistitiedossa. Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia 985. Suomalaisen kirjallisuuden seura. Helsinki.

Hagemann, Karen 2000. The Gender Order in Prussia. Teoksessa *Gendered Nations*. Toim. Blom Ida, Hagemann Karen, Hall Catherine. Berg Publishers. Oxford & New York. 179–205.

Heiskanen, Anu 2004. Kansakunnan huonot naiset – myyttinen kuva ja todellisuus Kolmannen valtakunnan alueelle 1944 lähteneistä suomalaisista naisista. Teoksessa *Vieraat sotilaat*. Toim. Alenius Kari, Fält Olavi K., Vahtola Jouko. *Studia Historica Septentrionalia* 45. Pohjois-Suomen historiallinen yhdistys. Rovaniemi. 179–189.

Hirsjärvi Sirkka, Hurme Helena 2001. Tutkimushaastattelu: Teemahaastattelun teoria ja käytäntö. Yliopistopaino. Helsinki.

Hokkanen, Petri 2004. Sotavankien käyttö maataloustyövoimana. Esimerkkinä Pohjois-Savo. Teoksessa *Vihollisen armoilla. Neuvostosotavankien kohtaloita Suomessa 1941–1948*. Toim. Roiko-Jokela Heikki. Minerva kustannus Oy. Jyväskylä. 67–86.

Immonen, Kari 1987. Ryssästä saa puhua...Neuvostoliitto suomalaisessa julkisuudessa ja kirjat julkisuuden muotona 1918–39. Kustannusosakeyhtiö Otava. Helsinki.

Jokinen Arja, Juhila Kirsi, Suoninen Eero 1993. *Diskurssianalyysin aakkoset*. Vastapaino. Tampere.

Junila, Marianne 2000. Kotirintaman aseveljeyttä. Suomalaisen siviiliväestön ja saksalaisen sotaväen rinnakkainelo Pohjois-Suomessa 1941–1944. *Bibliotheca Historica* 61. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.

Junila, Marianne 2006. Isä: ”Saksalainen sotilas”. Teoksessa *Ihminen sodassa: Suomalaisten kokemuksia talvi- ja jatkosodasta*. Toim. Kinnunen Tiina, Kivimäki Ville. Minerva Kustannus Oy. Helsinki/Jyväskylä. 243–260.

Karemaa, Outi 1998. Vihollisia, vainoojia, syöpäläisiä. Venäläisviha Suomessa 1917–1923. *Bibliotheca Historica* 30. Suomen Historiallinen Seura. Helsinki.

Karemaa, Outi 2004. Moraalisesta närkästyksestä kansalliseksi ohjelmaksi. Teoksessa *Venäjän kahdet kasvot. Venäjä-kuva suomalaisen identiteetin rakennuskivenä*. Toim. Vihavainen Timo. Kleio. Edita Publishing Oy. Helsinki. 226–254.

Kujala, Antti 2008. Vankisurmat. Neuvostovankien laittomat ampumiset jatkosodassa. Werner Söderström Osakeyhtiö. Helsinki.

Kujansuu, Juha 2004. Jatkosodan politrukki- ja upseerisotavangit. Teoksessa *Vihollisen armoilla. Neuvostosotavankien kohtaloita Suomessa 1941–1948*. Toim. Roiko-Jokela Heikki. Minerva kustannus Oy. Jyväskylä. 27–66.

Marttila, Anne-Maria 2003. Ruumiin politiikkaa. Nationalismi, etnisyys ja seksuaalisuus naisiin kohdistuvan seksuaalisen väkivallan näkökulmasta Bosnian ja Kosovon konflikteissa. Turun yliopiston poliittisen historian tutkimuksia 25. Turku.

Mikkola, Timo 1976. Sotavankikysymys Suomessa 1941–1944. Poliittisen historian pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto.

Nevala, Seija-Leena 2002. Kansakunta pienoiskoossa – lotta- ja suojeluskuntaperhe. Teoksessa *Suomineitonen hei! Kansallisuuden sukupuoli*. Toim. Gordon Tuula, Komulainen Katri, Lempiäinen Kirsti. Vastapaino. Tampere. 93–117.

Nätkin, Ritva 1994. Väestöpolitiikka, abortti ja äitiys – hyvinvointivaltion ammattilaisten ja naisten suhteen tarkastelua. Teoksessa Naisten hyvinvointivaltio. Toim. Anttonen Anneli, Henriksson Lea, Nätkin Ritva. Vastapaino. Tampere. 129–156.

Olsen, Kåre 2005. Under the Care of Lebensborn: Norwegian War Children and their Mothers. Teoksessa Children of World War II: The Hidden Enemy Legacy. Toim. Ericssen Kjersti, Simonsen Eva. Berg Publishers. Oxford & New York. 15–34.

Olsson, Pia 2005. Myytti ja kokemus. Lotta Svärd sodassa. Kustannusosakeyhtiö Otava. Helsinki.

Øland, Arne 2005. Silence, Public and Private. Teoksessa Children of World War II: The Hidden Enemy Legacy. Toim. Ericssen Kjersti, Simonsen Eva. Berg Publishers. Oxford & New York. 53–70.

Palmunen, Rainer 1995. Sotavangit emäntien apuna. Teoksessa Nainen sodassa. Kotona ja rintamalla 1939–1945. Toim. Sinerma Martti. Oy Valitut Palat – Reader's Digest Ab. Helsinki. 435–437.

Peltonen, Ulla-Maija 1996. Punakapinan muistot. Tutkimus työväen muistelukerronnan muotoutumisesta vuoden 1918 jälkeen. Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia 657. Suomalaisen kirjallisuuden seura. Helsinki.

Peltonen, Ulla-Maija 1999. The Return of the Narrator. Teoksessa Historical Perspectives on Memory. Toim. Ollila Anne. Studia Historica 61. Suomen Historiallinen Seura. Helsinki. 115–137.

Pierson, Ruth Roach 2000. Nations: Gendered, Racialized, Crossed with Empire. Teoksessa Gendered Nations. Toim. Blom Ida, Hagemann Karen, Hall Catherine. Berg. Oxford & New York. 41–62.

Saarenheimo, Marja 1997. Jos etsit kadonnutta aikaa. Vastapaino. Tampere.

Satka, Mirja 1994. Sota-ajan naiskansalaisen ihanteet naisjärjestöjen arjessa. Teoksessa Naisten hyvinvointivaltio. Toim. Anttonen Anneli, Henriksson Lea, Nätkin Ritva. Vastapaino. Tampere. 73–96.

Silvennoinen, Oula 2008. Salaiset aseveljet. Suomen ja Saksan turvallisuuspoliisiyhteistyö 1933–1944. Kustannusosakeyhtiö Otava. Helsinki.

Tuompo, Wiljo Einar 1994. Päiväkirjani päämajasta 1941–1944. WSOY. Helsinki.

Ukkonen, Taina 2000. Menneisyyden tulkinta kertomalla. Muistelupuhe oman historian ja kokemukset kertomusten tuottamisprosessina. Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia 797. Suomalaisen kirjallisuuden seura. Helsinki.

Valenius, Johanna 2004. Undressing the Maid. Gender, Sexuality and the Body in the Construction of the Finnish Nation. *Bibliotheca Historica* 85. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.

Vehkalahti, Kaisa 2000. Jazztyttö ja naistenlehtien siveä katse. Teoksessa Modernin lumo ja pelko. Kymmenen kirjoitusta 1800–1900-lukujen vaihteen sukupuolisuudesta. Toim. Immonen Kari, Hapuli Ritva, Leskelä Maarit, Vehkalahti Kaisa. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki. 130–168.

Vihavainen, Timo 2004a. Alkusanat. Teoksessa Venäjän kahdet kasvot. Venäjä-kuva suomalaisen identiteetin rakennuskivenä. Toim. Vihavainen Timo. Kleio. Edita Publishing Oy. Helsinki. 8–14.

Vihavainen, Timo 2004b. Hoidettu mielipide. Teoksessa Venäjän kahdet kasvot. Venäjä-kuva suomalaisen identiteetin rakennuskivenä. Toim. Vihavainen Timo. Kleio. Edita Publishing Oy. Helsinki. 331–356.

Vihavainen, Timo 2004c. Ryssistä neukuiksi ja neukuista venäläisiksi – vallankumous naapurikuvassa. Teoksessa Venäjän kahdet kasvot. Venäjä-kuva suomalaisen identiteetin rakennuskivenä. Toim. Vihavainen Timo. Kleio. Edita Publishing Oy. Helsinki. 359–376.

Vihavainen, Timo 2004d. Uusi asetelma – uusi identiteetti. Teoksessa Venäjän kahdet kasvot. Venäjä-kuva suomalaisen identiteetin rakennuskivenä. Toim. Vihavainen Timo. Kleio. Edita Publishing Oy. Helsinki. 433–443.

Vilkuna, Kustaa 1962. Sanan valvontaa. Sensuuri 1939–1944. Kustannusosakeyhtiö Otava. Helsinki.

Virgili, Fabrice 2005. Enfants de Boches: The War Children of France. Teoksessa Children of World War II: The Hidden Enemy Legacy. Toim. Ericssen Kjersti, Simonsen Eva. Berg Publishers. Oxford & New York. 138–150.

Virolainen, Kari 1999. Elinikäinen taakka. Ikääntyneiden lappilaisten muistot vuorovaikutussuhteistaan jatkosodan ajan Saksan armeijan sotilaisiin ja neuvostoliittolaisiin sotavankeihin. Acta Universitas Lapponiensis 27. Lapin yliopistopaino. Rovaniemi.

Warring, Anette 1994. German-Girls during Occupation and Post War Purge. Englanninkielinen tiivistelmä teoksesta Tyskerpiger - under besættelse og retsopgør (1994). Roskilden yliopiston www-sivu. http://www.ruc.dk/hist_en/staff/academic/warring/. (Luettu 1.12.2009).

Warring, Anette 2005. War, Cultural Loyalty and Gender: Danish Women's Intimate Fraternization. Teoksessa Children of World War II: The Hidden Enemy Legacy. Toim. Ericssen Kjersti, Simonsen Eva. Berg Publishers. Oxford & New York. 35–52.

Warring, Anette 2006. Intimate and Sexual Relations. Teoksessa Surviving Hitler and Mussolini: Daily Life in Occupied Europe. Toim. Gildea Robert, Warring Anette, Wieviorka Olivier. Berg Publishers. Oxford & New York. 88–128.

Wendisch, Irja 2006. Salatut lapset – Saksalaissotilaiden lapset Suomessa. Ajatus Kirjat. Helsinki.

Yuval-Davis, Nira 1997. Gender & Nation. SAGE Publications. London, Thousand Oaks & New Delhi.

LITE 1. Kysymykset haastatteluun

Lapsuus

- Missä ja milloin synnyit?
- Missä elit lapsuutesi?
- Millaista oli elämä lapsuudessasi?
- Millainen oli perheesi? Ketä siihen kuului?
- Menikö äiti myöhemmin naisimisiin suomalaisen miehen kanssa?

Äidin ja isän tapaaminen ja seurustelu

- Missä tapasivat ja milloin?
- Mistä isä oli kotoisin, puhuiko suomea?
- Missä ”asui” Suomessa? Mitä töitä teki?
- Kuinka kauan tapasivat toisiaan? Missä tapasivat toisiaan?
- Tiesivätkö muut tapailusta? Salasivatko tapailun? Miten muut suhtautuivat?
- Tiesikö isä raskaudesta?
- Kyselivätkö esim. viranomaiset kuka isä on? Kertoiko äiti?
- Miten tiet erosivat, jos erosivat?
- Olivatko yhteydessä sodan jälkeen? Miten?

Isyyden paljastuminen

- Milloin sait kuulla, että isäsi oli sotavanki? Kuka kertoi? Missä?
- Olitko epäillyt jo jotain ennen kuin sinulle kerrottiin totuus? Millä perustein?
- Miltä tuntui kuulla, että isä oli sotavanki?
- Jos joku ulkopuolinen kertoi, niin otitko asian puheeksi kotona? Miten siellä reagoitiin?
- Puhuitko äitisi kanssa asiasta? Kertoiko hän asioista mielellään / avoimesti / vähäsanaisesti?
- Kuinka paljon isäpuolesi tiesi asiasta? Entä muu perhe?
- Tiesivätkö naapurit ja muu yhteisö, muut sukulaiset? Aikuiset? Lapset?

Puhuminen asiasta muiden kanssa

- Puhuttiinko asiasta avoimesti? Miten asiaan suhtauduttiin esim. naapurustossa / koulussa / sukulaisten kesken?
- Peiteltiinkö asiaa? Millainen ilmapiiri asian ympärillä vallitsi?

Suhtautuminen äitiin, isään ja lapseen

- Millainen oli suhteesi äitiisi? Entä isään, isäpuoleen ja sisaruksiin?

- Miten yhteisö suhtautui äitiin? Miten mahdollinen negatiivinen suhtautuminen ilmeni?
- Miten ihmiset puhuivat isästäsi, jos puhuivat? Myönteisesti / pilkaten jne.?
- Miten sinuun suhtauduttiin? Oliko suhtautuminen erilaista kuin muihin lapsiin? Miten ilmeni?

Oman suhtautumisen kehitys ja identiteetin rakentuminen

- Miten luulet vaikuttaneet elämääsi sen, että isäsi oli sotavanki?
- Miten asia on vaikuttanut identiteettisi rakentumiseen?
- Onko oma suhtautumisesi äitiin, isään tai omiin juuriisi muuttunut vuosien aikana? Miksi? Miten ilmenee?
- Oletko etsinyt sukulaisiasi Venäjältä?
- Onko yhteisön suhtautuminen äitiin, isään tai sinuun muuttunut vuosien aikana? Mistä huomaa? Mistä luulet johtuvan?
- Onko ihmisten suhtautumisessa sotavankien ja suomalaisten naisten välisiin suhteisiin yleensä havaittavissa muutosta?